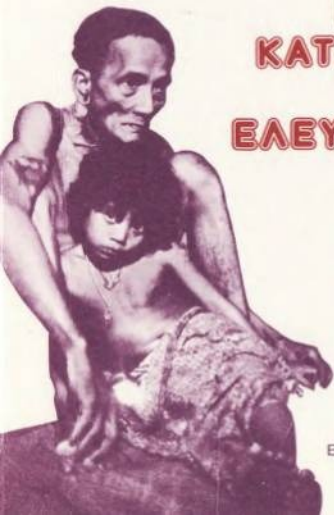

ΠΑΟΥΛΟ ΦΡΕΪΡΕ

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ
ΔΡΑΣΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ
ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ**

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Ο Πάουλο Φρέιρε ήταν μέχρι πρόσφατα μέλος του Κέντρου για τη Μελέτη της Ανάπτυξης και της Κοινωνικής Αλλαγής και Έκτακτος Καθηγητής του Κέντρου Μελετών για την Εκπαίδευση και την Ανάπτυξη του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ· σήμερα κατέχει τη θέση του Ειδικού Συμβούλου στο Γραφείο Εκπαίδευσης του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών στη Γενεύη. Στη Χιλή, είχε τη θέση του συμβούλου στο Ίνστιτούτο Έρευνών και Εκπαίδευσης για την Αγροτική Μεταρρύθμιση (ICIRA) της ΟΥΝΕΣΚΟ και ήταν επίσης καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Χιλής. Προηγουμένως ήταν Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας και Γενικός Συντονιστής του Εθνικού Προγράμματος ενάντια στον Αναλφαριθμητισμό των Ενηλίκων στη Βραζιλία.

Το πρώτο του βιβλίο, «Educação como Prática da Libertação», εκδόθηκε στη Βραζιλία το 1967 και το πιο πρόσφατο βιβλίο του, «Η Παιδαγωγική των Καταπιεσμένων» δημοσιεύτηκε σε αγγλική μετάφραση το 1970.

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Σειρά ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ — 2
Διεύθυνση: Νίκος Μπαλῆς

ΠΑΟΥΛΟ ΦΡΕΪΡΕ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΠΑΟΥΛΟ ΦΡΕΪΡΕ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ Θ. ΚΩΣΤΑΝΙΝΙΔΗΣ

Τίτλος πρωτοτόπου:
Cultural Action for Freedom

© 1970 Harvard Educational Review

© 1977 για την ελληνική γλώσσα Θ. Καστανιώτης

Τά μέρη I και II αυτής της μονογραφίας παρουσιάστηκαν στο **Harvard Educational Review**, XL, στα τεύχη του Μαΐου και του Αύγουστου 1970.

Μετάφραση: Σωτήρης Τσάμης
Έπιμέλεια μετάφρασης: Νίκος Μπαλής
Έπιμέλεια έκδοσης: Χριστίνα Γεατζόγλου
Έξωφύλλο: Μάκης Τσιπουρίδης

Στοιχειοθεσία - Έκτύπωση: Γ. ΛΕΟΝΤΑΚΙΑΝΑΚΟΣ
(Δουκ. Πλακεντίας 31, Χαλάνδρι, τηλ. 6812457)

Έκδόσεις Θ. ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ
Ζωο3. Πιγγ3ς 3, Αθήνα, τηλ. 36 03.234

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΑΝΑΛΦΑ- ΒΗΤΩΝ ΣΑΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ	
Κάθε εκπαιδευτική πρακτική προϋποθέτει μία αντίληψη για τον άνθρω- πο και τον κόσμο	27
Ή διαδικασία ενάντια στον αναλφαριθμητισμό των ενηλίκων σαν πράξη απόκτησης γνώσεων	37
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΔΗΤΟΠΟΙΗΣΗ	
Ύπαρξη μέσα στον κόσμο και με τον κόσμο	61
Ίστορική υποβολή και επίπεδα συνείδησης	68
Πολιτιστική δράση και πολιτιστική επανάσταση	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	101
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	107

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πρόκειται για μία φωνή που προέρχεται από τον Τρίτο Κόσμο, ένα κόσμο για τον οποίο μιλάνε τόσο συχνά κι ωστόσο ο ίδιος μιλάει τόσο σπάνια. Έπιπλέον, τούτη ή φωνή δεν απευθύνεται μόνο στον Τρίτο Κόσμο, ούτε και στις δυνάμεις που υπάρχουν στις «μητροπολιτικές χώρες». Δεν πρόκειται για μία φωνή αντιπροσωπευσης, παράκλησης, ή διαμαρτυρίας. Τό μήνυμά της, που άρχισε να διαδίδεται πριν μερικά χρόνια στή Λατινική Ήμερική, ακούγεται σήμερα και βρίσκει απήχηση ανάμεσα σε κεινους τούς τομείς του Πρώτου Κόσμου, που για διάφορες αιτίες νιώθουν εναρμονισμένοι με τον Τρίτο.

Έχουν γίνει πολλά από τότε που ο Φράντς Φανόν έγραψε τό βιβλίο του «Τής Γής οί Κολασμένοι». Όταν εμφανίστηκε τό βιβλίο, οιά πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1960, ο Ζάν Πώλ Σάρτρ παρατήρησε με κάποια άνησυχία: δέ μιλάει σέ μās. Μέ τον Φανόν, είπε ο Σάρτρ, ο Τρίτος Κόσμος έχει θρει τον έναντό του και μιλάει στον έναντό του δέν ενδιαφέρεται για τον κυρίαρχο κόσμο. Παρόλα αυτά, συνέχισε ο Σάρτρ, ο κυρίαρχος κόσμος, ο κόσμος τών Εύρωπαιών, θά κάνει καλά νά προσέξει τί λέει αυτός ο άνθρωπος αν ενδιαφέρεται για τή δική του επιβίωση.

Μέ τή φωνή του Πάουλο Φρέιρε, ο Τρίτος Κόσμος εξακολουθεί ν' άπαξιεί νά απευθυνθεί σιούς διευθύνοντες τον Πρώτο Κόσμο. Σύμφωνα με τή γνώμη του και με τή γνώμη πολλών μοιδευτιών του, δέ μπορεί νά υπάρξει διάλογος ανάμεσα σέ ανταγωνιστές. Άλλά ο Φρέιρε προσκαλεί τούς μέχρι τώρα σιωπηλούς τομείς του κόσμου τής άφθονίας ή τουλάχιστο τά πιό άφηντισμένα μέλη εκείνων τών υπερδιευθυνόμενων, υπερχαταναλωτικών κοινωνιών, σέ μία καινούργια ανακάλυψη του Κόσμου στον όποιο ζούνε και του δικού τους προσορισμού μέσα σ' αυτό τον κόσμο, σ' ένα διάλογο με τούς παρίες του. Τό γεγονός δι ή πρόσκλησή του δέν πηγε σιό θρόνιο άποδείχεται από τήν ένδοσιαστική αντίαπόκριση τών φοιτητιών και τών άλλων μειοσιήτων σιή σύν-

τομη επίσκεψή του στις 'Ηνωμένες Πολιτείες τό 1969. Τό Κέντρο γιά τή Μελέτη τής 'Ανάπτυξης καί τής Κοινωνικής 'Αλλαγής, πού σέ συνεργασία μέ πολλούς άλλους Έκανε δυνατή εκείνη τήν επίσκεψη, ήταν πεπεισμένο διι μιιά έπαφή τού Πάουλο Φρέιρε μέ τήν αμερικάνικη πραγματικότητα καί τών βασικών ουντελεσιών τών αγωνιστικών κινήματων θάσης μέ τή σκέψη του καί τήν προσωπικότητά του, θά μπορούσε νά έχει μόνο ώφέλιμα άποτελέσματα. Καί πράγματι δέν Έκανε λάθος.

'Η σκέψη τού Πάουλο Φρέιρε είναι σιήν ουοία τοποθετημένη μέσα σέ συγκεκριμένες καταστάσεις καί οποιαδήποτε άπόπειρα νά προωθηθεί σέ άφηρημένη καθολικότητα εξαιτίας τής άναγνωρισμένης άποτελεσματικότητας τής μεθόδου του ένάντια σιόν αναλαφραδιισμό, τήν παρουσιάζει μέ λαθεμένο τρόπο καί τή διαστρεβλώνει άμεσα.

'Η κατάσταση πού γέννησε τή θεωρητική προσέγγιση τού Φρέιρε — όπως ο ίδιος προσπαθεί νά εξηγήσει σιήν εισαγωγή του — είναι ή είσοδος τών λαϊκών μαζών σιήν ένθνική πολιτική σκηνή σις έπονομαζόμενες «ύπανάπτυκτες» χώρες· πιό συγκεκριμένα σιή Λατινική 'Αμερική. Σέ παγκόσμια κλίμακα, ή κατάσταση έχει ως έξις: ο Τρίτος Κόσμος εισέρχεται σιή σκηνή τής σύγχρονης ιστορίας. Πρόκειται γιά μιιά κατάσταση πού εκκυμανεί τίς συναρπασικότερες καθώς καί τίς πιό ζοφερές δυνατότητες. 'Η άποαποικιοποίηση τού Τρίτου Κόσμου, άνοίγει τό δρόμο ή σιήν άληθινή άπελευθέρωση όλης τής άνθρωπότητας ή σιόν πιό άποτελεσματικό της έκπολιτισμό. Πρόκειται λοιπόν γιά μιιά κατάσταση πού άπαιτεί μιιά νέα αξιολόγηση τής σημασίας καί τών μεθόδων τής εκπαίδευσης.

Κατά κάποιο τρόπο, μπορούμε νά πούμε πώς αυτό είναι τό θέμα τής όλης διαμάχης σχετικά μέ τήν «ανάπτυξη». Είναι φανερό πώς πρόκειται γιά κάτι περισσότερο από μιιά συνηθισμένη ιδεολογική διαμάχη. Είναι κάτι παραπάνω από πάλη μεταξύ άντιμαχόμενων οικονομικών ή πολιτικών συμφερόντων. Τό βασικό θέμα είναι οί διαφορετικές εικόνες γιά τόν άνθρωπο, ή πιό σωστά, μιιά ήδη κατεστημένη εικόνα πού οί ύποστηρικτές της προσπαθοῦν νά τήν επιβάλουν σιούς άλλους καί μιιά καινούργια εικόνα πού αγωνίζεται νά ύπάρξει.

Μ' αυτό τον τρόπο ή σκέψη του Πάουλο Φρέιρε συνδέεται άμεσα μ' αυτό που έχει χαρακτηριστεί σαν «δημιουργία της αντικουλτούρας» και μέ την αναζήτηση για τον προσδιορισμό και τή μέθοδο της ριζοσπαστικής εκπαίδευσης. 'Η διαμάχη αυτή μās μειωτέροι ο' αυτές καθαντές τίς πηγές της ανθρωπιās μας. Νά γιατί ο Φρέιρε εισάγει τή μέθοδό του για τή διδασκαλία των αναλφάβητων μέ μιá παράλληλη εισαγωγή οτίς φιλοσοφικές προϋποθέσεις της παιδαγωγικής του.

'Η θεμελιακή άρχή αυτής της φιλοσοφίας είναι ή κλίση του ανθρώπου νά είναι κάτι περισσότερο — περισσότερο δηλαδή άπ' ό,τι είναι οé δεδομένο χρόνο ή χώρο. 'Επομένως, δέν υπάρχουν αναπτυγμένοι άνθρωποι παρά μόνο από βιολογική άποψη. 'Η ούσία του ανθρώπου είναι νά θρίσκεται οé συνεχή μή - φυσική διαδικασία. Μέ άλλα λόγια, τό χαρακτηριστικό του ανθρώπινου είδους είναι ή ικανότητα που έχει επανειλημμένα επιδείξει, νά ξεπερνάει αυτό που είναι άπλώς δεδομένο, εκείνο που είναι σαφώς καθορισμένο.

'Η κλίση του ανθρώπου πραγματοποιείται μέ τήν πρακτική του που μεταβάλλει και εκφράζει τον κόσμο. Μέ τή σειρά της αυτή ή πρακτική, που είναι ενέργεια και γλώσσα, επιστρέφει στον άνθρωπο και τον «υπερκαθορίζει» δηλαδή τον εισάγει στην ύποβολή και προσδιορίζει τον όριζοντα των σημασιών (ροημάτων) μέσα στον όποιο θά λειτουργήσει ή παραπέρι δράση του.

'Η εκπαίδευση — σαν όλες τίς άλλες διαδικασίες κοινωνικοποίησης — έχει τήν τάση νά ενισχύει αυτόν τον «υπερκαθορισμό». 'Απ' αυτή τήν ενδογενή διττότητα της εκπαίδευσης, δηλαδή, από τήν ικανότητά της νά αποκαλύπτει οτιδήποτε ελάχιστα καθορισμένο στον άνθρωπο καθώς και νά τον προγραμματίζει και νά τον καθορίζει, ο Πάουλο Φρέιρε αντίκει αυτό που νομίζω ότι αποτελεί τή θεμελιακή του θέση: ότι δέν υπάρχει ούδέτερη εκπαίδευση. 'Η εκπαίδευση λειτουργεί ή μέ στόχο τήν εξημέρωση του ανθρώπου ή μέ στόχο τήν κατάκτηση της ελευθερίας. Μολονότι, νοείται συνήθως σαν διαδικασία ύποβολής, ή εκπαίδευση μπορεί εξίσου νά αποτελέσει όργανο για κατάργηση της ύποβολής. 'Από τον εκπαιδευτικό απαιτείται μιá άρχική έκλογή.

Ἡ ἐκπαίδευση μπορεῖ νά ὀποτελέσει ὄργανο ἐνάντια στήν ὑποβολή, ἐπειδή ὁ ἄνθρωπος, ὄντας οὐσιαστικά ὑποβελημένο ὄν, εἶναι ἐπίσης κι ἕνα ὄν πού μπορεῖ νά ξέρει τί τόν ὑποβάλλει, ἱκανό νά σκεφτεῖ γιά τίς πράξεις καί τή συμπεριφορὰ του, ἱκανό νά ἀντιληφθεῖ τίς ἀντιλήψεις του.

Τό κλειδί γιά τήν «ἀντίληψη τῶν ἀντιλήψεων» καί ἐπομένως γιά τήν ἀνακατάκτηση τῆς κρυμμένης ἢ μωθοποιημένης πραγματικότητας, εἶναι ὁ προβληματισμός. Προβληματισμός, πού σημαίνει τόσο τήν ὑποβολή ἐρωτήσεων ὅσο καί τή διατύπωση ἀμφιβολιῶν, πράγμα πού γι' αὐτό τό λόγο ἀποτελεῖ μιὰ στάση ἀμφισβήτησης, ἀποτελεῖ ταυτόχρονα τό ξεκίνημα μιᾶς αὐθεντικῆς ἐνέργειας ἀπόκτησης γνώσης καί τό ξεκίνημα μιᾶς ἐνέργειας γιά τήν ἀνατροπή τοῦ «ὑπερκαθορισμοῦ», δηλαδή γιά τήν ἀνατροπή μιᾶς πρακτικῆς πού ἔχει ἀντιστραφεῖ καί στραφεῖ ἐνάντια στόν ἄνθρωπο.

Ὁ προβληματισμός δέν ἔρχεται εὐκολά στίς σιωπηλές, παθητικά δεκτικές μάζες, ἀνεξάρτητα τό πού θρῆσκονται — στήν «ἐπαρχία» τοῦ κόσμου, στίς αἰθουσες διδασκαλίας, ἢ μπροστά στίς τηλεοράσεις τῶν «μεγαλουπόλεων». Ὁ ἐπαναστάτης ἐκπαιδευτικός, λοιπόν, πρέπει νά παίξει ἕνα ρόλο - κλειδί· ἔχει καθήκον νά ἀμφισβητήσει τόσο τούς μαθητές του ὅσο καί τήν πραγματικότητα πού πρόκειται νά μελετηθεῖ.

Ἡ «θεωρία», ἢ τό «θεωρητικό πλαίσιο» τοῦ προβληματισμοῦ εἶναι ὁ διάλογος· ἡ ἐξέταση δηλαδή καί ἡ οἰκειοποίηση τῆς μετασβατικῆς πραγματικότητας ἀπό τούς συνειδητούς δράστες πού ἔχουν μεταξύ τους σχέση ὑποκειμένου πρός ὑποκείμενο.

Αὐτό ὅμως τό θεωρητικό πλαίσιο ἐνδέχεται νά ἐκφυλιστεῖ σέ ἰδεολογία, πράγμα πού εἶναι τό ἀντίθετο τοῦ διαλόγου. Ἡ ἰδεολογία εἶναι δόγμα ἢ θεωρία πού μεταδίδεται καί διατηρεῖται διοικητικά. Ὑπάρχει λοιπόν μιὰ μόνιμη ἀνάγκη διάλογον γιά νά διαλυθοῦν οἱ γραφειοκρατικές δομές καί γιά νά παρεμποδιεῖ ἡ κατοχύρωση τῶν ἐπενδυμένων συμφερόντων.

Δέν ἀποροῦμε μέ τό γεγονός δι ἡ μέθοδος τοῦ Φρέιρε ἔχει πετύχει, σύμφωνα μέ ὀρισμένες ἀναφορές, καταπληκτικά ἀποτελέσματα ἀνάμεσα στούς ἀναλφάβητους χωρικούς τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καί ἔχει θρεῖ ἀνταπόκριση σέ διάφορες περιθωρια-

κές ή δυοαρεοιτημένες ομάδες του βιομηχανικού κόσμου. Δέν είναι δύσκολο πάλι νά καταλάβουμε γιατί μιά μέθοδος πού είναι βασισμένη σέ μιά τέτοια φιλοσοφία γίνεται αποδεκτή μ' επιφύλαξη, άν όχι μέ άνησυχία, από αυτούς πού κατέχουν πολιτική ή άκαδημαϊκή δύναμη.

Ή άλήθεια είναι διι στή θεωρητική σκέψη του Πάουλο Φρέιρε κυριαρχεί ή έμπειρία και ή ζωντανή αντίληψη αυτού πού όνομάζει «κουλιτούρα της σιωπής» και στί σχέδιό του κυριαρχεί ή άπόφασή του νά τήν άνατρέψει. Αυτή ή «κουλιτούρα της σιωπής» — πού δέν έχει άκόμα περιγραφεί έπακριβώς και πού δέν έχει άναλυθεί δομικά — σάν διακριτικό της γνώρισμα έχει τόν κατευθυντήριο χαρακτήρα της: άποτελεί προοταγή, άνακοίνωση, «πληροφόρηση», μέ λίγα λόγια, έπεξεργασμένη εκ τών προτέρων, προταξινομημένη πραγματικότητα πού παραδίδεται σάν «μασημένη τροφή».

Ό Τρίτος Κόσμος έχει συντηρηθεί γιά μεγάλο χρονικό διάστημα μέ τέτοιους προαγορασμένους όρισμούς όχι μόνο της ίδιας της πραγματικότητας, αλλά και της δικής του ιστορικής πραγματικότητας. Μιά τέτοια προμασημένη τροφή άποτελεί συνήθως τό φαγητό έξαρτώμενων όντων, όντων «άντικειμένων», όντων πού δέν είναι ή δέν είναι άκόμα όντα γιά τόν έαυτό τους, αλλά γιά κάποιον άλλο.

Ή ιστορία του Τρίτου Κόσμου όχι μόνο δημιουργήθηκε από άλλους, αλλά έτσι προσδιορίστηκε και ή σημασία της. Στήν πραγματικότητα ό Τρίτος Κόσμος μπορεί όρθά νά περιγραφεί σάν ό κατεξοχή κόσμος «άντικείμενο»: είναι ό κόσμος πού «άνακαλύφτηκε», κατακλήθηκε, ύποδουλώθηκε, κυβερνήθηκε και κατόπιν εκπαιδέυτηκε, προσηλυτίστηκε και «βοηθήθηκε» από έναν άλλο. Ό σκοπός αυτού του ουσιηματικού ενδιαφέροντος και τρέπου ενεργειας ήταν ό κατευνασμός του. Ό κατευνασμός του Τρίτου Κόσμου κάτω από τήν ενεργειακή έξουσία του Πρώτου ήταν και παραμένει τό βασικό θέμα της πρόσφατης ιστορίας. Σ' αυτό τό άνευ προηγουμένου έγχείρημα δέν έχουν συμβάλει μόνο οι στρατοί και οι πολιτικές ύπηρεσίες αλλά και οι εκκλησίες και τά πανεπιστήμια.

Ὁ Πάουλο Φρέιρε — καί δέν πρόκειται γιά τή μοναδική φωνή ἀμφισβήτησης — προκαλεῖ τούς καταπιεσμένους τόσο τοῦ Πρώτου ὄσο καί τοῦ Τρίτου Κόσμου νά ἀνακαλύψουν ξανά αὐτή τήν ἱστορία καί τόν βασικά ἀπάνθρωπο χαρακτήρα της καί νά συνεργαστοῦν γιά τήν οἰκοδόμησι μιᾶς ἀληθινά ἀνθρώπινης καί καθολικῆς ἱστορίας.

Δέ φαίνεται ἀπαραίτητο νά δοθεῖ ἔμφαση στήν οὐτοπική φύση αὐτῆς τῆς ἔκκλησις καί αὐτῆς τῆς παιδαγωγικῆς: οὐτοπικῆς ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι πρόκειται γιά ἀπραγματοποίητους στόχους, ἀλλά γιατί συνενώνουν σέ μιᾶ μόνο προσωπική τήν καταγγελία μιᾶς πραγματικότητας πού ἀποκηλώνει καί τήν ἀναγγελία μιᾶς πιθανόν πιά ἀνθρώπινης καί ἔτσι πρόκειται γιά στόχους πού ἀπευθύνονται πρωταρχικά στό μέλλον. Πρέπει νά προσθέσουμε ὅμως ὅτι εἶναι οὐτοπική μέ τήν ἔννοια ὅτι οἱ δυνάμεις τῆς καθεστηκυίας τάξης πού στρέφονται ἐνάντια σ' αὐτούς τούς στόχους εἶναι πάρα πολύ ἰσχυρές καί δέ μποροῦν νά ἐπισημοῦν εὐκόλα. Τά ἔθνη πού εἰσβάλλουν ξαφνικά στήν τωρινή ἱστορία φέρνουν μαζί τους, ὄχι μόνο σιά πολιτικά καί οικονομικά τους συστήματα ἀλλά καί σίς νοσηροποιήσεις τῶν τωρινῶν ἐξουσιαστικῶν τους, τά σημάδια πού ἄφησαν αἰῶνες προσπαθειῶν γιά τόν κατευνασμό τους. Τά μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης καί τά σχολεῖα τῶν κοινοτήτων πού διευθύνουν, παράγουν ἕνα ἀμείλιχτο χείμαρρο πληροφοριῶν καί ἐντολῶν σίς ὁποῖες ἐλάχιστοι φαίνονται ἱκανοί νά ἀντισταθοῦν. Ὁ Βορράς καί ἡ Δύση ἐπιμένουν νά διεκδικοῦν τό δικαίωμα νά ὁρίζουν τήν ἀλήθεια τῆς Ἀνατολῆς καί τοῦ Νότου καί αὐτό πού ὀνομάζεται «ἀπανάπτυξη» εἶναι κατά βάθος μιᾶ κοινωνική κατάσταση ὑποταγῆς τοῦ πνεύματος: ἀντικειμενικά, ἡ κατάσταση πού ὁρίζεται ἔτσι ἀπό μιᾶ ἑπερ-ἀνταρχική κοινωνία καί ὑποκειμενικά ἡ κατάσταση ἑνός πνεύματος πού ἔχει πειθήνια ἐσωτερικεύσει τίς ἐντολές του.

Ἐργασίαν ὅμως νά παρουσιάζονται ἐνδείξεις ὅτι ὁ κόσμος «ἀντικείμενος» ἀναταράσσεται καί ἐπικρατεῖ τό δόγμα καί πιά διαδομένο συναίσθημα ὅτι ἡ ἀλήθεια τοῦ Πρώτου Κόσμου ἐνδέχεται νά μή βρεθεῖ σιούς δικούς του αὐτο-ἐπικυρωμένους ὁρισμούς ἀλλά σιή ζωῆ καί τή συνείδηση τῶν θυμάτων του. Τά πα-

ραδείγματα τῆς Κίνας, τῆς Κούβας, καί τῆς Τανζανίας δέν ἔχουν χαθεῖ ὀριστικά, οὔτε καί ἡ ἀπίστευτη δυστυχία καί τό θάρος τῶν Βιετναμέζων ἔχουν περάσει ἀπαρατήρητα. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού μιλάνε γιά μιὰ καινούργια γλώσσα γιά τόν ἐπαπαρσοδιορισμό τῆς πραγματικότητας πού ζοῦμε. Σ' αὐτούς, δπου κι ἄν βροσκοῦνται, ἀπευθύνεται ἡ φωνή τοῦ Πάουλο Φρέιρε.

João da Veiga Coutinho

Κέντρο γιά τή Μελέτη τῆς Ἀνάπτυξης
καί τῆς Κοινωνικῆς Ἀλλαγῆς
Καίμπριτζ - Μασσαχουσέτη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Νομίζω ότι είναι πολύ σημαντικό — τόσο για μένα όσο και για τους αναγνώστες μου — να προσπαθήσω, από την αρχή, να αποσαφηνίσω ορισμένα σημεία που είναι θεμελιακά για τη γενική κατανόηση των ιδεών μου όσο αφορά την εκπαίδευση σάν πολιτιστική δράση για την κατάκτηση της ελευθερίας. Πράγμα που γίνεται ακόμα πιο σημαντικό μιά και ένας από τους βασικούς σκοπούς αυτού του έργου, όπου εκτίθεται ή δηλ διαδικασία διδασκαλίας των ενγλίκων αναλφάβητων, είναι να αποδειχτεί ότι αν αποσκοπούμε σ τ ό ν & ν θ ρ ω π ο κ α ί τ ή ν & ν θ ρ ω π ι á τότε ή εκπαίδευση είναι πολιτιστική δράση για την κατάκτηση της ελευθερίας και επομένως μιά λειτουργία απόκτησης γνώσεων και δ-χι αποστήθισης. Αυτή ή λειτουργία δέ μπορεί ποτέ να έρμηνευτεί στην ολότητά της από μιά μηχανιστική θεωρία, γιατί μιά τέτοια θεωρία δέν αντιλαμβάνεται την εκπαίδευση γενικότερα και τόν αλφαριθμητισμό των ενγλικων ιδιαίτερα, σάν λειτουργία απόκτησης γνώσεων. Αντίθετα, περιορίζει την πρακτική της εκπαίδευσης σ' ένα σύμπλεγμα από τεχνικές μεθόδους, που αφελέστατα θεωρούνται ουδέτερες και μέ τίς όποιες ή εκπαιδευτική διαδικασία τυποποιείται σάν στείρα και γραφειοκρατική λειτουργία.

Δέν πρόκειται για κάποιο περιτό ισχυρισμό. Αργότερα, θά διευκρινίσουμε τή ριζική διαφορά μεταξύ απόκτησης γνώσεων και αποστήθισης και τούς λόγους για τούς όποιους αποδίδουμε τέτοια σπουδαιότητα στη διδασκαλία των ενγλικων αναλφάβητων.

Πρώτα όμως, χρειάζονται λίγα λόγια για την κοινωνικο-ιστορική υποβολή του σκεπτικού που παρουσιάζεται εδώ, καθώς έπίσης και μιά εξήγηση της αναγκαιότητας για κριτική σκέψη γύρω απ' αυτή την υποβολή.

Από μή-δυναδική άποψη, ή σκέψη και ή γλώσσα που αποτελούν ένα σύνολο, αναφέρονται πάντα στην πραγματικότητα του υποκειμένου που σκέφτεται. Η αυθεντική σκέψη-γλώσσα, γεννιέται μέ τή, διαλεκτική, σχέση μεταξύ του υποκειμένου και της

συγκεκριμένης ιστορικής και πολιτιστικής πραγματικότητάς του. Στην περίπτωση των αλλοτριωμένων πολιτιστικών διαδικασιών που χαρακτηρίζουν τις εξαρτώμενες κοινωνίες ή τις κοινωνίες αντικείμενα αυτή καθαυτή ή σκέψη - γλώσσα είναι αλλοτριωμένη πράγμα απ' το οποίο απορρέει το γεγονός ότι αυτές οι κοινωνίες δεν εκδηλώνουν μία δική τους αυθεντική σκέψη στη διάρκεια των περιόδων της πιο δξυμένης αλλοτριώσής τους. Η πραγματικότητα, όπως νοείται, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα όπως βιώνεται αντικειμενικά, αλλά μάλλον στην πραγματικότητα που φαντάζεται ότι ανήκει ο αλλοτριωμένος άνθρωπος. Αυτή η σκέψη δεν αποτελεί αποτελεσματικό εργαλείο ούτε στην αντικειμενική πραγματικότητα με την οποία ο αλλοτριωμένος άνθρωπος δεν έρχεται σε σχέση σαν σκεπτόμενο υποκείμενο, ούτε στην πραγματικότητα που φαντάζεται και λαχταράει. Ξεκομμένος από τη δράση που συνεπάγεται η αυθεντική σκέψη, αυτός ο τρόπος χάνεται σε κενές, ψεύτικες λέξεις. 'Ο αλλοτριωμένος άνθρωπος, γοητευμένος, χωρίς να μπορεί να αντισταθεί, από τον τρόπο ζωής της διευθύνουσας κοινωνίας, είναι ένας νοσταλγικός άνθρωπος, που ποτέ δεν είναι πραγματικά στρατευμένος στον κόσμο του. Νά φαίνεται ότι είναι, αντί να είναι, αποτελεί μία από τις αλλοτριωμένες επιθυμίες του. 'Η σκέψη του και ο τρόπος με τον οποίο εκφράζει τον κόσμο αποτελεί γενικά αντανάκλαση της σκέψης και της έκφρασης της διευθύνουσας κοινωνίας.' 'Η αλλοτριωμένη, κουλτού-

1. Αυτές οι διευθυντικές κοινωνίες, με τη σειρά τους, πάσχουν συνήθως, όπως είναι φυσικό, από την αντίθετη ασθένεια: είναι πεισμένες για το αλήθητο της σκέψης τους και γι' αυτό το λόγο θεωρούν απόλυτα κανονική την ελλαδική υπακοή από μέρους των εξαρτημένων κοινωνιών. Μ' αυτή μας τη θέση δίνουμε έμφαση σ' ένα ελοφάνερο γεγονός: στη σχέση μεταξύ μητροπολιτικών και εξαρτημένων κοινωνιών, ή αλλοτριώση των δευτέρων (που συνεπάγεται από πού ο Γκουερρέιρο Ράμος ονομάζει παραδειγματισμό) αντιστοιχεί στην αρχοντική, υπεροπτική συμπεριφορά των πρώτων. Έτσι κι αλλιώς όμως θα πρέπει να αποφεύγει να αντιμετωπίζει απόλυτα αυτή τη θέση, γιατί όπως υπάρχουν μεταξύ των αλλοτριωμένων ανθρώπων άνθρωποι που σκέφτονται με μη αλλοτριωμένο τρόπο, έτσι υπάρχουν και καταδεδαικτικοί, μη υπερόπτες κάτοικοι οτις μητροπόλεις. Και οτις δύο περιπτώσεις, για διαφορετικούς λόγους, έγκυαταλείπουν τις νόρμες των αντίστοιχων κοινωνικών πλαίσίων τους.

ρα του δέν τόν αφήνει νά καταλάβει ότι ή σκέψη του και ή έκφραση του κόσμου του δέ μπορούν νά γίνουν αποδεκτές πέρα από τό σύνορά του, εκτός κι αν παραμένει πιστός στόν ιδιαίτερο κόσμο του. Μόνο στό βαθμό πού νιώθει και ξέρει αντανακλαστικά τό δικό του ιδιαίτερο κόσμο, γιατί τόν έχει διώσει σαν μεσάζοντα μιās συλλογικής πρακτικής μεταμόρφωσης, μόνο σ' αυτό τό βαθμό ή σκέψη του και ή έκφρασή του θα αποκτήσουν σημασία πέρα από κείνο τόν κόσμο.

Μιά τέτοια όμως επίγνωση του έαυτού και του κόσμου, δέν είναι αποτέλεσμα μιās καθαρά προσωπικής έκλογής, αλλά μιās ιστορικής διαδικασίας στην οποία οι κοινωνίες - αντικείμενα, μερικές πιό γρήγορα από άλλες λόγω των δομικών μεταμορφώσεων πού ύφίστανται, διαλογίζονται γιά τή φύση τους και αυτοπροσδιορίζονται σαν εξαρτημένες κοινωνίες. Αιτές οι στιγμές, πού χαρακτηρίζουν τό μεταβατικό στάδιο των τέτοιων κοινωνιών, είναι τόσο προβληματικές όσο και δημιουργικές. Αποτελούν απόδειξη τής εμφάνισης των μαζών και τής κραυγαλέας παρουσίας τους στην ιστορική διαδικασία, μέ ποικιλόμορφους βαθμούς έντασης.²

2. Αιτή ή μεταβατική διαδικασία λειτουργεί κι αυτή μέ τό δικό της τρόπο στις μητροπολιτικές κοινωνίες πού παρουσιάζουν μιάν εικόνα ακλόνητης σταθερότητας. Κι εκεί πάλι διαπιστώνουμε τήν εμφάνιση των πιό καταπιεσμένων λαϊκών στρωμάτων, πού προηγούμενα δέν αποτελούσαν προβλήματα, μιά και ήταν αποκρυμμένα μέσα στην άφθονία τής κοινωνίας. Μέ τήν εμφάνισή τους αυτές οι ομάδες κάνουν αίτηση τήν παρουσία τους στις δομές τής έξουσίας, τόσο μέ τήν αυτοοργάνωσή τους πού έχει σαν στόχο νά πιστοποιήσει τήν αναπόφευκτη παρουσία τους στην ιστορική διαδικασία, όσο και μέ τίς πιό επιθετικές μορφές πολιτικής πίεσης.

Οι ομάδες των φοιτητών πού γιά μεγάλο χρονικό διάστημα συγκέντρωσαν τήν προσοχή τους σέ καθαρά ακαδημαϊκά αίτήματα, φτάνουν σταδιακά στό σημείο νά συμμερίζονται τήν άνηλεότητα των καταπιεσμένων ομάδων. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τούς πιό προοδευτικούς διανοούμενους. Αρχίζει λοιπόν νά άμφισβητείται όλόκληρη ή δομή των μητροπολιτικών κοινωνιών.

Είναι άλήθεια πώς άναφερόμενος στη διαδικασία τής κοινωνικής άλλαγής μέσα σ' αυτές τίς κοινωνίες, θα πρέπει κανείς νά λάβει υπόψη του τή μεγαλύτερη ικανότητά τους νά άφομοιώνουν τή διαφωνία χάρη στην περισσότερο άναπτυγμένη τεχνολογία τους. Ο Μαρκοζε έχει επανειλημμένα έπιστήσει τήν προσοχή στό γεγονός ότι αυτή ή τεχνολογική δύναμη είναι

Αυτή ή λαϊκή παρουσία δημιουργεί φυσικά ένα καινούργιο τρόπο ζωής στην κοινωνία. Αρχίζει νά αποκαλύπτει τίς έσωτερικές και έξωτερικές αντιφάσεις τής κοινωνίας, πού προηγούμενα περνοσαν άπαρατήρητες τόσο από τίς μάζες όσο και από τήν αποκαλούμενη ίντελιγκέντσια. Μ' αυτό τόν τρόπο αρχίζει νά κρίνεται ή άλλοτριωμένη κουλτούρα. Όρισμένοι διανοούμενοι αρχίζουν νά μεταβάλλουν τήν προηγούμενη άποφή τους σχετικά μέ τήν κοινωνία, άνακαλύπτοντας τήν πραγματική δομή της γιά πρώτη φορά. Αυτό πού ή άλλοτρίωση προσδιόρισε σάν ένδογενή κατωτέρωτητα τών λαϊκών μαζών, άναγνωρίζεται τώρα, άντικειμενικά, σάν άποτέλεσμα αύτης καθαυτής τής άλλοτρίωσης, πού άνακαλύπτεται σάν έκδήλωση μιās κατάστασης κυριαρχίας. Όσο περισσότερο λοιπόν ξεσκεπάζεται ή άλλοτριωμένη κουλτούρα τόσο περισσότερο άποκαλύπτεται ή καταπιεστική πραγματικότητα μέσα στην όποία γεννιέται. Έμφανίζεται ένα διπλό πρότυπο. Από τή μιά, ή πολιτιστικά άλλοτριωμένη κοινωνία σάν σύνολο έξαρτάται από τήν κοινωνία πού τήν καταπιέζει και τής όποίας έξυπηρετεί τά οικονομικά και πολιτιστικά συμφέροντα. Ταυτόχρονα, μέσα σ' αύτή καθαυτή τήν άλλοτριωμένη κοινωνία, επιβάλλεται στίς μάζες ένα καθεστώς καταπίεσης από τίς έξουσιαστικές έλίτ πού σ' όρισμένες περιπτώσεις είναι ίδιες μέ τίς έξωτερικές έλίτ και σ' άλλες περιπτώσεις είναι οι έξωτερικές έλίτ μεταμορφωμένες από κάποιο είδος μετάστασης σέ έντόπιες ομάδες έξουσίας.

Υπάρχει, και στίς δύο περιπτώσεις, μιá θεμελιακή διάσταση σ' αυτές τίς κοινωνίες πού είναι άποτέλεσμα τής άποικιακής τους φάσης: ή κουλτούρα τους θεμελιώθηκε και διατηρήθηκε σάν μιá «κουλτούρα σιωπής». Καί σ' αύτή τήν περίπτωση γίνεται φανερό τό διπλό πρότυπο. Έξωτερικά, ή άλλοτριωμένη κοινωνία σάν σύνολο, σάν τό άπλό άντικείμενο τής διευθύνουσας κοινωνίας, δέν άκούγεται άπ' αύτήν άντίθετα, ή μητρόπολη καθορίζει έτσι τό

ίκανή νά μεταμορφώνει πολλά από τούτα τά κινήματα διαμαρτυρίας σέ άπλές φολκλορικές έκδηλώσεις. Πράγμα όμως πού δέ μ'εξ άπασχολεί τόσο πολύ σ' αυτό τό διελλίο κι επιπλέον δέ μπορούμε νά τό έπεξεργαστούμε ίκανοποιητικά μέ μιá άπλή ύποσημείωση.

3. Γιά τήν «κουλτούρα τής σιωπής» έλέπε στό διελλίο μου «Πολιτιστική Έλευθερία στή Λατινική Άμερική».

λόγο της, αποσιωπώντας την αποτελεσματικά. Στο μεταξύ μέσα σ' αυτή καθαυτή την αλλοτριωμένη κοινωνία, οι μάζες υποβάλλονται στο ίδιο είδος σιωπής από τις εξουσιαστικές έλίτ.

Όταν οι λαϊκές μάζες ξεπεράσουν το στάδιο της σαγήνης που τούς προξένει η ίδια τους ή εμφάνισή και από αίτημα σέ αίτημα αναγγείλουν με τή δράση τους ότι πλησιάζουν ένα στάδιο επαρκούς οργάνωσης με τήν όποια θά μπορούσαν νά καταργήσουν τήν υποτακτική σιωπή τους, οι εξουσιαστικές έλίτ προσπαθούν βίαια νά ανατρίσουν αυτή τή διαδικασία.* Και αν οι έλίτ δέν έχουν τή δύναμη νά γυρίσουν τις μάζες πίσω στην αρχική τους σιωπή, ή διευθύνουσα κοινωνία, «προσκαλεσμένη» ή όχι, αναλαμβάνει ή ίδια αυτό τό έργο.

Μέ τήν καταστολή που χρησιμοποιείται για νά επιστρέψουν οι μάζες στη σιωπή τους είναι άμεσα συνδεμένη μιá προσπάθεια μυθοποίησης με στόχο νά χαρακτηριστεί σαν διαβολική όλη ή σκέψη-γλώσσα που χρησιμοποιεί λέξεις όπως α λ λ ο τ ρ ί ω σ η, κ υ ρ ι α ρ χ ι α, κ α τ α π ί ε σ η, ά π ε λ ε υ θ έ ρ ω σ η, έ ξ α ν θ ρ ω π ι σ μ ό ς, α υ τ ο ν ο μ ί α. Για νά καταπολεμηθεί αυτή ή προσπάθεια στη συνείδηση του καλοπροαίρετου αλλά άπλοϊκού πληθυσμού, είναι άπαραίτητη μιá δουλειά απομυθοποίησης για νά δείχτει τί ακριδώς αντιπροσωπεύουν οι λέξεις: τήν έκφραση αντικειμενικών, κοινωνικοϊστορικών και πολιτικών κατηγοριών που ό δραματικός τους χαρακτήρας στον Τρίτο Κόσμο δέν επιτρέπει σέ κανένα νά είναι ούδέτερος.

Κάποτε στη Βραζιλία όταν ή «κουλούρα της σιωπής» άρχισε νά αποκαλύπτεται γι' αυτό ακριδώς που είναι, ξεκίνησα, σαν άνθρωπος του Τρίτου Κόσμου, νά επεξεργάζομαι, όχι μιá μηχανι-

4. Ακόμη και μιá δικαστική ανάλυση της πολιτικής στη Λατινική Αμερική επιδεικνύει: αυτό τον ισχυρισμό. Παρόλα αυτά, όμως, δέν πρέπει νά αντιμετωπίσει κανείς τά διαδοχικά πραξικοπήματα σαν απόδειξη της ανικανότητας των λαών της Λατινικής Αμερικής νά καθορίσουν τό πεπρωμένο τους. Αντίθετα, τά πραξικοπήματα και ή βία με τήν όποια δρισμένοι από τούς ηγέτες τους προσπαθούν νά διατηρηθούν στην εξουσία, αποτελούν αντίθραση των ελιγάρχιών, που κυριαρχούν: από τή μητρόπολη, ενάντια στην πίεση των ανθρώπων που προσπαθούν νά γίνουν άνθρωποι.

στική μέθοδο για τή διδασκαλία τῶν ἐνήλικων ἀναλφάβητων, ἀλλά μιὰ ἐκπαιδευτική θεωρία δημιουργημένη μέσα στή μήτρα αὐτῆς καθαιτῆς τῆς κουλτούρας τῆς σιωπῆς — μιὰ θεωρία πού θά μπορούσε νά γίνει στήν πράξη ὄχι ἢ φωνή τῆς κουλτούρας, ἀλλά ἕνα ἀπό τά ὄργανα ἐκείνης τῆς φωνῆς πού κόμπιαζε ἀκόμα δταν προσπαθοῦσε νά ἐκφραστεῖ.

Ἡ σκέψη πού ἀναπτύσσεται ἐδῶ, δέν εἶναι βέβαια ἀνεπηρέαστη ἀπό ἄλλες σκέψεις. Αὐτό θά ἦταν ἀδύνατο. Δέν ἀπορρίψαμε ποτέ τή θετική συμβολή ἀνθρώπων τοῦ Τρίτου Κόσμου ἢ τῶν διευθυντικῶν κοινωνιῶν. Ἀλλά ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ δικοῦ μας κόσμου μᾶς ἔχει διδάξει ὅτι ὅποιες ἰδέες ἔρχονται ἀπό ἕνα ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου δέν μπορούν ἀπλά καί μόνο νά μεταμοσχευτοῦν. Πρέπει πρῶτα νά ὑποβληθοῦν σ' αὐτό πού ὁ καθηγητής Γκουερρέρο Ράμος στό βιβλίο του «Ἡ Κοινωνιολογική Ἀναγωγή», ὀνομάζει *κοινωνιολογική ἀγωγή*. Εἶναι ἀτυχία πού μιὰ τέτοια αὐστηρά ἐπιστημονική στάση δέν εἶναι ἀκόμη πλατιά διαδομένη στόν Τρίτο Κόσμο. Ἐπειδή εἶναι ἕνας κόσμος σιωπῆς εἶναι ἀκόμη ἀνίκανος — ὄχι λόγω κάποιας ὄντολογικῆς ἀνικανότητας, γιατί κάτι τέτοιο δέν ὑπάρχει — νά πάρει τή στάση ἐνός κόσμου πού «διαθέτει φωνή», ἐνός κόσμου πού εἶναι τό ὑποκείμενο τῶν ἐκλογῶν του, ἐνός κόσμου πού ἐλεύθερα προγραμματίζει τό δικό του πεπρωμένο. Ὅπως καί νά ἔχει τό πράγμα, ὁ ἐμφανιζόμενος Τρίτος Κόσμος συνειδητοποιεῖ πάρα πολύ γρήγορα τή δυσάρεστη θέση του. Ἀρχίζει νά καταλαβαίνει ὅτι ἡ πολυπροπαγανδισμένη ἀνάγκη γιά ἀνάπτυξη δέ μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ στίς συνεχιζόμενες συνθήκες σιωπῆς ἢ ψευδαισθησιακῆς φωνῆς. Σ' αὐτές τίς συνθήκες, εἶναι δυνατός μόνο ἕνας ἀπλός ἐκμοντερνισμός.

Ἐπομένως τό βασικό θέμα πού ἀπασχολεῖ τόν Τρίτο Κόσμο — πού συνεπάγεται δύσκολη ἀλλά ὄχι καί ἀδύνατη δουλειά γιά τούς ἀνθρώπους του — εἶναι ἡ κατάκτηση τοῦ δικαιώματός του νά διαθέτει φωνή, τοῦ δικαιώματος νά ἐκφέρει τό λόγο του. Μόνο τότε μπορεί ὁ λόγος ἐκείνων πού τόν σιωποῦν ἢ τοῦ δίνου ἀπλά καί μόνο τήν ψευδαισθησι τῆς διμιλίας, νά γίνει κι αὐτός αὐθεντικός λόγος. Μόνο μέ τήν ἀπόκτηση τοῦ δικαιώματος νά εἶναι ὁ ἑαυτός του, νά ἀναλαμβάνει ὁ ἴδιος νά διευθύνει τό δικό του πεπρωμένο, θά δημιουργήσει ὁ Τρίτος Κόσμος τίς συνθήκες πού δέν ὑπάρ-

χουν προς τό παρόν, έτσι πού εκείνοι πού σήμερα τόν σιωπούν νά έρθουν σέ διάλογο μαζί του.

Σάν άνθρωπος αὐτοῦ τοῦ κόσμου πού ἔχει ἤδη ζήσει μερικές στυμμαντικές ἄν ὄχι: ὑπερβολικά τραυματικές ἐμπειρίες γιατί θεώρησε σάν δεδομένο νά διαθέτει φωνή μέσα στήν κουλτούρα τῆς σιωπῆς, ἔχω μόνο μιᾶ ἐπιθυμία: νά μπορέσει νά συμπέσει ἱστορικά ἡ σκέψη μου μέ τήν ἀνησυχία ὄλων ἐκείνων, πού ζοῦν ἢ σέ κείνες τίς κουλτούρες πού ἀποσιωποῦνται ἐντελῶς ἢ στά σιωπηλά τμήματα τῶν πολιτισμῶν πού καθορίζουν τή φωνή τους, ἀλλά ἀγωνίζονται γιά νά διαθέτουν δική τους φωνή.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

**Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ
ΤΩΝ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΩΝ
ΩΣ ΑΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ**

Ἡ διαδικασία γιά τή Διδασκαλία τῶν Ἐνήλικων Ἀναλφάβητων σάν Πολιτιστική Δράση γιά τήν Κατάκτηση τῆς Ἐλευθερίας¹

**Κάθε ἐκπαιδευτική πρακτική προϋποθέτει μιὰ ἀντίληψη
γιά τόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο**

Ἡ ἐμπειρία μᾶς διδάσκει νά μή θεωροῦμε δεδομένο ὅτι ἐκεῖνο πού φαίνεται εἶναι καί εὐκολολόγητο. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τήν καθαρή ἀλήθεια μέ τήν ὁποία ἀρχίζουμε: Ὅλες οἱ ἐκπαιδευτικές πρακτικές προϋποθέτουν μιὰ θεωρητική στάση ἀπό τή μεριά τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ. Αὐτή ἡ στάση προϋποθέτει μέ τή σειρά της — μερικές φορές μέ περισσότερη, μερικές φορές μέ λιγότερη σαφήνεια — μιὰ ἐρμηνεία τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου. Δέ μπορούσε νά συμβεῖ διαφορετικά. Ἡ διαδικασία τοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου στόν κόσμο δέ συνεπάγεται μόνο τό συστηματικό αἰσθητήριων παραστάσεων ὅπως συμβαίνει μέ τά ζῶα· συνεπάγεται πάνω ἀπ' ὅλα μιὰ σκέψη - γλώσσα· νά ἔχει δηλαδή ὁ ἄνθρωπος τή δυνατότητα ἀπόκτησης γνώσεων μέσα ἀπό τήν πρακτική του μέ τήν ὁποία μεταμορφώνει τήν πραγματικότητα. Γιά τόν ἄνθρωπο, αὐτή ἡ διαδικασία τοῦ προσανατολισμοῦ στόν κόσμο δέ μπορεί νά γίνει κατανοητή οὔτε σάν καθαρά ὑποκειμενικό, οὔτε σάν αντικειμενικό ἢ μηχανιστικό γεγονός, ἀλλά μόνο σάν ἓνα γεγονός στό ὅποιο ἡ ὑποκειμενικότητα καί ἡ ἀντικειμενικότητα εἶναι ἐνωμένες. Ὁ προσανατολισμός στόν κόσμο, ὅταν γίνεται κατανοητός μ' αὐ-

1. Ὁ συγγραφέας ἀναγνωρίζει μέ εὐγνωμοσύνη τή συμβολή τῆς Loretta Slover, πού μετάφρασε αὐτό τό δοκίμιο στά ἀγγλικά καί τῶν João da Veiga Coutinho καί Robert Riordan, πού βοήθησαν στήν προετοιμασία τῶν χειρογράφων.

τό τον τρόπο, θέτει τό ζήτημα τών σκοπών τής δράσης στό επίπεδο τής κριτικής αντίληψης τής πραγματικότητας.

"Αν γιά τά ζώα προσανατολισμός στόν κόσμο σημαίνει προσαρμολογή στόν κόσμο, γιά τόν άνθρωπο σημαίνει εξανθρωπισμό του κόσμου μέσα από τή μεταμόρφωσή του. Γιά τά ζώα δέν υπάρχει αίσθηση τής Ιστορίας, καμιά δυνατότητα έκλογής ή αξίες όσο αφορά τόν προσανατολισμό τους στόν κόσμο.

Γιά τόν άνθρωπο υπάρχει τόσο ή διάσταση τής Ιστορίας όσο καί ή διάσταση τών αξιών. Οί άνθρωποι έχουν τήν αίσθηση του «προγραμματισμού» σέ αντίθεση μέ τήν ένστικτώδη ρουτίνα τών ζώων.

Η δράση τών ανθρώπων πού δέν έχει αντικειμενικούς στόχους, σωστούς ή λαθεμένους, μυθοποιημένους ή απομυθοποιημένους, άπλοϊκούς ή κριτικούς, δέν αποτελεί πρακτική δράση, μολονότι μπορεί νά θεωρηθεί προσανατολισμός στόν κόσμο. Καί μή όντας πρακτική δράση άγνωεί τόσο τήν ίδια τή διαδικασία τής όσο καί τό σκοπό τής.

Η άλληλεξάρτηση του σκοπού καί τής διαδικασίας, είναι ή βάση γιά τό σχεδίασμό τής δράσης πού προϋποθέτει μεθόδους, αντικειμενικούς σκοπούς καί δικαιώμα έκλογής αξιών.

Μ' αυτό τόν τρόπο πρέπει νά γίνει αντίληπτή, νά αναλυθεί καί νά κατανοηθεί ή διδασκαλία άνάγνωσης καί γραφής στους ένήλικους. Ο κριτικός άναλυτής θά άνακαλύψει στίς μεθόδους καί στά βιβλία διδασκαλίας, πού χρησιμοποιούνται από τους εκπαιδευτικούς, πρακτικές δυνατότητες έκλογής αξιών πού προδίδουν μία φιλοσοφία μέ βάση τόν άνθρωπο. Μόνο εκείνος πού διέπεται από μηχανιστική νοστροπία, τήν όποία ο Μάρξ θά άποκαλούσε «άγοραία ύλιστική», θά μπορούσε νά υποβιβάσει τή διδασκαλία τών ένήλικων άναλφάβητων στό επίπεδο μιās καθαρά τεχνικής λειτουργίας. Μιά τέτοια άπλοϊκή προσέγγιση δέ θά μπορούσε νά αντιληφθεί ότι ή τεχνική αυτή κθεαυτή σάν όργανο τών ανθρώπων στόν προσανατολισμό τους στόν κόσμο δέν είναι ούδέτερη.

Θά προσπαθήσουμε όμως νά άποδείξουμε μέ άνάλυση τό άυαπόδεικτο τής δήλωσής μας. "Ας εξετάσουμε τήν περίπτωση τών άναγνωστικών πού χρησιμοποιούνται σάν βασικά έγχειρίδια γιά νά διδαχτούν άνάγνωση καί γραφή οί ένήλικοι άναλφάβητοι. "Ας

προτείνουμε επιπλέον, δύο διαφορετικούς τύπους άναγνωστικού: ένα κακής ποιότητας κι ένα καλό, σύμφωνα με τὰ ἴδια τὰ κριτήρια αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν βιβλίων. Ἐὰς ὑποθέσουμε ἀκόμη ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ καλοῦ ἀναγνωστικοῦ θάσισε τὴν ἐκλογή τῶν παραγωγικῶν τοῦ λέξεων² σὲ μιὰ πρότερη γνώση γιὰ τὸ ποιὲς λέξεις ἔχουν τὴ μεγαλύτερη ἀπήχηση στὸ μαθητὴ (πρακτικὴ πού δὲν τὴ συναντᾶμε συχνά, μολονότι ὑπάρχει).

Χωρὶς ἀμφιβολία, ἕνας τέτοιος συγγραφέας ἔχει ξεπεράσει κατὰ πολὺ τὸ συνάδελφό του πού συνθέτει τὸ ἀναγνωστικὸ του μὲ λέξεις πού διαλέγει ὁ ἴδιος ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη του. Καὶ οἱ δύο συγγραφεῖς ὁμῶς εἶναι ταυτόσημοι κατὰ κάποιο θεμελιακὸ τρόπο.

Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἀποσυνθέτουν τίς δεδομένες παραγωγικὲς λέξεις καὶ ἀπὸ τίς συλλαβὲς δημιουργοῦν νέες λέξεις. Μὲ αὐτὲς τίς λέξεις οἱ συγγραφεῖς σχηματίζουν στὴ συνέχεια ἀπλὲς προτάσεις καὶ λίγο λίγο μικρὲς ἱστορίες, τὰ λεγόμενα μαθήματα ἀνάγνωσης.

Ἐὰς πούμε ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ δευτέρου ἀναγνωστικοῦ, προχωρώντας ἕνα βήμα μπροστὰ, προτείνει στοὺς δασκάλους πού τὸ χρησιμοποιοῦν ν' ἀρχίζουν συζητήσεις γιὰ διάφορες λέξεις, προτάσεις ἢ κείμενα μὲ τοὺς μαθητὲς.

Ἐξετάζοντας ὁποιαδήποτε ἀπὸ τίς δύο ὑποθετικὲς περιπτώσεις, μπορούμε μὲ τὸ δίκιο μας νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἀπὸ τὴ μέθοδο καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀναγνωστικοῦ ὑπονοεῖται κάποια ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀνεξάρτητα ἂν αὐτὴ ἀναγνωρίζεται ἢ ὄχι ἀπὸ τὸ συγγραφέα.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μπορεῖ νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ ἀπὸ διάφορες ἀ-

2. Σὲ γλώσσες ὅπως τὰ πορτογαλικὰ ἢ τὰ ἰσπανικὰ, οἱ λέξεις φτιάχνονται μὲ συλλαβὲς. Κάθε λέξη λοιπὸν πού δὲν εἶναι μονοσύλλαβη, ἀποτελεῖ, ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη, π α ρ α γ ω γ ι κ ἢ λέξη, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀπὸ τίς συλλαβὲς τῆς μποροῦν νὰ φτιαχθοῦν ἄλλες λέξεις. Γιὰ νὰ εἶναι ὁμῶς μιὰ λέξη αὐθεντικὰ παραγωγικὴ, πρέπει νὰ ὑπάρχουν ὀρισμένες προϋποθέσεις πού θὰ συζητηθοῦν ἀργότερα σ' αὐτὸ τὸ δοκίμιο. [Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς φωνητικῆς, ὁ ὅρος παραγωγικὴ λέξη χρησιμοποιεῖται ὠσὸτὰ μόνον σὲ σχέση μὲ μιὰ ἤχο-συλλαβικὴ μεθοδολογία ἀνάγνωσης, ἐνῶ ἡ θεματικὴ ἐφαρμογὴ εἶναι παγκόσμια. Βλέπε στὸ βιβλίο τῆς Sylvia Ashton-Warner «Teacher», γιὰ μιὰ διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἔννοιας τῶν παραγωγικῶν λέξεων ἀπὸ ἀποψη θεματολογίας.] (Σημείωση Συντάκτη.).

πόψεις. Ἀρχίζουμε μέ τό γεγονός, πού είναι ἐγγενές στήν ιδέα καί στή χρήση τοῦ ἀναγνωστικοῦ, ὅτι είναι ὁ δάσκαλος αὐτός πού διαλέγει τίς λέξεις καί τίς προτείνει στό μαθητή. Στό βαθμό πού τό ἀναγνωστικό είναι τό ἀντικείμενο πού μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στό δάσκαλο καί τούς μαθητές καί οἱ μαθητές πρόκειται νά «παραγεμιστοῦν» μέ λέξεις πού ἔχουν διαλέξει οἱ δάσκαλοι, μπορεῖ κανεῖς εὐκολά νά ἀντιληφτεῖ μιᾶ πρώτη σημαντική διάσταση τῆς ἀντίληψης γιά τόν ἄνθρωπο πού ἀρχίζει νά ἐμφανίζεται σ' αὐτή τήν περίπτωση. Είναι τό περίγραμμα ἑνός ἀνθρώπου τοῦ ὁποῦ ἡ συνειδηση ἀποτελεῖ «κενό χώρο» καί πρέπει νά «γεμιστεῖ» ἢ νά «τραφεῖ» γιά νά ἀποκτήσει γνώσεις. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀντίληψη ὤθησε τόν Σάρτρ ν' ἀναφωνήσει «Ὁ θεραπευτική φιλοσοφία!» δταν ἄσκησε κριτική στήν ἀποψη ὅτι «νά ἀποκτήσῃ γνώσεις σημαίνει νά τρώσῃ» (Καταστάσεις 1).

Αὐτή ἡ ἀντίληψη γιά τήν ἀπόκτηση γνώσεων, πού βασίζεται στήν ἔννοια τοῦ «χωνέματος» καί είναι τόσο κοινή στή σημερινή ἐκπαιδευτική πρακτική, κυριαρχεῖ σαφέστατα στή νοοτροπία τοῦ ἀναγνωστικοῦ.³

Οἱ ἀναλφάβητοι θεωροῦνται «ὑποσιτισμένοι», ὄχι στήν κυριολεξία, πράγμα πού ἰσχύει γιά πολλούς ἀπ' αὐτούς, ἀλλά ἐπειδή στεροῦνται τόν «ἄρτο τοῦ πνεύματος». Σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τῆς γνώσης σάν τροφῆς, ὁ ἀναλφάβητισμός θεωρεῖται σάν ἓνα «διηλητηριῶδες βότανο» πού τοξινώνει καί ἐξασθενεῖ τά ἄτομα πού δέ μποροῦν νά διαβάσουν ἢ νά γράψουν. Γι' αὐτό τό λόγο λέγονται πολλά γιά τό «ξερίζωμα» τοῦ ἀναλφάβητισμοῦ γιά νά θεραπευτεῖ ἡ ἀσθένεια (βλέπε στό βιβλίο μου «Ἡ Διδασκαλία τῶν Ἑνῆλικων Ἀναλφάβητων»). Μ' αὐτό τόν τρόπο, ἀποστερημένες ἀπό τό χαρακτηριστήρα τους σάν γλωσσολογικά σήματα πού ἀποτελοῦν συστατικά τῆς σκέψης - γλώσσας τοῦ ἀνθρώπου, οἱ λέξεις μεταμορφώνον-

3. Ἡ ἀντίληψη τῆς γνώσης πού βασίζεται στήν ἔννοια τοῦ χωνέματος θεμελιώνεται μέ τά λεγόμενα «ἐλεγχόμενα ἀναγνώσματα» μέ μαθήματα πού βασίζονται στή μέθοδο τῶν διαλέξεων' μέ τή χρήση ἀποστηθισμένων διαλόγων στή μάθηση τῆς γλώσσας' μέ τίς βιβλιογραφικές σημειώσεις πού ὑποδεικνύουν ὄχι μόνο ποῖο κεφάλαιο ἀλλά καί ποιές γραμμές καί λέξεις πρέπει νά διαβαστοῦν' μέ τίς μεθόδους ἐξιολόγησης τῆς προόδου τῶν μαθητῶν στή δεξιότητα τῆς ἐκμάθησης.

ται σέ άπλές «λεξιλογικές καταθέσεις» — ό «άρτος του πνεύματος» τόν όποιο οί αναλφάβητοι πρέπει νά «φάνε» και νά «χωνέψουν».

Αυτή ή άποψη γιά τή γνώση πού στηρίζεται στην έννοια τής «διατροφής» ίσως νά μπορεί νά εξηγήσει τό φιλανθρωπικό χαρακτήρα όρισμένων Λατινοαμερικάνικων έκστρατειών ενάντια στόν αναλφάβητισμό τών ενήλικων. Έφόσον έκατομμύρια άνθρωποι είναι αναλφάβητοι, «πεινώντας γιά γράμματα», «διψώντας γιά λέξεις», πρέπει νά τούς δοθεί ό λόγος γιά νά τούς σώσει από τήν «πεινα» και τή «δίψα». Ό λόγος, ή λέξη, σύμφωνα μέ τή φυσιοκρατική έννοια τής συνειδησης πού ύπονοείται στό αναγνωστικό, πρέπει νά «καταταθει» κι όχι νά γεννηθεί από τή δημιουργική προσπάθεια τών μαθητών. Νοούμενος μ' αυτό τόν τρόπο, ό άνθρωπος είναι ένα παθητικό όν, τό αντικείμενο τής διαδικασίας μέ τήν όποία μαθαίνει άνάγνωση και γραφή και όχι τό ύποκείμενό τής. Σάν αντικείμενο, έχει καθήκον νά «μελετά» τά λεγόμενα μαθήματα άνάγνωσης, πού στην πραγματικότητα είναι σχεδόν άπόλυτα άλλοτριωτικά και άλλοτριωμένα, έχοντας ελάχιστη σχέση, γιά νά μϊν ποϋμε καιιά, μέ τήν κοινωνικο - πολιτιστική πραγματικότητα του μαθητή.⁴

Θά ήταν άληθινά ενδιαφέρουσα μελέτη ν' αναλυθούν τά κείμενα τών αναγνωστικών πού χρησιμοποιούνται σέ ιδιωτικές ή κρατικές καμπάνιες ενάντια στόν αναλφάβητισμό τών ενήλικων στίς άγροτικές και στίς αστικές περιοχές τής Λατινικής Άμερικής. Δέ θά ήταν άσυνήθιστο νά βρεθούν ανάμεσα σέ τέτοια βιβλία διδασκαλίας προτάσεις και κείμενα σάν τά παρακάτω δείγματα πού πάρθηκαν στην τύχη:⁵

4. Υπάρχουν δύο άξιοσημείωτες εξαιρέσεις δυο άφορά αυτά τά άναγνωστικά:

α. Στη Βραζιλία, τό Viver e Lutar, λεπτομερειακά επεξεργασμένο από μία όμάδα ειδικών του Κινήματος γιά τή Βασική Έκπαίδευση, πού χρηματοδοτείται από τό Έθνικό Συνέδριο Έπισκόπων. (Αυτό τό αναγνωστικό έγινε αντικείμενο διαμάχης από τή στιγμή πού άπαγορεύτηκε σάν ανατρεπτικό από τόν τότε κυβερνήτη τής Guanabara, τόν Carlos Lacerda, τό 1963.)

6. Στη Χιλή, ή συλλογή ESPIGA, παρά τό γεγονός ότι έχει μερικές μικρές ατέλειες. Η συλλογή όργανώθηκε από τή Jefatura de Planes Extraordinarios de Adultos, του Υπουργείου Δημοσίας Έκπαίδευσης.

5. Έπειδή τήν εποχή πού γράφτηκε αυτό τό δοκίμιο, ό συγγραφέας δέν

A asa é da ave. Τό φτερό ἀνήκει στό πουλί.

Eva viu a uva. Ἡ Εὔα εἶδε ἓνα σταφύλι.

O galo canta. Ὁ κόκκορας κάνει κικιρίκου.

O cachorro ladra. Ὁ σκύλος γαβγίζει.

Maria gosta dos animais. Στή Μαρία ἀρέσουν τά ζῶα.

João cuida das arvores. Ὁ Τζῶν φροντίζει τὰ δέντρα.

O pai de Carlinhos se chama Antonio. Carlinhos é um bom menino, bem comportado e estudioso. Τό ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ Κάρολου εἶναι Ἀντόνιο. Ὁ Κάρολος εἶναι ἓνα καλό, εὐγενικό καί μελετηρό ἀγόρι.

Ada deu o dedo ao urubu, Duvido, Ada deu o dedo a arara...*

Se você trabalha com martelo e prego, tenha cuidado para nao furar o dedo. Ἄν καρφώνεις μιὰ πρόκα, πρόσεχε νά μήν χτυπήσεις τό δάχτυλό σου.⁷

Ὁ Πῆτερ δέν ἤξερε νά διαβάζει. Ὁ Πῆτερ ντρεπόταν. Μιά μέρα ὁ Πῆτερ πῆγε καί γράφτηκε στό νυχτερινό σχολεῖο. Ὁ δάσκαλος τοῦ Πῆτερ ἦταν πολύ καλός. Ὁ Πῆτερ ξέρει τώρα νά διαβάζει. Κοίταξε τό πρόσωπο τοῦ Πῆτερ. (Τά μαθήματα αὐτά εἶναι συνήθως εἰκονογραφημένα). Ὁ Πῆτερ χαμογελάει. Εἶναι εὐτυχημένος ἄνθρωπος. Ἐχει ἤδη καλή δουλειά. Ὅλοι θά ἔπρεπε νά ἀκολουθήσουν τό παράδειγμά του.

Λέγοντας ὅτι ὁ Πῆτερ χαμογελάει ἐπειδή ξέρει νά διαβάζει, ὅτι εἶναι εὐτυχημένος ἐπειδή ἔχει καλή δουλειά καί ὅτι ἀποτελεῖ παράδειγμα πού θά πρέπει ὄλοι νά τό ἀκολουθήσουν, οἱ συγγραφεῖς θεμελιώνουν μιὰ σχέση ἀνάμεσα στή γνώση πού ἔχει κάποιος νά

εἶχε στή διαθέσή του τά ἀναγκαστικά καί μ' αὐτό τόν τρόπο ἦταν τρωτός ὅσο ἀφορᾷ τήν ἀκριβή παράθεση φράσεων ἢ ὅσο ἀφορᾷ τή σύγκριση τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων, θεωρήθηκε καλύτερο νά μήν προσδιοριστεῖ τόσο ἡ ταυτότητα τῶν συγγραφέων ὅσο καί οἱ τίτλοι τῶν ἐιδέλων.

6. Στήν περίπτωση αὐτή τόσο τά ἑλληνικά ὅσο καί τά πορτογαλικά δέ θά εἶχαν κανένα νόημα· μιὰ καί ὁ σκοπός εἶναι νά δοθεῖ ἔμφαση στό σύμφωνο d. (Σημείωση Συνατάκτη).

7. Ὁ συγγραφέας, ἐδῶ, θά μπορούσε ἀκόμα νά εἶχε προσθέσει, «... Ἄν ὁμως γίνεαι κάτι τέτοιο, εἶλε λίγο μερκουροχρῶμ».

διαβάζει και στην εξασφάλιση καλής δουλειάς, πράγμα που στην πραγματικότητα δε μπορεί να επιτευχθεί. Αυτή η απλοϊκότητα αποκαλύπτει τουλάχιστο μία ανικανότητα να γίνει αντιληπτή η δομή όχι μόνο του αναλφαριθμητισμού, αλλά και γενικά των κοινωνικών φαινομένων. Η προσέγγιση αυτή ενδέχεται να παραδεχτεί ότι τουλάχιστον τα φαινόμενα υπάρχουν, αλλά δε μπορεί να αντιληφτεί τη σχέση τους με τη δομή της κοινωνίας στην οποία διαπιστώνονται. Λές και τα φαινόμενα αυτά ανήκουν στην περιοχή του μύθου, πέρα από συγκεκριμένες καταστάσεις, ή είναι αποτέλεσμα μιας έγγενους κατωτερότητας κάποιας συγκεκριμένης τάξης ανθρώπων. Άνικανη να κατανοήσει το σύγχρονο αναλφαριθμητισμό σαν μία τυπική εκδήλωση της «κουλτούρας της σιωπής», που συνδέεται άμεσα με τις υπανάπτυκτες δομές, αυτή η θεωρητική προσέγγιση δε μπορεί να συμβάλει αντικειμενικά και κριτικά στην αμφισβήτηση του αναλφαριθμητισμού. Απλά και μόνο με τη διδασκαλία της ανάγνωσης και της γραφής δε γίνονται θαύματα αν δεν υπάρχουν αρκετές δουλειές για τους ανθρώπους που είναι ικανοί για εργασία, ή διδασκαλία ανάγνωσης και γραφής σε περισσότερους ανθρώπους δε θα τις δημιουργήσει.

Ένα από αυτά τα αναγνωστικά παρουσιάζει ανάμεσα στα μαθήματά του τα ακόλουθα δυο κείμενα, το ένα άμεσα μετά το άλλο, χωρίς να τα συσχετίζει μεταξύ τους. Το πρώτο αναφέρεται στην Πρωτομαγιά, την καθιερωμένη άργια της Ημέρας της Εργασίας, όποτε γιορτάζονται οι εργατικοί αγώνες. Δεν αναφέρει που ή πώς γιορτάζονται αυτοί οι αγώνες, ή ποιά ήταν ή φύση αυτής της ιστορικής σύγκρουσης. Το κύριο θέμα του δεύτερου μαθήματος είναι οι μέρες άργιας. Το μάθημα λέει ότι «αυτές τις ημέρες οι άνθρωποι οφείλουν να πηγαίνουν στην παραλία για να κολυμπάνε και να κάνουν ηλιοθεραπεία...». Έτσι, αν ή Πρωτομαγιά είναι άργια και αν οι άνθρωποι πρέπει να πηγαίνουν στην παραλία, όταν πρόκειται για μέρα άργιας, βγαίνει το συμπέρασμα ότι οι εργάτες θα πρέπει να πηγαίνουν για μπάνιο την Ημέρα της Εργασίας, αντί να πηγαίνουν στις συνδικαλιστικές συγκεντρώσεις, στις δημόσιες πλατείες για να συζητήσουν τα προβλήματά τους.

Η ανάλυση αυτών των κειμένων αποκαλύπτει λοιπόν ένα υπεραπλουστευμένο δράμα των ανθρώπων, του κόσμου τους, των

σχέσεων μεταξύ των δύο και της διαδικασίας ενάντια στον αναλφαβητισμό που λειτουργεί σε κείνο τον κόσμο.

Οι φράσεις *A asa é da ave, Eva viu uva, o galo canta*, και ο *cachorro ladra* αποτελούν γλωσσικά σύνολα που όταν αποστηθίζονται και επαναλαμβάνονται μηχανικά, χάνουν την αυθεντική τους διάσταση σαν σκέψη - γλώσσα σε δυναμική αλληλεπίδραση με την πραγματικότητα. Έτσι απογυμνωμένες δεν αποτελούν αυθεντικές εκφράσεις του κόσμου.

Οι συγγραφείς τους δεν αναγνωρίζουν στις φτωχές τάξεις την ικανότητα να γνωρίζουν και ακόμα να δημιουργούν τα κείμενα που θα εκφράζουν τη δικιά τους σκέψη - γλώσσα στο επίπεδο της αντίληψής τους για τον κόσμο. Οι συγγραφείς επαναλαμβάνουν με τα κείμενα αυτό που κάνουν με τις λέξεις, δηλαδή τις εισάγουν στη συνείδηση των μαθητών λές και πρόκειται για «κενό χώρο» — γι' άλλη μιά φορά ή αντίληψη για τη γνώση που βασίζεται στην έννοια του «χωνέματος».

Επιπλέον, η ά-δομική αντίληψη του αναλφαβητισμού που αποκαλύπτεται μ' αυτά τα κείμενα ξεσκεπάζει την άλλη ψεύτικη αντίληψη ότι οι αναλφάβητοι είναι άνθρωποι του περιθωρίου.⁸

Έκείνοι που τους θεωρούν περιθωριακούς, αναγνωρίζουν παράλα αυτά την ύπαρξη μιιάς πραγματικότητας ως προς την όποια είναι περιθωριακοί — όχι μόνο τό φυσικό χώρο, αλλά και την ιστορική, κοινωνική, πολιτιστική, οικονομική πραγματικότητα, δηλαδή, τη δομική διάσταση της πραγματικότητας. Μ' αυτό τον τρόπο, οι αναλφάβητοι πρέπει ν' αναγνωριστούν σαν όντα «έξω από», «περιθωριακά ως προς» κάτι, μιά και είναι αδύνατο να είναι κανείς περιθωριακός ως προς τό τίποτα. Άλλά τό να είναι «έξω από» ή «περιθωριακός ως προς» συνεπάγεται απαραίτητα μιά κίνηση αυτού που λέγεται ότι είναι περιθωριακός, από τό κέντρο, όπου βρισκόταν, προς την περιφέρεια. Αυτή ή κίνηση που είναι μιά δράση προϋποθέτει με τη σειρά της όχι μόνο ένα κινητήριο παράγοντα αλλά και τις αιτίες του. Παραδεχόμενοι την ύπαρξη αν-

8. Η πορτογαλική λέξη που μεταφράζεται εδώ σαν «άνθρωπος του περιθωρίου» είναι ή λέξη *marginado*. Τούτη ή λέξη έχει παθητική έννοια: αυτός που τον έκαναν περιθωριακό, ή τον εξώθησαν από την κοινωνία έχει επίσης και την έννοια της υπέρχεις στο περιθώριο της κοινωνίας. (Σ.τ.Μ.).

θρώπων «έξω από» ή «περιφερειακών ως προς» τή δομική πραγματικότητα, φαίνεται λογικό νά ρωτήσουμε: Ποιός είναι ό δημιουργός αυτής τής κίνησης από τό κέντρο τής δομής προς τό περιθώριό τής; 'Αποφασίζουσι οί αποκαλούμενοι περιθωριακοί άνθρωποι καί μεταξύ τους οί αναλφάβητοι νά κινηθούν προς τήν περιφέρεια τής κοινωνίας; 'Αν είναι έτσι, ή περιθωριακότητα αποτελεί μιá δυνατότητα έκλογής μέ όλα όσα συνεπάγεται κάτι τέτοιο: πείνα, αρρώστια, ραχητισμό, πόνο, διανοητική καθυστέρηση, ζωντανό θάνατο, έγκλημα, επιπόλαιη σεξουαλική δραστηριότητα, άπόγνωση, άδυναμία ύλικής, ψυχικής καί πνευματικής ύπόστασης.

Στήν πραγματικότητα όμως, είναι δύσκολο νά δεχτούμε ότι 40% του πληθυσμού τής Βραζιλίας, σχεδόν 90% τής Ταιτής, 60% τής Βολιβίας, περίπου 40% του Περού, περισσότερο από 30% του Μεξικού καί τής Βενεζουέλας καί σχεδόν 10% τής Γουατεμάλας θά μπορούσε νά είχε κάνει αυτή τήν τραγική έκλογή, δηλαδή νά παραμείνουν στο περιθώριο σάν αναλφάβητοι. (Βλέπε ΟΥΝΕΣΚΟ — «Η κατάσταση τής εκπαίδευσης στή Λατινική 'Αμερική»).

'Αν λοιπόν ή περιθωριακότητα δέν είναι αποτέλεσμα έκλογής, ό περιθωριακός άνθρωπος έχει έκδιωχτεί καί έχει κρατηθεί έξω από τό κοινωνικό σύστημα καί αποτελεί έτσι τό άντικείμενο τής άσκησης βίας.

Στήν πραγματικότητα όμως, ή κοινωνική δομή σάν σύνολο δέν «έκδιώχνει», ούτε καί ό περιθωριακός άνθρωπος δέν είναι ένα δν «έξω από». 'Αντίθετα, αποτελεί ένα «δν μέσα σέ», μέσα στήν κοινωνική δομή καί σέ μιá έξαρτημένη, σχέση μέ κείνους πού ανακριβώς αποκαλούμε αυτόνομα δντα, μί άύθεντικά δντα - γιά - τόν - έ - αυτό τους.

Μιά θεωρητική προσέγγιση πού θά ήταν λιγότερο τολμηρή, περισσότερο άπλοική, λιγότερο κριτική καί περισσότερο τεχνικιστική θά μπορούσε νά ισχυριστεί ότι δέν είναι καί τόσο άπαραίτητο νά διαλογιστεί κανείς γιά ζητήματα πού θεωρούνται άσημαντα όπως ό αναλφαριθμητισμός καί ή διδασκαλία ανάγνωσης καί γραφής στους ενήλικους. Μιά τέτοια προσέγγιση ίσως ακόμη νά προσέθετε ότι ή συζήτηση τής έννοιας τής περιθωριακότητας αποτελεί περιττή ακαδημαϊκή ένασχόληση. Στήν πραγματικότητα όμως, δέν είναι έτσι τά πράγματα. 'Αποδεχόμενοι τόν αναλφάβητο σάν ένα

ατομο πού υπάρχει στο περιθώριο της κοινωνίας, παρασυρόμαστε νά τόν αντίληφθουμε σάν ένα είδος «άρρώστου», όποτε ή επιμόρφωσή του θά είναι τό «γιατρικό» πού θά τόν κάνει καλά, καθιστώντας τον ίκανό νά «επιστρέψει» στην «ύγιά» δομή από την οποία διαχωρίστηκε. Οί εκπαιδευτικοί θά είναι τότε καλοκάγαθοι σύμβουλοι, πού θά έρευνούν έξονυχιστικά τά περιχώρα της πόλης για νά βρουν τούς πεισιματάρηδες αναλάβητους, δραπέτες από την καλή ζωή, για νά τούς επαναφέρουν στο έγκαταλειμμένο στέρνο της εύτυχίας μέ τό νά τούς δώσουν τό δώρο του λόγου, προσφέροντάς τους τ ή λ έ ξ η.

Μέ βάση μία τέτοια αντίληψη — πού άτυχώς είναι πλατιά διαδομένη — τά προγράμματα ενάντια στον αναλαβητισμό δέν μπορούν ποτέ νά αποτελούν προσπάθειες για την κατάκτηση της έλευθερίας· προσπάθειες προς την έλευθερία· ποτέ δέ θά άμφισβητήσουν την ίδια την πραγματικότητα πού στερεί από τούς ανθρώπους τό δικαίωμα νά ύψώσουν τή φωνή τους — όχι μόνο από τούς αναλάβητους αλλά και άπ' όλους εκείνους πού είναι χειραγωγούμενα αντικείμενα σέ μία σχέση εξάρτησης. Οί άνθρωποι αυτοί, αγράμματοι ή όχι, δέν είναι στην πραγματικότητα περιθωριακοί. Αυτό πού είπαμε προηγουμένως άξίζει νά επαναληφτεί: δέν αποτελούν όντα «έξω από», αλλά «όντα για κάποιον άλλο». Έτσι ή λύση στο πρόβλημά τους δέν είναι νά γίνουν «όντα μέσα σέ» αλλά άνθρωποι πού άπελευθερώνονται· γιατί στην πραγματικότητα δέ βρίσκονται στο περιθώριο της δομής, αλλά είναι καταπιεσμένοι άνθρωποι στο έσωτερικό της.

Οί άλλοτριωμένοι άνθρωποι δέ μπορούν νά ξεπεράσουν την εξάρτησή τους μέ την «ένσωμάτωσή» τους σ' αυτή καθεαυτή τή δομή πού είναι υπεύθυνη για την εξάρτησή τους. Δέν υπάρχει άλλος τρόπος για τόν έξανθρωπισμό τους καθώς επίσης και όλων των άλλων — παρά μόνο ή άθθεντική μεταμόρφωση της άπανθρωποποιητικής δομής.

Άπ' αυτή την τελευταία άποψη, ό αναλάβητος δέν αποτελεί πιά ένα άτομο πού ζει στο περιθώριο της κοινωνίας, ένα περιθωριακό άνθρωπο, αλλά έναν αντιπρόσωπο του κυριαρχούμενου κοινωνικού στρώματος τό όποιο εναντιώνεται συνειδητά ή άσυνειδητα σέ κείνους πού στην ίδια δομή τόν μεταχειρίζονται σάν πράγ-

μα. Έπομένως και ή διδασκαλία ανάγνωσης και γραφής στους ανθρώπους δέν είναι πιά ένα ατήμιαντο θέμα συλλαβισμού, άποστήθισης μιζς άλλωτριωμένης λέξης, αλλά μιá επίπονη μαθητεία στην αναφορά στον κόσμο μέ τό πραγματικό του δυομα.

Στήν πρώτη υπόθεση, έρμηνεύοντας τούς αναλφάβητους σαν ανθρώπους περιθωριακούς ως προς τήν κοινωνία, ή διαδικασία ενάντια στον αναλφαβητισμό ενισχύει τή μυθοποίηση τής πραγματικότητας διατηρώντας την συσκοτισμένη και παραγεμιζοντας τήν «κενή συνείδηση» τού μαθητή μέ άμέτρητες λέξεις και φράσεις.

Έντίθετα στή δεύτερη υπόθεση, — έρμηνεύοντας τούς αναλφάβητους σαν καταπιεσμένους ανθρώπους μέσα στο σύστημα — ή διαδικασία ενάντια στον αναλφαβητισμό σαν πολιτιστική δράση για τήν κατάκτηση τής έλευθερίας είναι μιá πράξη άπόκτησης γνώσεων στήν όποία ό μαθητής παίξει τό ρόλο τού ύποκειμένου πού άποκτη γνώσεις σέ διάλογο μέ τόν εκπαιδευτικό. Γι' αυτό άκριβώς τό λόγο άποτελει θαρραλέα προσπάθεια νά άπομυθοποιηθει ή πραγματικότητα, μιá διαδικασία μέσα από τήν όποία άνθρωποι πού ήταν προηγουμένως θυθισμένοι στήν πραγματικότητα, αρχίζουν νά άναδύονται για νά έμφανιστούν μέ άπόλυτα κριτική συνείδηση.

Ό εκπαιδευτικός λοιπόν πρέπει νά άγωνιστει για άκόμα μεγαλύτερη σαφήνεια ως προς τί, μερικές φορές χωρίς νά τό ξέρει συνειδητά, φωτίζει τήν πορεία τής δράσης του. Μόνο μ' αυτό τόν τρόπο θά είναι πραγματικά ικανός νά αναλάβει τό ρόλο ενός από τά ύποκείμενα αυτης τής δράσης και νά παραμείνει συνεπής στή διαδικασία.

Ή διαδικασία ενάντια στον αναλφαβητισμό των ενήλικων σαν πράξη άπόκτησης γνώσεων

Γιά νά γίνει πράξη άπόκτησης γνώσεων ή διαδικασία ενάντια στον αναλφαβητισμό των ενήλικων άπαιτείται μιá σχέση άληθινοδ διάλογου ανάμεσα στους δάσκαλους και στους μαθητές. Ό άληθινός διάλογος ένώνει τά ύποκείμενα στή γνώση ενός αντικειμένου πού

μπορεί νά αναγνωριστεί καί πού παρεμβάλλεται ανάμεσά τους.

Ἐν ἡ ἐκμάθηση τῆς ἀνάγνωστος καί τῆς γραφῆς πρόκειται νά ἀποτελέσει μιὰ πράξη ἀπόκτησης γνώσης, οἱ μαθητευόμενοι πρέπει νά ἀναλάβουν ἀπό τήν ἀρχή τό ρόλο τῶν δημιουργικῶν υποκειμένων. Ἡ οὐσία δέ βρίσκεται στήν ἀποστήθιση καί στήν ἐπαλάτψη δοσμένων συλλαβῶν, λέξεων καί φράσεων ἀλλά στήν κριτική σκέψη πάνω στήν ἴδια τή διαδικασία τῆς ἀνάγνωστος καί τῆς γραφῆς καί στή βαθιά σημασία τῆς γλώσσας.

Στό βαθιό πού ἡ ὕπαρξη τῆς γλώσσας εἶναι ἀδύνατη χωρίς τή σκέψη καί ἡ ὕπαρξη τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης ἀδύνατη χωρίς τόν κόσμο στόν ὁποῖο ἀναφέρονται, ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶναι περισσότερο ἀπό ἀπλό λεξιλόγιο — εἶναι λόγος — καί δράση. Τά ὄρια τῆς γνώσης στή διαδικασία ἐνάντια στόν ἀναλφαβητισμό πρέπει νά περιλαμβάνουν τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μέ τόν κόσμο τους. Αὐτές οἱ σχέσεις εἶναι ἡ πηγὴ τῆς διαλεκτικῆς μεταξὺ τῶν προδόντων πού δημιουργοῦν οἱ ἀνθρώποι μεταμορφώνοντας τόν κόσμο καί τῆς ὑποβολῆς πού αὐτά τὰ προϊόντα ἀσκοῦν μέ τή σειρά τους πάνω στοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ ἐκμάθηση τῆς ἀνάγνωστος καί τῆς γραφῆς θά ἔπρεπε νά εἶναι γιά τοὺς ἀνθρώπους μιὰ εὐκαιρία νά μάθουν τί σημαίνει στήν πραγματικότητα ἡ χρησιμοποίηση τοῦ λόγου, τ ὁ ν ἄ μ ε λ ἄ ς τ ἡ λ ἔ ξ η : μιὰ ἀνθρώπινη πράξη πού συνεπάγεται συλλογισμό καί δράση. Σάν τέτοια, εἶναι ἕνα προαιώνιο ἀνθρώπινο δικαίωμα καί ὄχι τὸ προνόμιο μερικῶν, ὅπως δείχνω στό βιβλίο μου «Ἡ διδασκαλία τῶν Ἑνῆλικων Ἀναλφάβητων». Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ λόγου, τ ὁ ν ἄ μ ε λ ἄ ς τ ἡ λ ἔ ξ η, δέν ἀποτελεῖ ἀληθινή πράξη ἂν δέ συνδέεται ταυτόχρονα μέ τὸ δικαίωμα τῆς ἔκφρασης τοῦ ἑαυτοῦ καί τῆς ἔκφρασης τοῦ κόσμου, τῆς δημιουργίας καί τῆς ἀναδημιουργίας, τῆς λήψης ἀπόφασης καί τῆς δυνατότητας ἐκλογῆς, καί σέ τελευταία ἀνάλυση τῆς συμμετοχῆς στήν ἱστορική διαδικασία τῆς κοινωνίας.

Στήν κουλτούρα τῆς σιωπῆς οἱ μιάζες εἶναι «βουδές» τοὺς ἀπαγορεύεται θηλαδῆ νά παίρνουν δημιουργικό μέρος στή μεταμόρφωση τῆς κοινωνίας τους καί ἔτσι τοὺς ἀπαγορεύεται νά ὑπάρχουν. Ἀκόμα κι ἂν καμιά φορά συμβαίνει νά μποροῦν νά διαβάσουν καί νά γράψουν ἐπειδὴ τοὺς «δίδαξαν» σέ φιλανθρωπικές — ἀλλά δ-

χι ανθρωπιστικές — εκστρατείες ενάντια στον αναλφαριθμητισμό, είναι όπως και να έχει αλλοτριωμένοι από την εξουσία που είναι υπεύθυνη για τη σιωπή τους.

Οί αναλφάβητοι ξέρουν ότι είναι άνθρωποι με οντότητα. Ξέρουν ότι κάνουν πράγματα. Έκείνο που δεν ξέρουν στην κουλτούρα της σιωπής — στην έποια είναι διφορούμενες, δυαδικές ύπαρξεις — είναι ότι αυτές καθεαυτές οι πράξεις των ανθρώπων είναι μεταμορφωτικές, δημιουργικές και αναδημιουργικές. Συντριμμένοι από τους μύθους αυτής της κουλτούρας που περιλαμβάνει το μύθο της δικής τους «φυσικής κατωτερότητας», δεν ξέρουν ότι η δράση τους στον κόσμο έχει κι αυτή μεταμορφωτικό αποτέλεσμα. Μήν έχοντας «δομική αντίληψη» των γεγονότων που τους άφορου, δεν ξέρουν ότι δέ μπορούν να «διαθέτουν φωνή», ότι δηλαδή δέ μπορούν να ασκήσουν τό δικαίωμα να λαμβάνουν συνειδητά μέρος στην κοινωνικο-ιστορική μεταμόρφωση της κοινωνίας τους, επειδή ή εργασία τους δεν τους άνηκει.

Θά μπορούσε να είπωθε (και θά συμφωνούσα), ότι δεν είναι δυνατό να άναγνωριστούν όλα αυτά ξέχωρα από την πρακτική, δηλαδή ξέχωρα από τό συλλογισμό και τη δράση και ότι τό να γίνει κάποια σχετική προσπάθεια θά ήταν καθάρος ιδεαλισμός. Άλλά είναι επίσης άλήθεια ότι ή δράση πάνω σέ ένα αντικείμενο πρέπει να αναλυθεί κριτικά για να είναι δυνατό να κατανοηθεί τόσο τό ίδιο τό αντικείμενο όσο και ή αντίληψη που έχει κάποιος για αυτό. Η πράξη της άπόκτησης γνώσης έμπεριέχει μιά διαλεκτική κίνηση, που πορεύεται από τη δράση στό συλλογισμό και από τό συλλογισμό για τη δράση σέ μιά νέα δράση. Για να ξέρει ο μαθητευόμενος ότι δεν ήξερε προηγουμένως, πρέπει να συμμετέχει σέ μιά αυθεντική διαδικασία άφαίρεσης μέ την έποια θά μπορούσε να διαλογιστεί όσο άφορξ τό σύνολο δράση-αντικείμενο, ή γενικότερα όσο άφορξ τίς μορφές προσανατολισμού στόν κόσμο. Σ' αυτή τη διαδικασία άφαίρεσης, οι καταστάσεις που χαρακτηρίζουν τον τρόπο μέ τον έποιο προσανατολίζεται ο μαθητής στόν κόσμο, του προτείνονται σάν τά αντικείμενα της κριτικής του.

Σάν ένα γεγονός που προκαλεί τον κριτικό συλλογισμό τόσο των μαθητευόμενων όσο και των εκπαιδευτικών, ή διαδικασία ενάντια στον αναλφαριθμητισμό πρέπει να συνδέε' τη χρησιμοποίηση του

λόγου, τὸ νὰ μιλάς τὴ λέξη, μετὴ μετα-
μύρφωσῃ τῆς πραγματικότητος καὶ μετὸ
ρόλο τοῦ ἀνθρώπου σ' αὐτὴ τὴ μεταμόρφωσιν. Ἐίναι ἀπαραίτητο
νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἢ σπουδαιότερα αὐτῆς τῆς σχέσεως ἀπὸ κείνους
ποῦ μαθαίνουν νὰ διαβάζουν καὶ νὰ γράφουν ἂν εἴμαστε πραγμα-
τικά στρατευμένοι στὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μιά τέτοια
ἀντιληψὶς θὰ ὠθήσῃ τοὺς μαθητευόμενους στὴν ἀναγνώρισιν ἑνὸς
πολύ μεγαλύτερου δικαιώματός τους ἀπὸ τὸ δικαίωμα νὰ ξέρουν
γράμματα. Θὰ ἀναγνωρίσουν στὸ τέλος πὺς σάν ἄνθρωποι ἔχουν
τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτουν δική τους φωνή.

Ἐπὶ τὴν ἄλλη πλευρά, σάν μιὰ πράξις ἀπόκτησης γνώσεως, ἡ
ἐκμάθησις τῆς ἀνάγνωστος καὶ τῆς γραφῆς προϋποθέτει ὄχι μόνον
μιὰ θεωρίαν τῆς γνώσεως ἀλλὰ καὶ μιὰ μέθοδον ποῦ νὰ ἀναποκρι-
νεται σ' αὐτὴ τὴ θεωρίαν.

Ἐναγνωρίζουσι τὴν ἀναμφισβήτητην ἐνότητα μεταξὺ ὑποκειμε-
νικότητος καὶ ἀντικειμενικότητος στὴν πράξιν τῆς ἀπόκτησης γνώ-
σεως. Ἡ πραγματικότης δὲν εἶναι ποτὲ ἀπλὰ καὶ μόνον τὸ ἀντικεί-
μενικὸ δεδομένον, τὸ συγκεκριμένον γεγονός, ἀλλὰ εἶναι καὶ αὐτὸ
ποῦ ὁ ἄνθρωπος ἀντικαθίσταται ὅτι εἶναι. Γι' ἄλλη μιὰ φορὰ ἐπα-
ναλαμβάνω ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ὑποκειμενιστικὴ ἢ ἰδεαλιστικὴ
ἀποψιν, ὅπως ἴσως φανεῖ.

Ἐντίθετα, ὁ ὑποκειμενισμὸς καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς δραστηριοποιου-
νται ὅταν καταρρέει ἡ ἐνότητα ὑποκειμενικὸν - ἀντικειμενικόν.⁹

Ἡ διαδικασίαν ἐναντία στὸν ἀναλφαθητισμὸν τῶν ἐνήλικων σάν
μιὰ πράξιν ἀπόκτησης γνώσεως προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν δύο ἀλλη-
λοεξαρτώμενων πλαισίων. Τὸ ἓνα εἶναι τὸ γενικὸ πλαίσιον τοῦ αὐ-
θεντικῆς διάλογου μεταξὺ μαθητευόμενων καὶ ἐκπαιδευτικῶν σάν
ἴσα ὑποκείμενα τῆς γνώσεως. Νὰ τί θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ σχολεῖα
— τὸ θεωρητικὸν πλαίσιον τοῦ διάλογου. Τὸ δεῦτερον εἶναι τὸ πραγ-
ματικὸν συγκεκριμένον πλαίσιον τῶν γεγονότων, ἡ κοινωνικὴ πραγ-
ματικότης μέσα στὴν ὁποία ὑπάρχουν οἱ ἄνθρωποι. (Βλέπε Κάρελ
Κόζικ: «Ἡ Διαλεκτικὴ τοῦ Συγκεκριμένου.»

9. «Ἐπάρχουν δύο τρόποι γιὰ νὰ καταλήξῃ κανεὶς στὸν ἰδεαλισμὸν: ὁ
ἓνας εἶναι νὰ διαλυθῇ τὸ πραγματικὸν μέσα στὴν ὑποκειμενικότητα· ὁ ἄλ-
λος εἶναι ἡ ἀρνήσις κάθε πραγματικῆς ὑποκειμενικότητος πρὸς ὄφελος τῆς
ἀντικειμενικότητος». λέει ὁ Σάρτρ στὸ βιβλίον του «Τὸ πρόβλημα τῆς Μεθόδου».

Στό θεωρητικό πλαίσιο του διάλογου, αναλύονται κριτικά τὰ γεγονότα πού παρουσιάζονται από τό πραγματικό ή συγκεκριμένο πλαίσιο. Αὐτή ή ἀνάλυση συνεπάγεται τήν ἀσκηση τῆς ἀφαίρεσης, μέ τήν ὁποία, μέ τίς ἀναπαραστάσεις τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητας, προσπαθοῦμε νά κατανοήσουμε αὐτή τήν πραγματικότητα. Τό ὄργανο γι' αὐτή τήν ἀφαίρεση στή μεθοδολογία μας εἶναι: ή κωδικοποίηση,¹⁰ ή ή ἀναπαρασταση τῶν ὑπαρξιακῶν καταστάσεων τῶν μαθητευόμενων. Ἄφενός, ή κωδικοποίηση παρεμβάλλεται μεταξύ τῶν συγκεκριμένων καί τῶν θεωρητικῶν πλαισίων (τῆς πραγματικότητας), ἀφετέρου σάν ἀντικείμενο πού μπορεί νά γίνει κατανοητό, παρεμβάλλεται μεταξύ τῶν ὑποκειμένων τῆς γνώσης, τῶν ἐκπαιδευτικῶν καί τῶν μαθητῶν, πού προσπαθοῦν μέ τό διάλογο νά ἀποκαλύψουν τά σύνολα «δράση - ἀντικείμενο».

Αὐτό τό εἶδος γλωσσολογικοῦ διάλογου πρέπει νά «διαβάξεται» ἀπό ὁποιοδήποτε προσπαθεῖ νά τόν ἐριμηνύσει, ἀκόμη καί όταν εἶναι καθαρά εἰκονογραφικός. Σάν τέτοιος, παρουσιάζει αὐτό πού ὁ Τρόμσκυ ὀνομάζει «ἐπιφανειακή δομή» καί «δομή βάθους».

Ἡ «ἐπιφανειακή δομή» τῆς κωδικοποίησης ἀποσαφηνίζει τό σύνολο «δράση - ἀντικείμενο», μέ μορφή ταξινόμησης. Τό πρῶτο στάδιο τῆς ἀποκωδικοποίησης¹¹ — ή τό διάβασμα — εἶναι περιγραφικό. Σ' αὐτό τό στάδιο, οἱ «ἀναγνώστες» — ή ἀποκωδικοποιοί — συγκεντρώνουν τήν προσοχή τους στή σχέση μεταξύ τῶν κατηγοριῶν πού ἀποτελοῦν τήν κωδικοποίηση. Αὐτή ή προκαταρκτική συγκέντρωση προσοχῆς στήν ἐπιφανειακή δομή ἀκολουθεῖται ἀπό τόν προδλημματισμό γιά τήν κωδικοποιημένη κατάσταση. Πράγμα πού ὠθεῖ τόν μαθητευόμενο στό δεύτερο καί θεμελιακό

10. Ἡ λέξη κωδικοποίηση ἀναφέρεται ἐναλλακτικά ὡς πρὸς τήν πράξη τῆς ἀναπαραστάσεως, ή ὡς πρὸς αὐτή καθαυτή τήν εἰκόνα κάποιας σημαντικῆς πλευρῆς τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητας τοῦ μαθητῆ (ἑνός σπιτιοῦ σέ μιά φτωχογειτονιά, γιά παράδειγμα). Σάν τέτοια, γίνεται τόσο τό ἀντικείμενο τοῦ διάλογου μεταξύ δάσκαλου - μαθητῆ ὅσο καί τό πλαίσιο γιά τήν εἰσαγωγή τῆς παραγωγικῆς λέξεως. (Σημείωση Συντάκτη.)

11. Ἡ λέξη ἀποκωδικοποίηση ἀναφέρεται σέ μιά διαδικασία περιγραφῆς καί ἐρμηνείας τῶν τυπωμένων λέξεων, τῶν εἰκόνων, ή διαφόρων ἄλλων «κωδικοποιήσεων». Σάν τέτοια, ή ἀποκωδικοποίηση εἶναι διαφορετική ἀπό τίς διαδικασίες ἀποκρυπτογράφησης, ή ἀναγνώρισης λέξεων. (Σημείωση Συντάκτη.)

στάδιο της αποκωδικοποίησης, που είναι ή κατανόηση της «δομής βάθους». Κατανοώντας τή «δομή βάθους» της κωδικοποίησης, ο μαθητής μπορεί κατόπιν νά κατανοήσει τή διαλεκτική που υπάρχει μεταξύ των κατηγοριών που παρουσιάζονται: στην «επιφανειακή δομή», καθώς και τήν ένότητα μεταξύ της «επιφανειακής» δομής και της δομής «βάθους».

Μέ τή μέθοδο μας, ή κωδικοποίηση παίρνει αρχικά τή μορφή μιās φωτογραφίας ή ενός σκίτσου που αναπαριστά κάτι που πραγματικά υπάρχει, ή κάτι ύπαρξό που έχει κατασκευαστεί από τους μαθητές. Όταν αυτή ή αναπαράσταση προβάλλεται σάν «φωτεινή διαφάνεια», οι μαθητές πραγματοποιούν μιά λειτουργία βασική για τήν πράξη της απόκτησης γνώσης: βρίσκονται σέ κάποια απόσταση από τό αντικείμενο της γνώσης. Αυτή τήν εμπειρία της απόστασης τήν έχουν και οι εκπαιδευτικοί, έτσι που εκπαιδευτικοί και μαθητές μπορούν μαζί νά διαλογιστούν κριτικά για τό αντικείμενο της γνώσης που παρεμβάλλεται μεταξύ τους. Ο σκοπός της αποκωδικοποίησης είναι ή επίτευξη του κριτικού επιπέδου της γνώσης, αρχίζοντας μέ τήν εμπειρία του μαθητή για τήν κατάσταση στο «πραγματικό πλαίσιο». Ένώ ή κωδικοποιημένη αναπαράσταση είναι τό αντικείμενο της γνώσης που παρεμβάλλεται μεταξύ των υποκειμένων της γνώσης, ή αποκωδικοποίηση — ή διάλυση της κωδικοποίησης στά συστατικά της στοιχεία — είναι ή λειτουργία μέ τήν οποία τά υποκείμενα της γνώσης αντιλαμβάνονται τίς σχέσεις μεταξύ των στοιχείων της κωδικοποίησης και άλλων παραγόντων που παρουσιάζονται από τό πραγματικό πλαίσιο — σχέσεις που δέν ήταν προηγουμένως αντιληπτές. Η κωδικοποίηση αντιπροσωπεύει μιά δοσμένη διάσταση της πραγματικότητας όπως τή διώνουν τά άτομα και αυτή ή διάσταση προτείνεται για ανάλυση σέ ένα πλαίσιο διαφορετικό από κείνο στο οποίο τή διώνουν. Η κωδικοποίηση λοιπόν μεταμορφώνει ο,τι ήταν ένας τρόπος ζωής στο πραγματικό πλαίσιο σέ «αντικειμενικότητα» στο θεωρητικό πλαίσιο. Οι μαθητές αντί νά πληροφορούνται γι' αυτό ή για κείνο τό γεγονός, αναλύουν πλευρές της δικιάς τους ύπαρξιακής εμπειρίας που αναπαριστώνται μέ τήν κωδικοποίηση.

Η ύπαρξιακή εμπειρία αποτελεί ένα σύνολο. Μέ τήν αποσαφήνιση μιās πλευράς της και μέ τό νά γίνεται αντιληπτή ή άμοι-

βαία σχέση μεταξύ εκείνης της πλευράς και των άλλων, οι μαθητές τείνουν να αντικαταστήσουν ένα αποσπασματικό δράμα της πραγματικότητας με ένα όλικό δράμα. Από την άποψη μιας θεωρίας της γνώσης, αυτό σημαίνει ότι η δυναμική που υπάρχει μεταξύ της κωδικοποίησης των ύπαρξιακών καταστάσεων και της αποκωδικοποίησης ωθεί τους μαθητές σε μία συνεχή ανακατασκευή της πρότερής τους «πράξης θαυμασμού» της πραγματικότητας.

Εδώ, δε χρησιμοποίησα την έννοια «πράξη θαυμασμού» με το συνηθισμένο τρόπο, ή με το ήθικό ή αισθητικό της νόημα, αλλά με μία ειδική φιλοσοφική απόχρωση.

«Θαυμάζω» σημαίνει να αντικειμενικοποιώ το «δχι εγώ». Είναι μία διαλεκτική λειτουργία που χαρακτηρίζει τον άνθρωπο σαν άνθρωπο, κάνοντας διάκριση ανάμεσα σ' αυτόν και το ζώο. Συνδέεται άμεσα με τη δημιουργική διάσταση της γλώσσας του. «Θαυμάζω» συνεπάγεται ότι ο άνθρωπος στέκεται πάνω από το «δχι εγώ» του με σκοπό να το καταλάβει. Γι' αυτό το λόγο, δεν υπάρχει πράξη γνώσης χωρίς «θαυμασμό» του αντικείμενου που πρόκειται να κατανοηθεί. Αν η πράξη της γνώσης είναι μία δυναμική πράξη — και καμιά γνώση δεν είναι ποτέ ολοκληρωμένη — τότε προκειμένου να γνωρίζει, ο άνθρωπος δχι μόνο «θαυμάζει» το αντικείμενο, αλλά πρέπει πάντα να «αναθαυμάζει» την προηγούμενή του «πράξη θαυμασμού». Όταν «αναθαυμάζουμε» την προηγούμενη «πράξη θαυμασμού» μας (πρόκειται πάντα για θαυμασμό κάποιου πράγματος), «θαυμάζουμε» ταυτόχρονα την πράξη του «θαυμασμού» και το αντικείμενο που «θαυμάζουμε», έτσι που να μπορούμε να ξεπεράσουμε τά λάθη που κάναμε στην προηγούμενη «πράξη θαυμασμού» μας. Αυτή η «επανάληψη της πράξης του θαυμασμού» μας ωθεί στην αντίληψη μιας προγενέστερης αντίληψης.

Με τη διαδικασία της αποκωδικοποίησης των αναπαραστάσεων των ύπαρξιακών τους καταστάσεων και της αντίληψης προηγούμενων αντιλήψεων, οι μαθητές σταδιακά, διστακτικά, και δειλά, θέτουν σε άμφισβήτηση τη γνώμη που είχαν για την πραγματικότητα και την αντικαθιστούν με μία πιο κριτική γνώση.

Ας υποθέσουμε ότι πρόκειται να παρουσιάσουμε σε ομάδες ατόμων που ανήκουν στις κυριαρχούμενες τάξεις, κωδικοποιήσεις

πού αναπαριστούν απομιμήσεις πού κάνουν από τά πολιτιστικά προτυπα τών εξουσιαστών τους — φυσική τάση τών καταπιεσμένων συνειδησεων σέ μιιά δεδομένη στιγμή.¹² Τά κυριαρχούμενα άτομα, από καθαρή αυτοάμυνα, ἐνδέχεται νά ἀρνηθοῦν τήν ἀλήθεια τῆς κωδικοποίησης. Ἐμβαθύνοντας ὁμως στήν ἀνάλυσή τους, ἀρχίζουν νά ἀντιλαμβάνονται ὅτι ἡ φαινομενική ἀπομίμηση τών προτύπων τών κυριάρχων τους εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐσωτερικοποίησης αὐτῶν τών προτύπων καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τῶν μύθων γιά τήν «ἀνωτερότητα» τῶν κυριάρχων τάξεων πού κάνουν τόν κυριαρχούμενο νά αἰσθάνεται κατώτερος. Αὐτό πού στήν πραγματικότητα εἶναι καθαρή ἐσωτερικοποίηση φαίνεται, μέ μιιά ἀφελή ἀνάλυση, νά εἶναι ἀπομίμηση. Βασικά, ὅπως τονίζω στήν «Παιδαγωγική τῶν Καταπιεσμένων», ὅταν οἱ κυριαρχούμενες τάξεις ἀναπαράγουν τόν τρόπο ζωῆς τῶν κυριάρχων τους, αὐτό συμβαίνει γιὰτί οἱ κυρίαρχοι ζοῦν «μέσα» στοὺς κυριαρχούμενους. Οἱ κυριαρχούμενοι μποροῦν νά ἀπορρίψουν τοὺς Κυρίαρχους μόνο μέ τό νά σταθοῦν σέ ἀπόσταση ἀπ' αὐτούς καί νά τοὺς ἀντικειμενικοποιήσουν. Μόνο τότε μποροῦν νά τοὺς ἀναγνωρίσουν ὡς ἀντίθετους πρὸς αὐτούς, ὅπως λέει ὁ Φανόν.

Στό βαθμό ὁμως πού ἡ ἐσωτερικοποίηση τῶν ἀξιών τῶν κυριάρχων δέν εἶναι μόνο ἀτομικό φαινόμενο, ἀλλά κοινωνικό καί πολιτιστικό, ἡ ἀπόρριψη πρέπει νά ἐπιτευχθεῖ ἀπό μιιά μορφή πολιτιστικῆς δράσης στήν ὁποία ἡ κουλτούρα ἀρνεῖται τήν κουλτούρα. Δηλαδή, ἡ κουλτούρα ὡς ἓνα ἐσωτερικοποιημένο προϊόν πού μέ τή σειρά του ὑποβάλλει τίς συνακόλουθες πράξεις τῶν ἀνθρώπων, πρέπει νά γίνει τό ἀντικείμενο τῆς γνώσης τῶν ἀνθρώπων ἔτσι πού νά μπορέσουν νά ἀντιληφτοῦν τή δύναμη ὑποβολῆς πού διαθέτει. Ἡ πολιτιστική δράση λειτουργεῖ στό ἐπίπεδο τοῦ ἐποικοδομηματοσ. Μπορεῖ νά γίνει κατανοητή μόνο μ' αὐτό πού ὁ Ἄλτουζέρ ἀποκαλεῖ «διαλεκτική τοῦ ὑπερκαθορισμοῦ» (βλέπε ἐπίσης τήν «Ἐτήσια Ἀναφορά» μου). Αὐτό τό ἀναλυτικό ἐργαλεῖο δέ μᾶς ἀφήνει νά καταλήξουμε σέ μηχανιστικές ἐξηγήσεις, ἢ χειρότερα, σέ μηχανιστική δράση. Μιιά τέτοια κατανόηση ἀποκλείει τήν ἐκπλη-

12. Γιά τήν καταπιεσμένη συνείδηση, βλέπε Φράνις Φανόν, «Τῆς Γῆς οἱ Κολαζόμενοι· Albert Memmi's «Colonizer and the Colonized» καί στό βιβλίο μου «Ἡ Παιδαγωγική τῶν Καταπιεσμένων».

ξη ότι οι πολιτιστικοί μύθοι θα παραμείνουν μετά τη μεταμόρφωση της ύποδοξης, ακόμη και με μιά επανάσταση.

Όταν η δημιουργία μιας νέας κουλτούρας είναι πρόποσα τακτική αλλά εμποδίζεται από έσωτερικοποιημένα πολιτιστικά «κατάλοιπα», αυτά τά κατάλοιπα, οι μύθοι, πρέπει νά αποβληθούν με τή χρήση τής κουλτούρας. Η πολιτιστική δράση και η πολιτιστική επανάσταση, σέ διαφορετικά στάδια, αποτελούν τούς τρόπους αὐτῆς τῆς αποβολῆς.

Οί μαθητές πρέπει νά ανακαλύψουν τίς αἰτίες πίσω από πολλές στάσεις τους, ὡς πρὸς τήν πολιτιστική πραγματικότητα κι ἔτσι νά ἀντιμετωπίσουν τήν πολιτιστική πραγματικότητα μ' ἕνα καινούργιο τρόπο. Γιά νά συμβεῖ αὐτό, εἶναι ἀπαραίτητος ὁ «ἀναθραυσμός» τοῦ προηγούμενου «θραυσμοῦ» τους. Ἡ ἱκανότητα τῶν μαθητῶν γιά κριτική γνώση — πολύ πῖο πέρα ἀπό μιά ἀπλή γνώμη — ἐδραιώνεται με τή διαδικασία τῆς ἀποκάλυψης τῶν σχέσεών τους με τόν ἱστορικο-πολιτιστικό κόσμο με σ α σ τ ὀ ν ὀ π ο ἴ ο καί με τ ὀ ν ὀ π ο ἴ ο ὑπάρχουν.

Δέ θέλουμε νά ὑπαινιχτοῦμε ότι ἡ κριτική γνώση τῆς σχέσης ἀνθρώπος-κόσμος ἐμφανίζεται σάν λεκτική γνώση ἔξω ἀπό τήν πρακτική. Οἱ συγκεκριμένες καταστάσεις πού κωδικοποιοῦνται γιά κριτική ἀνάλυση συνεπάγονται τήν πρακτική. Νά ἀναλυθεῖ ἡ κωδικοποίηση ὡς πρὸς τή «δομή ἐάθους» τῆς σημαίνει γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο νά ἀναδομηθεῖ ἡ προηγούμενη πρακτική καί νά γίνεῖ ἱκανή γιά μιά νέα καί διαφορετική πρακτική. Ἡ σχέση μεταξύ τοῦ «θ ε ω ρ η τ ι κ ο ὕ π λ α ἰ σ ι ο υ» στό ὁποῖο ἀναλύονται κωδικοποιημένες ἀναπαραστάσεις ἀντικειμενικῶν γεγονότων καί τοῦ «σ υ γ κ ρ ι μ ἔ ν ο υ π λ α ἰ σ ι ο υ», ὅπου συμβαίνουν αὐτά τά γεγονότα πρέπει νά γίνεῖ πραγματική.

Ἡ τέτοια ἐκπαίδευση πρέπει νά ἔχει τό χαρακτήρα τῆς στράτευσης καί συμμετοχῆς. Προϋποθέτει μιά κίνηση ἀπό τό συγκεκριμένο πλαίσιο πού παρέχει ἀντικειμενικά γεγονότα, στό θεωρητικό πλαίσιο, ὅπου αὐτά τά γεγονότα ἀναλύονται σέ θάθος καί πίσω στό συγκεκριμένο πλαίσιο ὅπου οἱ ἀνθρώποι πειραματίζονται με νέες μορφές πρακτικῆς.

Ἴσως φανεῖ ὅτι μερικές ἀπό τίς δηλώσεις μας ὑπεραπέχουν τήν ἀποψη πῶς ὁποιοδήποτε κι ἂν εἶναι τό ἐπίπεδο τῶν μαθητῶν, ὀφείλουν νά ἀνακατασκευάζουν τή διαδικασία τῆς ἀνθρώπινης γνώ-

σης με απόλυτους όρους. Στην πραγματικότητα, όταν θεωρούμε τη διδασκαλία των ενήλικων αναλφάβητων ή την εκπαίδευση γενικά, υποστηρίζουμε μία σύνθεση μεταξύ της μέγιστα συστηματικοποιημένης γνώσης του εκπαιδευτικού και της ελάχιστα συστηματικοποιημένης γνώσης των μαθητών — μία σύνθεση που πραγματοποιείται με το διάλογο. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι να προτείνει προβλήματα σχετικά με τις κωδικοποιημένες ύπαρξιακές καταστάσεις για να δοηθήσει τους μαθητές να πετύχουν μία αυξανόμενη κριτική αντίληψη της πραγματικότητάς τους. Η ύπευθυνότητα του εκπαιδευτικού, όπως τη συλλαμβάνει αυτή η φιλοσοφία είναι έτσι μεγαλύτερη από όλες τις απόψεις, από την ύπευθυνότητα του συναδέλφου του, που καθήκον του είναι να μεταδίδει πληροφορίες που αποστηθίζονται από τους μαθητές. Ένας τέτοιος εκπαιδευτικός μπορεί απλά να επαναλάβει εκείνο που έχει διαβάσει και που συχνά έχει κατανοήσει λανθασμένα, μία και εκπαίδευση δε σημαίνει γι' αυτόν μία πράξη απόκτησης γνώσης. Αντίθετα, ο πρώτος τύπος εκπαιδευτικού, είναι ένα πληροφορημένο υποκείμενο που δρίσκεται πρόσωπο με πρόσωπο με άλλα πληροφορημένα υποκείμενα. Δέ μπορεί ποτέ να είναι ένα άτομο που απλά αποστηθίζει, αλλά ένα πρόσωπο που συνεχώς αναπροσαρμόζει τις γνώσεις του, που αποκτά γνώσεις από τους μαθητές του. Γι' αυτόν ή εκπαίδευση είναι μία παιδαγωγική της γνώσης. Ο εκπαιδευτικός που ή θεωρητική του προσέγγιση είναι ή απλή αποστήθιση αντιτίθεται, στο διάλογο ή πράξη του της μετάδοσης γνώσης είναι αμετάβλητη. Αντίθετα, για τον εκπαιδευτικό που ζει την πράξη της απόκτησης γνώσεων μαζί με τους μαθητές του, ο διάλογος είναι ή σφραγίδα αυτής της πράξης. Έχει όμως επίγνωση του γεγονότος ότι δεν είναι κάθε διάλογος αυτός καθεαυτός χαρακτηριστικός μιας σχέσης αληθινής γνώσης.

Ο σωκρατικός διανοουμενιχός — που θεώρησε λανθασμένα τον όρισμό της έννοιας σαν γνώση του οριζόμενου πράγματος και αυτή τη γνώση σαν άρετή — δεν αποτελούσε μία αληθινή παιδαγωγική της γνώσης, μολονότι βασιζόταν στο διάλογο. Η διαλεκτική θεωρία του Πλάτωνα δεν κατάφερε να ξεπεράσει τη σωκρατική θεωρία του όρισμού σαν γνώση παρόλο που ακόμα και για τον Πλάτωνα μία από τις απαραίτητες προϋποθέσεις της γνώσης ήταν ότι

ὁ ἄνθρωπος πρέπει: νά εἶναι ἰκανός γιά μιὰ prise de conscience* ἄν καί τό πέρασμα ἀπό τή «δόξα» στό «λόγο» ἦταν ἀπαραίτητο γιά νά κατακτηθεῖ ὁ ἄνθρωπος τήν ἀλήθεια. Γιά τόν Πλάτωνα, ἡ prise de conscience δέν ἀναφερόταν στό τί ἤξερε ἢ δέν ἤξερε ἢ δέν ἤξερε καλά ὁ ἄνθρωπος σχετικά μέ τή διαλεκτική του σχέση μέ τόν κόσμο¹ μᾶλλον ἀφοροῦσε ὅτι ἤξερε κάποτε ὁ ἄνθρωπος καί ξέχασε στή γέννησή του. Νά ξέρεῖς σήμαινε νά θυμᾶσαι ἢ νά φέρνεις στό νοῦ σου ξεχασμένη γνώση. Ἡ κατανόηση τόσο τῆς δόξας ὅσο καί τοῦ λόγου καί ἡ ἦττα τῆς δόξας ἀπό τό λόγο, δέ συντελέστηκε μέ τή σχέση ἄνθρωπος - κόσμος, ἀλλά μέ τήν προσπάθεια νά ἐπαναφερθεῖ στή μνήμη ἡ νά ἀνακαλυφτεῖ ξανά ἕνας ξεχασμένος λόγος.

Γιά νά εἶναι ὁ διάλογος μιὰ μέθοδος ἀληθινῆς γνώσης, τά ὑποκείμενα τῆς γνώσης πρέπει νά προσεγγίσουν ἐπιστημονικά τήν πραγματικότητα γιά νά ἀναζητήσουν τοὺς διαλεκτικούς συνδέσμους πού ἐξηγοῦν τή μορφή τῆς πραγματικότητας. Νά ἀποκτᾶς γνώση λοιπόν δέ σημαίνει νά θυμᾶσαι: κάτι πού τό ἤξερες πρὶν καί πού τώρα τό ἔχεις ξεχάσει. Οὐτε μπορεῖ ἡ δόξα νά ὑπερنيκηθεῖ ἀπό τό λόγο ξέχωρα ἀπό τή διαλεκτική σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμο του, ξέχωρα ἀπό τή στοχαστική δράση τοῦ ἀνθρώπου στόν κόσμο.

Γιά νά εἶναι μιὰ πράξη ἀπόκτησης γνώσης, λοιπόν, ἡ διαδικασία ἐναντία στόν ἀναλφαβητισμό τῶν ἐνήλικων, πρέπει οἱ μαθητές νά προβληματίζονται συνεχῶς ὡς πρὸς τίς ὑπαρξιακές τους καταστάσεις. Αὐτός ὁ προβληματισμός χρησιμοποιοῖ «παραγωγικές λέξεις» διαλεγμένες ἀπό εἰδικευμένους ἐκπαιδευτικούς σέ μιὰ προκαταρκτική ἐρευνα ἐκείνου πού ὀνομάζουμε «τό ἐλάχιστο γλωσσολογικό σύμπαν» τῶν μελλοντικῶν μαθητῶν. Πρωταρχικά, οἱ λέξεις διαλέγονται γιά τήν πραγματική τους ἀξία: σάν γλωσσολογικά σήματα δηλαδή πού κατέχουν μιὰ κοινή γνώση σέ μιὰ περιοχὴ ἢ περιφέρεια τῆς ἴδιας πόλης ἢ χώρας (στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες γιά παράδειγμα, ἡ λέξη ψ υ χ ἡ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία στὶς περιοχές πού κατοικοῦν μαῦροι, πού δέν τήν ἔχει ἀνάμεσα σέ λευκοὺς) καί δευτερότερα γιά τίς φωνητικές δυσκολίες τους πού θά παρουσιαστοῦν σταδιακὰ σέ κείνους πού μαθαίνουν νά διαβάσουν

* *Prise de conscience*: συνειδητοποίηση. Στό πρωτότυπο ὁ ὅρος παρτιθέται στά γαλλικά. (Σ.τ.Μ.).

καί νά γράφουν. Τέλος, είναι σπουδαίο νά είναι ή πρώτη παραγωγική λέξη τρισύλλαβη. Όταν διαιρείται σέ συλλαβές πού ή καθεμιά τους αποτελεί μιά οικόγένεια συλλαβών, οι μαθητές μπορούν νά πειραματιστούν μέ διάφορους συνδιασμούς συλλαβών άκόμη και όταν πρωτοδλέπουν τή λέξη.

Έχοντας διαλέξει δεκαεπτά παραγωγικές λέξεις,¹³ τό επόμενο βήμα είναι νά κωδικοποιηθούν δεκαεπτά ύπαρξιακές καταστάσεις πού θά είναι γνωστές στους μαθητές. Οι παραγωγικές λέξεις παρεμβάλλονται κατόπιν μία πρός μία στις καταστάσεις ακολουθώντας τήν κλίμακα τής αύξανόμενης φωνητικής δυσκολίας τους. Όπως έχουμε ήδη ύπογραμμίσει, αυτές οι κωδικοποιήσεις είναι αντικείμενο τής γνώσης πού παρεμβάλλονται μεταξύ των ύποκειμένων τής γνώσης, εκπαιδευτικός - μαθητής, μαθητής - εκπαιδευτικός. Η πράξη τους τής άπόκτησης γνώσης είναι επεξεργασμένη μέ λεπτομέρεια στό «circulo de cultura» (όμάδα πολιτιστικών συζητήσεων) πού λειτουργεί σάν θεωρητικό πλαίσιο.

Στή Βραζιλία, πριν αναλυθούν οι ύπαρξιακές καταστάσεις των μαθητών και οι παραγωγικές λέξεις πού περιέχονται σ' αυτές, προτείναμε τό κωδικοποιημένο θέμα των σχέσεων άνθρωπος - κόσμος γενικά, όπως περιγράφω στό βιβλίο μου «Η Έκπαίδευση σάν Πρακτική Άπελευθέρωσης».

Στή Χιλή, σύμφωνα μέ τήν ύπόδειξη των Χιλιανών εκπαιδευτικών, αυτή ή σπουδαία διάσταση συζητήθηκε ταυτόχρονα μέ τήν εκμάθηση γραφής και ανάγνωσης. Αυτό πού είναι σπουδαίο είναι: ότι τό πρόσωπο πού μαθαίνει λέξεις άσχολείται ταυτόχρονα μέ μιά κριτική ανάλυση τής κοινωνικής διάρθρωσης μέσα στην οποία ύφίστανται οι άνθρωποι. Για παράδειγμα ή λέξη «favela» (φτωχογειτονιά) στό Ρίο ντέ Τζανέιρο τής Βραζιλίας και ή λέξη «callampira» στή Χιλή, αναπαριστούν ή καθεμιά μέ τίς δικές της άποχρώσεις, τήν ίδια κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική πραγματικότητα, τόν τεράστιο δηλαδή άριθμό ανθρώπων πού κατοικούν σέ φτωχογειτονίες σέ κείνες τίς χώρες. Άν οι λέξεις favela και

13. Παρατηρήσαμε στή Βραζιλία και στήν Ισπανόφωνη Άμερική, ειδικά στή Χιλή, ότι δέν ήταν άπαραίτητες περισσότερες από δεκαεπτά λέξεις για νά διδαχθούν οι ενήλικοι νά διαβάζουν και νά γράφουν συλλαβικές γλώσσες όπως τά πορτογαλικά και τά Ισπανικά.

callampa χρησιμοποιούνται σαν παραγωγικές λέξεις για τους ανθρώπους των φτωχογειτονιών της Βραζιλίας και της Χιλής, οι κωδικοποιήσεις θά πρέπει νά αναπαριστούν καταστάσεις στις φτωχογειτονιές.

Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι πού θεωρούν τους κατοίκους των φτωχογειτονιών περιθωριακούς, από τή φύση τους κακούς και κατώτερους. Σέ τέτοιους ανθρώπους προτείνουμε τήν επικερδή εμπειρία της συζήτησης γύρω από τήν κατάσταση πού επικρατεί στις φτωχογειτονιές μέ τους ίδιους τους κατοίκους τους. Μιά και μερικοί απ' αυτούς τους κριτικούς είναι συχνά άπλως λανθασμένοι, είναι δυνατό νά μπορέσουν νά διορθώσουν τά μυθοποιητικά κλισέ τους και νά τηρήσουν πιό επιστημονική στάση. Ίσως αποφύγουν νά λένε ότι ο αναλφαριθμητισμός, ο αλκοολισμός και τό ξεγκλημα, πού υπάρχουν στις φτωχογειτονιές, οι άρρώστιές τους, ή νηπιακή θνησιμότητα, ή έλλιπής μάθηση και ή άνεπαρκής υγιεινή άποκαλύπτουν τήν «κατώτερη φύση» των κατοίκων τους. Ίσως καταλήξουν νά κατανοήσουν ότι αν υπάρχει έγγενές κακό αυτό όφείλεται στις δομές και ότι είναι οι δομές πού χρειάζεται νά μεταμορφωθούν.

Πρέπει νά τονιστεί ότι ο Τρίτος Κόσμος σαν σύνολο και περισσότερο όρισμένα μέρη απ' ότι άλλα, αντιμετωπίζεται τό ίδιο παρεξηγημένα απ' όρισμένους τομείς των άποκαλούμενων μητροπολιτικών κοινωνιών. Βλέπουν τόν Τρίτο Κόσμο σαν τήν ένσάρκωση του κακού, του πρωτόγονου, του διαβολικού, της άμαρτίας και της όκνηρίας — συνοπτικά, σαν Ιστορικά μή βιώσιμο χωρίς τίς διευθύνουσες κοινωνίες. Μιά τέτοια μηχαναϊκή στάση έξηγεί τήν παρόρμηση νά «σώσουν» τόν «δαιμονισμένο» Τρίτο Κόσμο, «έκπαιδεύοντάς» τον και «διορθώνοντας τόν τρόπο σκέψης του» σύμφωνα μέ τά κριτήρια των διευθυντικών κοινωνιών.

Τά έπεκτατικά συμφέροντα των διευθυντικών κοινωνιών γρόβονται πίσω από κάτι τέτοιες αντίληψεις. Αυτές οι κοινωνίες δέ μπορούν ποτέ νά συνδεθούν μέ τόν Τρίτο Κόσμο σαν συνέταιροι, μιά και ο συνεταιρισμός προϋποθέτει Ίσους, άσχετα από τό πόσο διαφορετικοί μπορεί νά είναι ο ένας από τόν άλλο και δέ μπορεί ποτέ νά έδραιωθεί μεταξύ παρατάξεων πού άνταγωνίζονται ή μιά τήν άλλη.

Έτσι, τό νά «σωθεί» ο Τρίτος Κόσμος από τίς διευθύνουσες κοι-

νωνίες μπορεί μόνο να σημαίνει να κυριαρχηθεί απ' αυτές, ενώ στη δικαιολογημένη επιθυμία του για ανεξαρτησία βρίσκεται τό ούτοπικό δραμά του: να σώσει τις διευθύνουσες κοινωνίες με την ίδια την πράξη της απελευθέρωσης τού έαυτού του.

Μέ αυτή την έννοια, ή παιδαγωγική πού υπερασπιζόμαστε, εμπνευσμένη σέ μία σημαντική περιοχή τού Τρίτου Κόσμου είναι μία ούτοπική παιδαγωγική. Έξαιτίας αυτού άκριβώς τού γεγονότος τούτη ή παιδαγωγική είναι γεμάτη έλπίδα, γιατί να είναι ούτοπικός δέ σημαίνει να είναι κανείς άπλά ιδεαλιστικός ή μή πρακτικός, αλλά μάλλον να άσχολείται με την καταγγελία και την άναγγελία. Η παιδαγωγική μας δέ μπορεί να κάνει χωρίς ένα δραμα τού ανθρώπου και τού κόσμου. Διαμορφώνει μία έπιστημονική άνθρωπιστική αντίληψη πού βρίσκει την έκφρασή της με μία πρακτική διαλόγου στην όποία οι δάσκαλοι μαζί με τούς μαθητές, στην πράξη της άνάλυσης μιās άπανθρωποποιητικής πραγματικότητας, την καταγγέλλουν ενώ άναγγέλλουν τή μεταμόρφωσή της στό όνομα τής απελευθέρωσης τού ανθρώπου.

Γι' αυτόν άκριβώς τό λόγο, καταγγελία και άναγγελία σ' αυτή την ούτοπική παιδαγωγική δέν έννοούνται σάν κενά λόγια, αλλά σάν μία Ιστορική άνάληψη ύποχρέωσης. Σήμερα, ή καταγγελία μιās άπνθρωποποιητικής κατάστασης άπαιτεί την όλο και περισσότερο έπακριβή έπιστημονική κατανόησή της. Παρόμοια ή άναγγελία τής μεταμόρφωσής της άπαιτεί όλο και περισσότερο μία θεωρία μεταμορφωτικής δράσης. Καμία πράξη όμως από μόνη της δέ συνπάγεται τή μεταμόρφωση τής καταγγελλόμενης πραγματικότητας ή την έδραίωση εκείνου πού άναγγέλλεται. Άπεναντίας, σάν μία στιγμή στην Ιστορική διαδικασία, ή άναγγελλόμενη πραγματικότητα είναι ήδη παρούσα στην πράξη τής καταγγελίας και τής άναγγελίας.¹¹

Νά γιατί ο ούτοπικός χαρακτήρας τής εκπαιδευτικής θεωρίας και πρακτικής είναι τό ίδιο μόνιμος όπως και ή ίδια ή εκπαίδευση πού για μās άποτελεί πολιτιστική δράση. Η ώθησή της πρός την καταγγελία και την άναγγελία δέ μπορεί να έξαντληθεί όταν ή πραγματικότητα πού καταγγέλλεται σήμερα παραχωρεί αύριο τή

11. Για την ούτοπική διάσταση τής καταγγελίας και τής άναγγελίας, βλέπε Leszek Kolakowski «Toward a Marxist Humanism».

θέση της στην πραγματικότητα που αναγγέλθηκε προηγουμένως με την καταγγελία. Όταν η εκπαίδευση δε θα είναι πιά ουτοπική, όταν δηλαδή θα είναι πιά ή ενσωμάτωση της δραματικής ενότητας της καταγγελίας και της αναγγελίας, τότε αυτό θα οφείλεται στο γεγονός ότι το μέλλον δε θα έχει πιά σημασία για τους ανθρώπους, ή ότι οι άνθρωποι δε θα φοδούνται να διακινδυνέψουν να ζήσουν το μέλλον σαν δημιουργικό ξεπέραςμα του παρόντος, που έχει γεράσει.

Η πιο πιθανή εξήγησή είναι γενικά η τελευταία. Νά γιατί σήμερα μερικοί άνθρωποι μελετούν όλες τις πιθανότητες που περιέχει το μέλλον, με το σκοπό να το «εγκλιματίσουν» και να το κρατήσουν στην ίδια γραμμή με το παρόν, που είναι αυτό που προτίθενται να διατηρήσουν. Αν υπάρχει καιμιά αγωνία κρυμμένη πίσω από την ψυχρή τεχνολογία των διευθυντικών κοινωνιών, απορρέει από την απογνωσμένη αποφασιστικότητά τους να διασωθεί ή μητροπολιτική κοινωνική τους θέση στο μέλλον. Άνάμεσα στα πράγματα που ο Τρίτος Κόσμος μπορεί να μάθει από τις μητροπολιτικές κοινωνίες, αυτό είναι θεμελιώδες: να μην αναπαράγει εκείνες τις κοινωνίες όταν η τωρινή του ουτοπία γίνει πραγματικό γεγονός.

Όταν υπερασπίζουμε μιιά αντίληψη της εκπαίδευσης — πραγματιστικής ακριβώς μέχρι του σημείου που να είναι ουτοπική — δηλαδή, μέχρι του σημείου που καταγγέλει εκείνο που υπάρχει πραγματικά και έτσι βρίσκει μεταξύ της καταγγελίας και της πραγμάτωσης το χρόνο της πράξης της — προσπαθούμε να διαμορφώσουμε μιιά εκπαίδευση που να αντιστοιχεί στον ειδικά ανθρώπινο τρόπο ύπαρξης, που είναι ιστορικός.

Δέν υπάρχει αναγγελία χωρίς καταγγελία, ακριβώς όπως κάθε καταγγελία προκαλεί αναγγελία. Χωρίς την τελευταία, η έλπίδα είναι αδύνατη. Σ' ένα αυθεντικό ουτοπικό δράμα όμως, να ελπίζεις δε σημαίνει να σταυρώνεις τά χέρια σου και να περιμένεις. Νά περιμένεις γίνεται μόνο όταν γυρεύει κανείς γεμάτος ελπίδες να κατορθώσει μέσα από στοχαστική δράση εκείνο το «αναγγελμένο» μέλλον που γεννιέται μέσα από την καταγγελία.

Νά γιατί δέν υπάρχει αληθινή έλπίδα σε κείνους που σκοπεύουν να κάνουν το μέλλον να επαναλάβει το παρόν τους, ούτε σε κεί-

νους πού βλέπουν τό μέλλον σάν κάτι προκαθορισμένο. Καί οί μέν καί οί δέ ἔχουν μιά «εὐγκλιματισμένη» ἀντίληψη τῆς ἱστορίας: οἱ πρῶτοι ἐπειδή θέλουν νά σταματήσουν τό χρόνο· οἱ τελευταῖοι ἐπειδή εἶναι σίγουροι γιά ἓνα μέλλον τό ὁποῖο ἤδη «γνωρίζουν». Ἀντίθετα, ἡ οὐτοπική ἐλπίδα εἶναι ἀνάληψη ὑποχρεώσεων γεμάτη κίνδυνο. Νά γιατί οἱ κυριαρχοῦντες, πού ἀπλά καταγγέλουν ἐκείνους πού τούς καταγγέλουν καί πού δέν ἔχουν τίποτα νά ἀναγγεῖλουν πέρα ἀπό τή διατήρηση τῆς ἰσχύουσας τάξης πραγμάτων, δέ μποροῦν ποτέ νά εἶναι οὐτοπικοί, οὔτε ὅσο ἀφορᾷ αὐτό, προφητικοί.¹⁵

Μιά οὐτοπική παιδαγωγική καταγγελίας καί ἀναγγελίας σάν τή δικιά μας θά πρέπει νά εἶναι μιά πράξη κατανόησης τῆς καταγγελλόμενης πραγματικότητας στό ἐπίπεδο τοῦ ἀλφαριθμητισμοῦ καί τοῦ μεταλφαριθμητισμοῦ πού καί τά δύο ἀποτελοῦν πολιτιστική δράση. Νά γιατί ὑπάρχει τέτοια ἔμφαση στό συνεχῆ προβληματισμό γιά τίς ὑπερξιακές καταστάσεις τῶν μαθητῶν ὅπως ἐμφανίζονται στίς κωδικοποιημένες ἀναπαραστάσεις. Ὅσο πιο μακρόχρονο εἶναι ὁ προβληματισμός καί ὅσο περισσότερο εἰσέρχονται τά ὑποκείμενα στήν «οὐσία» τοῦ προβληματισμένου ἀντικειμένου, τόσο περισσότερο γίνεται νά ἀποκαλύψουν αὐτή τήν «οὐσία». Ὅσο περισσότερο τήν ἀποκαλύπτουν, τόσο περισσότερο διευρύνεται ἡ συνειδησή τους, πού ξυπνάει, ὠθώντας ἔτσι: στή «συνειδητοποίηση» τῆς κατάστασης ἀπό τίς φτωχές τάξεις. Ἡ κριτική τους αὐτόνομη εἴσοδος στήν πραγματικότητα. ἡ συνειδητοποίησή τους δηλαδή, κάνει τή μεταμόρφωση τῆς κατάστασης τῆς ἀπάθειας σέ οὐτοπική κατάσταση καταγγελίας καί ἀναγγελίας ἓνα βιώσιμο σχέδιο.

Δέν πρέπει κανείς νά νομίζει, ὅμως, ὅτι ἡ ἐκμάθηση τῆς ἀνάγνωσης καί τῆς γραφῆς προηγεῖται τῆς «συνειδητοποίησης» ἢ τό ἀντίθετο. Ἡ συνειδητοποίηση λειτουργεῖ ταυτόχρονα μέ τή διαδικασία ἐπιμόρφωσης (κατάργηση τοῦ ἀναλφαριθμητισμοῦ) ἢ μέ

15. «Ἡ Δεξιὰ, σάν συντηρητική δύναμη, δέ χρειάζεται καμιά οὐτοπία· ἡ οὐσία τῆς εἶναι ἡ ἐπιθετικότητα ὑπαρχόντων συνθηκῶν — ἓνα γεγονός καί ὄχι μιά οὐτοπία ἢ ἄλλως ἢ ἐπιθυμία νά ἐπιστρέψει σέ μιά κατάσταση πού ἀποτελοῦσε κάποτε τετελεσμένο γεγονός. Ἡ Δεξιὰ ἀγωνίζεται νά ἐξιδανικεύσει τίς πραγματικές συνθήκες, ὄχι νά τίς ἀλλάξει. Αὐτό πού χρειάζεται εἶναι ἡ ἀπάτη καί ὄχι ἡ οὐτοπία», λέει ὁ Kolakowski.

τή μετεπιμορφωτική διαδικασία. "Έτσι πρέπει να είναι. Στην εκπαιδευτική μας μέθοδο, η λέξη δεν είναι κάτι τό στατικό ή άσχετο ως προς την ύπαρξιακή εμπειρία του ανθρώπου αλλά μία διάσταση της σκέψης - γλώσσας του για τόν κόσμο. Νά γιατί, όταν συμμετέχουν κριτικά στην ανάλυση των πρώτων παραγωγικών λέξεων πού συνδέονται με τήν ύπαρξιακή τους εμπειρία' όταν συγκεντρώνουν τήν προσοχή τους στις οικογένειες συλλαβών πού απορρέουν από αυτή τήν ανάλυσή τους' όταν αντιλαμβάνονται τό μηχανισμό των συλλαβικών συνδιασμών της γλώσσας τους, οι μαθητές ανακαλύπτουν τελικά, με τίς διάφορες δυνατότητες συνδιασμού, τίς δικές τους λέξεις. Λίγο λίγο, καθώς πολλαπλασιάζονται αυτές οι δυνατότητες, οι μαθητές, μέσα από τή γνώση τους για τίς νέες παραγωγικές λέξεις, διευρύνουν τόσο τό λεξιλόγιό τους όσο και τήν ικανότητά τους για έκφραση με τήν ανάπτυξη της δημιουργικής τους φαντασίας."

Σέ όρισμένες περιοχές της Χιλής όπου εφαρμόστηκε ή άγροτική μεταρρύθμιση, οι χωρικοί που πήραν μέρος στά προγράμματα ενάντια στον αναλφαριθμητικό έγραφαν λέξεις με τά έργαλεία τους στους χωματόδρομους όπου δούλευαν. Συνέθεταν τίς λέξεις με βάση τους συλλαβικούς συνδιασμούς πού μάθαιναν. «Αυτοί οι άνθρωποι σπέρνουν τή λέξη», είπε ή Μαρία "Έντι Φερρέιρα, μία κοινωνιολόγος από τήν ομάδα του Σαντιάγκο πού εργαζόταν στό Ίνστιτούτο Έκπαίδευσης και Έρευνας για τήν Άγροτική Μεταρρύθμιση. Πράγματι, δεν έσπερναν λέξεις μόνο, αλλά και συζητούσαν τίς διάφορες ιδέες και έτειναν να κατανοούν τό ρόλο τους στον κόσμο βλοένα και καλύτερα.

Ρωτήσαμε έναν από αυτούς τους «σπορείς της λέξης» πού τελείωνε τήν πρώτη φάση του προγράμματος ενάντια στον αναλφαριθμητικό, γιατί δεν είχε μάθει να διαβάζει και να γράφει πριν από τήν άγροτική μεταρρύθμιση.

16. *Έχουμε παρατηρήσει ότι ή μελέτη της δημιουργικής πλευράς της χρήσης της γλώσσας καταλήγει στην υπόθεση ότι ή γλωσσολογική και ή ψυχοδιανοητική διαδικασία είναι κυριολεκτικά ταυτόσημες' ή γλώσσα παρέχει τά πρωταρχικά μέσα για τήν ελεύθερη διεύρυνση της σκέψης και του συναισθήματος καθώς και για τή λειτουργία της δημιουργικής φαντασίας», γράφει ή Νόαμ Τσόμσκι, στο βιβλίο του «Cartesian Linguistics».

«Φίλε μου, πρίν από τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση οὔτε πού σκεπτόμουν», εἶπε. Οὔτε καί κανένας ἀπό τούς φίλους μου σκεπτόταν». «Γιατί;» τόν ρωτήσαμε. «Γιατί δέν ἦταν δυνατό. Ζούσαμε κάτω ἀπό διαταγές. Ἐπρεπε μόνο νά ἐκτελοῦμε διαταγές. Δέν εἰχαμε τίποτα νά ποῦμε», ἀπάντησε μέ ἔμφαση.

Ἡ ἀπλή ἀπάντηση αὐτοῦ τοῦ χωρικοῦ εἶναι πολύ καθαρή ἀνάλυση τῆς «κουλτούρας τῆς σιωπῆς». Στήν «κουλτούρα τῆς σιωπῆς», νά ὑπάρχει σημαίνει μόνο νά ζεῖς. Τό σῶμα ἐκτελεῖ διαταγές πού ἐρχονται ἀπό πάνω. Νά σκεφτεῖς εἶναι δύσκολο πράγμα, ἡ χρήση τοῦ λόγου, νά μιλάς τῆ λέξη, κάτι ἀπαγορευμένο.

«Ὅταν δλεῖ αὐτή ἡ γῆ ἀνῆκε σέ ἓνα "λατιφούντιο"», εἶπε ἓνας ἄλλος χωρικός στήν ἴδια συζήτηση, «δέν ὑπῆρχε λόγος νά διαβάσουμε καί νά γράφουμε. Δέν εἴμασταν ὑπεύθυνοι γιά τίποτα. Τό ἀφεντικό ἔδινε τίς διαταγές καί ἔμεῖς ὑπακούαμε. Γιατί νά διαβάσουμε καί νά γράφουμε; Τώρα τά πράγματα εἶναι διαφορετικά. Πάρε ἐμένα γιά παράδειγμα. Στό «asentamiento»,¹⁷ δέν εἶμαι ὑπεύθυνος μόνο γιά τήν ἐργασία μου ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄντρες ἀλλά καί γιά τίς ἐπισκευές τῶν ἐργαλείων. Ὅταν ἄρχισα, δέ μπορούσα νά διαβάσω, κατάλαβα γρήγορα ὅμως ὅτι μοῦ χρειαζόταν νά ξέρω νά διαβάζω καί νά γράφω. Δέ μπορείτε νά φανταστεῖτε πῶς αἰσθανόμουνα ὅταν πῆγα στό Σαντιάγο γιά νά ἀγοράσω ἐξαρτήματα. Δέ μπορούσα νά προσανατολισθῶ. Φοβόμουνα τά πάντα — φοβόμουνα τῆ μεγάλη πόλη, φοβόμουνα μήπως ἀγοράσω λάθος ἐξαρτήματα, μήπως μέ γελάσουν. Τώρα εἶναι ὅλα διαφορετικά».

Παρατηρεῖστε μέ πόση ἀκρίβεια περιγράφει αὐτός ὁ χωρικός τήν πρότερη ἐμπειρία του, ὅταν ἦταν ἀναλφάβητος: τήν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης πρὸς τούς ἄλλους, τόν μαγικό (παρόλο πού εἶναι λο-

17. Μετά τήν ἀπαλλοτρίωση τῶν γαιῶν μέ τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση στή Χιλή, οἱ χωρικοί πού ἦταν μισθωτοὶ ἐργάτες στά μεγάλα λατιφούντια ἔγιναν «ἀποικοί» (asentandos) στή διάρκεια μιᾶς τρίχρονης περιόδου ὅποτε καί ὑποβοηθήθηκαν μέ διάφορους τρόπους ἀπό τήν κυβέρνηση διαμέσου τῆς Ἐταιρίας γιά τήν Ἀγροτική Μεταρρύθμιση. Αὐτή ἡ περίοδος τῆς «ἀποίκησης» (asentamiento) προηγείται τῆς περιόδου τῆς παραχώρησης γαιῶν στοὺς χωρικούς. Τώρα, ἡ πολιτική αὐτή ἀλλάζει. Ἡ φάση τῆς «ἀποίκησης» καταργεῖται, γιά χάρη μιᾶς ἀμεσης διανομῆς γαιῶν στοὺς χωρικούς. Παρόλα αὐτά, ἡ Ἐταιρία γιά τήν Ἀγροτική Μεταρρύθμιση θά συνεχίσει νά βοηθάει τούς χωρικούς.

γικός) φόβο του για τον κόσμο, τη δειλία του. Και παρατηρείστε το αίσθημα ιγουργιάς με το όποιο επαναλαχιδάνει, «Τώρα, δλα είναι διαφορετικά».

«Τί αίσθάνθηκες, φίλε μου», ρωτήσαμε έναν άλλο «σπορέα τών λέξεων» σέ διαφορετική περίσταση, «δταν μπόρεσες νά γράφεις και νά διαβάσεις τήν πρώτη σου λέξη;»

«Ήμωνα εϋτυχής γιατί ανακάλυψα δτι: μπορούσα νά κάνω τίς λέξεις νά μιλήσουν», απάντησε.

Ο Ντάριο Σάλας αναφέρει δτι: «Στίς συζητήσεις μας μέ τούς χωρικούς μās εντυπωσίαζαν οι εικόνες πού χρησιμοποιούσαν για νά εκφράσουν τό ενδιαφέρον τους και τήν ικανοποίησή τους για τό γεγονός δτι δέν ήταν πιά αναλφάβητοι. Για παράδειγμα, «Προηγούμενως είμασταν τυφλοί, τώρα τό πέπλο έχει πέσει από τά μάτια μας»: «Ήρθα μόνο για νά μάθω νά βάζω τήν ύπογραφή μου. Ποτέ δέν πίστευα δτι στήν ηλικία μου θά μπορούσα κι εγώ νά διαβάζω». «Πρίν, οι λέξεις έμοιαζαν σαν μικρές κουκλες. Σήμερα μου λένε κάτι και μπορώ νά τίς κάνω νά μιλήσουν».

«Είναι συγχινητικό», συνεχίζει ο Σάλας, «νά παρατηρείς τήν ευχαρίστηση τών χωρικών καθώς ο κόσμος ανοίγεται μπροστά τους. Μερικές φορές Έλεγαν, «Είμαστε τόσο κουρασμένοι πού πονάνε τά κεφάλια μας αλλά δέ θέλουμε νά φύγουμε από δω χωρίς νά μάθουμε νά διαβάζουμε και νά γράφουμε».¹⁸

Τά λόγια πού ακόλουθοδν μαγνητοφωνήθηκαν στή διάρκεια μιās έπιστημονικής έρευνας σχετικά μέ τά «παραγωγικά θέματα».¹⁹

18. Ο Dario Salas αναφέρεται: έδω σέ ένα από τά καλύτερα εκπαιδευτικά προγράμματα για ενήλικους πού οργανώθηκε από τήν Έταιρία για τήν Άγροτική Μεταρρύθμιση στή Χιλή. σέ απόλυτη συνεργασία μέ τό Έπουργείο Έκπαίδευσης και τό ICIRA (Ένστιτοδο Έκπαίδευσης, Έπιστημονικών Έρευνών και Άγροτικής Μεταρρύθμισης). Πενήντα χωρικοί έξασφαλίζουν εκπαιδευτικές ύποτροφίες για ένα μήνα. Οι σειρές μαθημάτων έχουν για επίκεντρό τους συζητήσεις σχετικά μέ τίς τοπικές, τίς περιφερειακές και τίς εθνικές καταστάσεις.

19. Η ανάλυση τών αντικειμενικών σκοπών και τής μεθοδολογίας τής διερεύνησης τών παραγωγικών θεμάτων, δέν άφορξ αυτό τό δοκίμιο: μέ μιá τέτοια ανάλυση άσχολούμαι στο βιβλίο μου «Η Παιδαγωγική τών Καταπιεσμένων».

Είναι η αποκωδικοποίηση μιας κωδικοποιημένης υπαρξιακής κατάστασης από έναν αναλφάβητο.

«Βλέπεις έχει ένα σπίτι, θλιβερό, σάν νά ήταν εγκαταλειμμένο. Όταν βλέπεις ένα σπίτι μ' ένα παιδί μέσα, τό σπίτι φαίνεται πιό χαρούμενο. Προσφέρει περισσότερη χαρά και ειρήνη στους περαστικούς. Ο πατέρας τής οικογένειας φτάνει σπίτι από τή δουλειά, εξαντλημένος, ανήσυχος, πικραμένος και τό μικρό του αγόρι έρχεται νά τόν συναντήσει με ένα πλατύ αγγάλιασμα, επειδή ένα μικρό αγόρι δέν είναι ψυχρό σάν έναν μεγάλο άνθρωπο. Ο πατέρας αρχίζει ήδη νά νιώθει πιό χαρούμενος μόνο με τό πού βλέπει τά παιδιά του. Τότε ευχαριστιέται πραγματικά. Συγκινείται από τό ότι ο γιός του θέλει νά τόν ευχαριστήσει. Ο πατέρας γίνεται πιό ήρεμος και ξεχνάει τά προβλήματά του».

Προσέξτε για μία φορά ακόμα τή βαθυστόχαστη και καλαίσθητη απλότητα τής έκφρασης στή γλώσσα του χωρικού. Αυτοί είναι οί άνθρωποι πού θεωρούνται απόλυτα ανίδεοι από τούς υποστηρικτές τής αντίληψης για τή μάθηση με βάση τήν έννοια του «χωνέματος»

Τό 1968, εκδόθηκε ένα μικρό βιβλίο από μία ομάδα Ούρουγουανών, τό «Ζεις όπως Μπορείς» (Se Vive como se Pucde), του οποίου τά περιεχόμενα είναι άντλημένα από μαγνητοφωνήσεις μαθημάτων για αναλφάβητους κατοίκους τών πόλεων. Τά τρεις χιλιάδες αντίτυπα τής πρώτης έκδοσης εξαντλήθηκαν έλα μέσα σέ δεκαπέντε μέρες στό Μονταβιδέο, καθώς και όλη ή δεύτερη έκδοση. Παρακάτω ακολουθεί ένα απόσπασμα απ' αυτό τό βιβλίο.

Τό χρώμα του νερού

Νερό; Νερό; Σε τί χρησιμεύει τό νερό;

«Ναί, ναί, τό είδαμε (στήν εικόνα)».

«Άχ, τό χωριό μου, τόσο μακριά...»

«Θυμάσαι κείνο τό χωριό;»

«Τό ποταμάκι όπου μεγάλωσα, τό λένε ο Νεκρός Μοναχός... Ξέρεις, έχει μεγάλωσα, ή παιδική μου ηλικία ήταν γειάτη μετακινήσεις από τό ένα μέρος στό άλλο... τό χρώ-

μα του νερού φέρνει πίσω καλές αναμνήσεις. Θυμωφες αναμνήσεις».

«Σέ τί χρησιμεύει τό νερό;»

«Χρησιμεύει γιά τό πλύσιμο. Τό χρησιμοποιούσαμε γιά νά πλένουμε ρούχα και τά ζωντανά στά λιβάδια συνήθιζαν νά πίνουν νερό από κει και μετά πλενόμασταν και μεις εκεί πέρα».

«Χρησιμοποιούσατε τό νερό και γιά νά πιείτε;»

«Ναι, όταν είμασταν στό ποταμάκι και δέν είχαμε άλλο νερό νά πιούμε, πίναμε από κει. Θυμάμαι ότι μία φορά, τό 1945, ήρθε από κάπου μία επιδημία ακρίδων και αναγκαστήκαμε νά τίς φαρεύουμε από τό νερό... είμωνα μικρός, αλλά θυμάμαι πού έβγαζα τίς ακρίδες έτσι, μέ τά δυό μου χέρια — και δέν είχα άλλα. Και θυμάμαι πόσο καφτό ήταν τό νερό όταν ήταν ξηρασία και τό ποταμάκι ήταν σχεδόν ξεραιμένο... τό νερό ήταν θρώμικο, λασπωμένο και καφτό και είχε όλων των ειδών τά ζώφια. Άλλά έπρεπε νά τό πιούμε, ή νά πεθάνουμε από τή δίψα».

“Όλο τό βιβλίο είναι έτσι, μέ εύχάριστο ύφος, μέ μεγάλη δύναμη έκφρασης γιά τόν κόσμο από τή μεριά των συγγραφέων του, εκείνων των ανώνυμων ανθρώπων, «των σπορέων των λέξεων», πού γυρεύουν νά ξεφύγουν από τήν «κουλούρα τής σιωπής».

Ναι, τέτοια κείμενα θά έπρεπε νά υπάρχουν στά αναγνωστικά γιά ανθρώπους πού μαθαίνουν νά διαβάζουν και νά γράφουν και όχι, «Ή Έδα είδε τό σταφύλι», «Τό φτερό του πουλιού», «Άν καρφώνεις μία πρόχα πρόσεξε μή χτυπήσεις τό χέρι σου». Διανοουμενίστικες προκαταλήψεις και πάνω άπ' όλα ταξικές προκαταλήψεις είναι υπεύθυνες γιά τίς άπλοϊκές και άβάσιμες αντιλήψεις ότι οι άνθρωποι δέ μπορούν νά γράψουν τά δικά τους κείμενα, ή ότι μία μαγνητοταινία των συνομιλιών τους είναι χωρίς αξία μία και οι συζητήσεις τους στεροφονται σημασίας. Συγκρίνοντας, ότι οι «σπορείς λέξεων» είπαν στις παραπάνω παραπομπές μέ ότι γράφεται γενικά από ειδικευμένους συγγραφείς μαθημάτων ανάγνωσης, πειθήριαστε ότι μόνο κάποιος μέ πολύ έντονη έλλειψη γούστου ή μέ

άξιοθρήνητη επιστημονική άνικανότητα θά διάλεγε τά κείμενα τών ειδϊκών.

Φανταστείτε ένα βιβλίο πού νά είναι δλο γραμμμένο σ' αυτή τήν άπλή, ποιητική, ελεύθερη γλώσσα τών ανθρώπων, ένα βιβλίο στό όποιο ομάδες από διάφορους ακαδημαϊκούς, επιστημονικούς, καλλιτεχνικούς κλάδους θά συνεργάζονταν σέ ένα πνεύμα άληθινού διάλογου. Ό ρόλος αυτών τών ομάδων θά είναι νά αναπτύξουν λεπτομερειακά, ειδικά τμήματα του βιβλίου μέ προβληματικούς δρους. Για παράδειγμα, ένα τμήμα σχετικό μέ τή γλωσσολογία θά διαπραγματευόταν άπλά, όχι ύπεραπλουστευμένα, μέ ζητήματα θεμελιακά στήν κριτική κατανόηση τής γλώσσας από τούς μαθητές.

Άς τονίσουμε γι' άλλη μιá φορά πώς έφόσο μιá από τίς σημαντικές πλευρές τής διαδικασίας για τήν κατάργηση του αναλφαθητισμού είναι ή καλλιέργεια τής ικανότητας για έκφραση, τό μέρος του βιβλίου πού άφορá τή γλωσσολογία θά πρέπει νά παρουσιάζει στους μαθητές θέματα για συζήτηση, πού θά έχουν σάν στόχο τόσο τήν αύξηση του λεξιλόγιου όσο και τήν εξέταση τής γενικότερης επικοινωνίας τών ανθρώπων — πού θά περιλαμβάνει τή μελέτη τών συνωνύμων και τών αντωνυμιών, μέ τήν ανάλυση τών λέξεων από γλωσσολογική σκοπιά, και τή χρήση τής μεταφοράς, τήν όποια τόσο άριστοτεχνικά κατέχουν οι άνθρωποι. Ένα άλλο τμήμα του βιβλίου ένδέχεται νά περιέχει δυνατότητες για μιá κοινωνιολογική ανάλυση του περιεχόμενου τών κειμένων.

Αυτά τά κείμενα δέ θά χρησιμοποιούνται βέβαια για άπλή μηχανιστική ανάγνωση, πού αφήνει τούς αναγνώστες χωρίς καμιá γνώση για τό τί είναι άληθινό. Συνεπή μέ τή φύση αυτής τής παιδαγωγικής θά μπορούσαν νά γίνουν τό αντικείμενο ανάλυσης σέ σεμινάρια ανάγνωσης. Έπιπλέον, θ' αποτελέσουν ίσχυρό κίνητρο για κείνους πού μαθαίνουν νά διαβάσουν και νά γράφουν καθώς και για τούς πιο προχωρημένους μαθητές πού ξέρουν ότι διαβάσουν και συζητούν τή δουλειά τών συντρόφων τους. . .

Γιά νά αναληφτεί μιá τέτοια έργασία, είναι άπαραίτητο νά έχει κανείς πίστη στους ανθρώπους, άλληλεγγύη μαζί τους. Είναι άπαραίτητο νά είναι κανείς ούτοπικός μέ τήν έννοια πού έχουμε χρησιμοποιήσει τή λέξη.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ
ΚΑΙ ΣΥΝΕΙΔΗΤΟΠΟΙΗΣΗ**

Πολιτιστική Δράση και Συνειδητοποίηση¹

Ύπαρξη μέσα στον κόσμο και μέ τον κόσμο

Σ' αυτό τό σημείο θά πρέπει νά κάνουμε σαφή καί συστηματική ἀνάλυση τῆς έννοιας συνειδητοποίηση.²

Ἡ ἀφετηρία γιά μιά τέτοια ἀνάλυση θά πρέπει νά εἶναι μιά κριτική κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου, σάν ἓνα ὄν πού ὑπάρχει μ ἔ - σ α σ τ ὄ ν κόσμιο καί μ ἔ τ ὄ ν κόσμιο. Μιά καί ἡ βασική συνθήκη γιά τή «συνειδητοποίηση» εἶναι τό γεγονός ὅτι ὁ φορέας τῆς πρέπει νά εἶναι ἓνα ὑποκείμενο (δηλαδή ἓνα συνειδητό ὄν) ἡ «συνειδητοποίηση», ὅπως καί ἡ ἐκπαίδευση, ἀποτελεῖ εἰδικά καί ἀποκλειστικά μιά ἀνθρώπινη διαδικασία. Οἱ ἀνθρωποι, σάν συνειδητά ὄντα δέν ὑπάρχουν μόνο μ ἔ σ α σ τ ὄ ν κόσμιο, ἀλλά καί μ ἔ τ ὄ ν κόσμιο, μ α ζ ῖ μ ἔ ἄλλους ἀνθρώπους. Μόνο οἱ ἀνθρωποι, σάν «ἀνοιχτά» ὄντα, μποροῦν νά πραγματοποιήσουν τό πολύπλοκο ἐγχεῖρημα νά μεταμορφώσουν ταυτόχρονα τόν κόσμο μ ἔ τῆ δράση τους καί νά κατανοοῦν καί νά ἐκφράζου τήν πραγματικότητα τοῦ κόσμου μ ἔ τῆ δημιουργική τους γλώσσα.

1. Αὐτό εἶναι τό τρίτο μέρος τοῦ δοκίμιου τοῦ Πάουλο Φρέρε «Συνειδητοποίηση: Πολιτιστική Δράση γιά τήν Κατάκτηση τῆς Ἐλευθερίας», τό πρῶτα δύο μέρη δημοσιεύτηκαν στήν «Ἐκπαιδευτική Ἐπιθεώρηση τοῦ Χάρβαρντ», τεῦχος Μαῦου 1970. Μεταφράστηκε στά ἀγγλικά ἀπό τή Loretta Slover. Copyright 1970, Center for the Study of Development and Social Change, 1430 Massachusetts Ave., Cambridge Massachusetts 02138, U.S.A.

2. Ὁ ὅρος συνειδητοποίηση ἀναφέρεται στή διαδικασία μ ἔ τήν ὅποια οἱ ἀνθρωποι, ὅχι σάν δέκτες ἀλλά σάν ὑποκείμενα πού ἀποκτοῦν γνῶση, κατορθώνουν κάποια ἐπιγνώση τόσο γιά τήν κοινωνικοπολιτιστική πραγματικότητα πού διαμορφώνει τή ζωή τους ὅσο καί γιά τήν ἰκανότητά τους νά μεταμορφώσουν αὐτή τήν πραγματικότητα. Βλέπε Πρῶτο Μέρος. (Σημείωση Συνακτῆ).

Οί άνθρωποι μπορούν νά ανταποκριθούν στον απαραίτητο δρο νά υπάρχουν μαζί μέ τόν κόσμο επειδή μπορούν νά πετύχουν κάποια αντικειμενική απόσταση απ' αυτόν. Χωρίς αυτή τήν αντικειμενοποίηση, δεδομένου ότι ο άνθρωπος αντικειμενοποιεί επίσης και τόν έαυτό του, ο άνθρωπος θά περιοριζόταν νά είναι μέσα στο ν κόσμο, στερούμενος τόσο τήν αυτογνωσία όσο και τή γνώση του κόσμου. Αντίθετα από τούς ανθρώπους, τά ζώα είναι άπλά «μέσα» στον κόσμο, άνίκανα νά αντικειμενοποιήσουν τόσο τόν έαυτό τους, όσο και τόν κόσμο. Ζούν μιά ζωή χωρίς χρόνο, για νά τό θέσω σωστά, είναι: βυθισμένα στη ζωή χωρίς καμιά δυνατότητα νά ξεφύγουν απ' αυτή, προσαρμοσμένα και προσκολλημένα στην πραγματικότητα. Οί άνθρωποι αντίθετα, πού μπορούν νά σπάσουν αυτή τήν προσκόλλησή και νά ξεπεράσουν τήν κατάσταση του νά είναι μέσα στον κόσμο προσθέτουν στη ζωή πού έχουν, τήν ύπαρξη πού φτιάχνουν. Νά ύπάρχω σημαίνει λοιπόν έναν τρόπο ζωής πού άρμόζει στο όν πού είναι ικανό νά μεταμορφώνεται, νά παράγει, νά αποφασίζει, νά δημιουργεί και νά επικοινωνεί μέ τόν έαυτό του.

Ένώ τό όν πού άπλώς ζει δέν είναι ικανό νά διαλογιστεί ως προς τόν έαυτό του και νά ξέρει ότι ζει «μέσα» στον κόσμο, τό ύπάρχον ύποκείμενο διαλογίζεται ως προς τή ζωή του μέσα σ' αυτό καθαυτό τό πεδίο όρισμού, τό χώρο της ύπαρξης, και εξετάζει τή σχέση του μέ τόν κόσμο. Ο χώρος του της ύπαρξης είναι ο χώρος της έργασίας, της ιστορίας, της κουλτούρας, των άξιών — ο χώρος στον όποιο οί άνθρωποι βιώνουν τή διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο νετεριμισμό και τήν έλευθερία.

Αν δέν καταργούσαν τήν προσκόλλησή τους στον κόσμο και άν δέν αναδύονταν απ' αυτόν σαν συνείδηση πού συγκροτείται μέ τήν «πράξη θαυμασμού» του κόσμου σαν αντικείμενό της, οί άνθρωποι θά ήταν άπλώς καθορισμένες ύπάρξεις και θά ήταν άπίθανο νά σκεφτεί κανείς όσο άπορά τούς δρους άπελευθέρωσής τους. Μόνο τά όντα πού είναι ικανά νά στοχαστούν πάνω στο γεγονός ότι είναι καθορισμένα μπορούν νά άπελευθερωθούν. Η δυνατότητά τους για στοχασμό έχει σαν άποτέλεσμα όχι μόνο μιά άόριστη και μη αυτοδεσμευτική επίγνωση, αλλά και τήν άσκηση μιάς βαθυστόχαστα μεταμορφωτικής δράσης πάνω στην καθοριστική πραγματικότητα. Η σ υ ν ε ί δ η σ η για τήν πραγματικότητα και ή έ -

π έ μ θ α σ η στην πραγματικότητα αποτελούν λοιπόν άδιαχώριστα συστατικά της μεταμορφωτικής πράξης με την όποία οι άνθρωποι γίνονται όντα Ικανά για σχέσεις.³ Λόγω του χαρακτηριστικού τους στοχασμού, της σκοπιμότητας, της ιδιότητας του πρόσκαιρου και της έννοιας του ξεπεράσματος⁴ ή συνείδηση και ή δράση των ανθρώπων διακρίνονται από τις άπλές έ π α φ έ ς πού έχουν τά ζώα με τον κόσμο. Οι έπαφές των ζώων είναι μή - κριτικές⁵ δέν ξεπερνούν τό συνειρμό των αισθητηριακών εικόνων μέσα από την έμπειρία. Είναι μονοσήμαντες κι όχι πολυσήμαντες. Τά ζώα δέν έπεξεργάζονται διάφορους σκοπούς λεπτομερειακά⁶ υπάρχουν στό επίπεδο της έμβάπτισης κι έπομένως είναι ά - χρονικά.

Ή δέσμευση και ή αντικειμενική απόσταση, ή κατανόηση της πραγματικότητας σάν αντικείμενο, ή κατανόηση της σημασίας της επέμβασης του ανθρώπου στην αντικειμενική πραγματικότητα, ή δημιουργική επικοινωνία για τό αντικείμενο με τη γλώσσα, ό πλουραλισμός των αντιδράσεων σέ μιά και μόνη πρόκληση — αυτές οι διάφορες διαστάσεις μκρτυρούν την ύπαρξη του κριτικού στοχασμού στις σχέσεις του ανθρώπου με τον κόσμο. Ή συνείδηση είναι ή διαλεκτική της αντικειμενοποίησης του κόσμου από τον άνθρωπο και ή επέμβασή του σ' αυτόν. Ή συνείδηση όμως, δέν είναι ποτέ ένας άπλός στοχασμός της ύλικής πραγματικότητας⁷ αλλά ένας στοχασμός πού αναφέρεται σ' αυτήν.⁸

3. Για τη διάκριση μεταξύ των σχέσεων των ανθρώπων και των έπαφών των ζώων, έλεπε στό βιβλίο του Πάουλο Φρέιρε, «Educação como Prática da Liberdade».

4. Τό ξεπέρασμα σ' αυτό τό γενικό πλαίσιο σημαίνει την Ικανότητα της ανθρώπινης συνείδησης νά ξεπερνάει τους περιορισμούς της αντικειμενικής διαμόρφωσης. Χωρίς αυτήν τη «σκοπιμότητα του ξεπεράσματος» ή συνείδηση για ό,τι υπάρχει πέρα από τους περιορισμούς θά ήταν αδύνατη. Για παράδειγμα, έχω επίγνωση του τρόπου με τον όποιο τό τραπέζι πού κάθομαι και γράφω με περιορίζει μόνο και μόνο έπειδή μπορώ νά ξεπεράσω και νά συγκεντρώσω την προσοχή μου στά θριά του.

5. «“Ο άνθρωπος, έλλογο ζώο”, έλεπε ό 'Αριστοτέλης. “Ο άνθρωπος σκεπτόμενο ζώο”, ές πούμε σήμερα, με περισσότερη ακρίβεια, δίνοντας έμφαση στά έξελικτικά χαρακτηριστικά μιας ιδιότητας πού συμβολίζει τό πέπραγμα από μιά ακόμη διάχυτη συνείδηση σέ μιά συνείδηση πού είναι Ικα-

*Αν είναι αλήθεια ότι η συνείδηση είναι αδύνατη χωρίς τον κόσμο που τη συγκροτεί, είναι εξίσου αληθινό ότι αυτός ο κόσμος είναι ανέφικτος αν συγκροτώντας τη συνείδηση δέ γίνεται αντι-κειμένο του κριτικού της στοχασμού. Έπομένως, στο μέτρο που αρνείται τους ανθρώπους, ο μηχανιστικός αντικειμενισμός είναι ανίκανος να εξηγήσει τους ανθρώπους και τον κόσμο, όπως ανίκα-νος είναι και ο σολιπλιστικός ιδεαλισμός στο μέτρο που αρνείται τον κόσμο.

Για τον μηχανιστικό αντικειμενισμό, η συνείδηση είναι απλά και μόνο «αντίγραφο» της αντικειμενικής πραγματικότητας. Για το σολιπλισμό, ο κόσμος κατατάει μιá ιδιότροπη δημιουργία της συνείδησης. Στην πρώτη περίπτωση, η συνείδηση θά ήταν ανίκανη να ξεπεράσει την ύποβολή της από την πραγματικότητα· στη δεύ-τερη στο μέτρο που «δημιουργεί» την πραγματικότητα, είναι a priori ως προς την πραγματικότητα. Και στις δύο περιπτώσεις ο άνθρωπος δέν ασχολείται με τη μεταμόρφωση της πραγματικότη-τας. Πράγμα που θά ήταν αδύνατο με αντικειμενιστικούς όρους, επειδή για τον αντικειμενισμό, η συνείδηση, τό αντίγραφο ή «άν-τίτυπο» της πραγματικότητας, είναι τό αντικείμενο της πραγμα-τικότητας και ή πραγματικότητα τότε, θά μπορεί νά μεταμορφώ-νεται από μόνη της.* Η σολιπλιστική άποψη είναι εξίσου ασυμπί-δαστη με την έννοια της μεταμόρφωσης της πραγματικότητας, μιá και ή μεταμόρφωση μιáς φανταστικής πραγματικότητας άπο-τελεί παραλογισμό. *Έτσι και με τις δύο έννοιες της συνείδησης δέ μπορεί νά υπάρξει αληθινή πρακτική. *Η πρακτική είναι δυνατή μόνο όπου διατηρείται ή διαλεκτική, αντικειμενικό - ύποκειμενικό.*

νή νά συμπέσει με τον έαυτό της. *Ο άνθρωπος δέν είναι μόνο ε ν α δ ν π ο ύ γ ν ω ρ ί ζ ε ι, αλλά και "ένα έν που γνωρίζει ότι γνωρίζει". Πού κατέχει: ο υ ν ε ί θ η σ η β φ ω μ ε ν η σ τ ό τ ε τ ρ ά γ ω ο... Καταλαβαίνουμε καλά τή ριζοσπαστική φύση της διαφοράς;» γρά-φει ο Pierre Teilhard de Chardin, στο βιβλίο του «The Appearance of Man».

6. *Ο Μάρξ άπορρίπτει τή μεταμόρφωση της πραγματικότητας από αυτή την ίδια σέ μιá από τις «θέσεις για τον Φόουερμαχ» (3)· έβλεπε Κάρλ Μάρξ, Selected Writings in Sociology and Social Philosophy.

7. Σέ μιá συζήτηση για τις σχέσεις άνθρωπος - κόσμος, στή διάρκεια ενός «πολιτιστικού κύκλου», ένας χιλιανός χωρικός δήλωσε: «Καταλαβαίνω τώ-

Ὁ μηχανεῖδιορισμὸς δὲν καταφέρνει κι αὐτὸς νὰ κατανοήσῃ τὴ διαλεκτικὴ τῶν σχέσεων ἀνθρώποι - κόσμος. Μὲ τὴ μορφή πού ἀποκαλεῖται μηχανιστικὸς μηχανεῖδιορισμὸς, λειτουργεῖ ἡ ἀρνησι τῶν ἀνθρώπων γιατί θεωροῦνται μηχανές. Ἡ δευτέρη μορφή, ὁ λογικὸς μηχανεῖδιορισμὸς, ἀρνεῖται κι αὐτὸς τοὺς ἀνθρώπους, στὸ βαθμὸ πού ἰσχυρίζεται δι: ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων ἀποτελεῖ «ἀπλὰ καὶ μόνο ἀφαίρεση». Ἡ διαδικασία τῆς «συνειδητοποίησης» δὲ μπορεῖ νὰ θεμελιωθεῖ σὲ καμιὰ ἀπ' αὐτές τίς ἐλλειπεις ἐπεξηγήσεις τῶν σχέσεων ἀνθρώπος - κόσμος. Ἡ «συνειδητοποίηση» εἶναι διώσιμη μόνο ἐπειδὴ ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων, μολονότι ὑποβεβλημένη μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ γεγονὸς δι εἶναι ὑποβεβλημένη. Ἀυτὴ ἡ «κριτικὴ» διάσταση τῆς συνείδησης ἐξηγεῖ τοὺς σκοποὺς πού οἱ ἀνθρώποι ἀποδίδουν στὶς πράξεις τους γιὰ τὴ μεταμόρφωση τοῦ κόσμου. Ἐπειδὴ οἱ ἀνθρώποι μποροῦν νὰ ἔχουν σκοποὺς, μόνο αὐτοὶ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ δραματίζονται τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πράξης τους ἀκόμα καὶ πρὶν νὰ ἀρχίσουν τὴν προτεινόμενη δράση. Εἶναι δυνατὰ πού προ-βάλλουν, ὅπως ἀποσαφηνίζει ὁ Μάρξ στὸ «Κεφάλαιο»:

«Προϋποθέτουμε τὴν ἐργασία μὲ μιὰ μορφή πού τὴ χαρακτηρίζει σὰν κάτι ἀποκλειστικὰ ἀνθρώπινο. Μιὰ ἀράχνη πραγματοποιεῖ χειρισμοὺς πού μοιάζουν μὲ κείνους τῆς ὑφάντρας καὶ μιὰ μέλισσα ντροπιάζει πολλοὺς ἀρχιτέκτονες στὴν κατασκευὴ τῶν κυψελῶν τῆς. Ἀλλὰ ἐκεῖνο πού ξεχωρίζει τὸ χειρότερο ἀρχιτέκτονα ἀπὸ τὴν καλύτερη μέλισσα εἶναι δι ὁ ἀρχιτέκτονας δημιουργεῖ τὴ δομὴ του στὴ φαντασία πρὶν τὴν κατασκευάσῃ στὴν πραγματικότητα».

Παρόλο πού οἱ μέλισσες, σὰν ἐμπειροὶ «εἰδικοί», μποροῦν νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ λουλούδι πού χρειάζονται γιὰ νὰ φτιάξουν τὸ μέ-

ρα πὼς δὲν ὑπάρχει κόσμος χωρὶς ἀνθρώπους». "Ὅταν ρώτησε ὁ ἐκπαιδευτικός: «Ἄς ὑποθέσουμε δι: πεθαίνουν ὅλοι οἱ ἀνθρώποι καὶ μένουν τὰ δέντρα, τὰ ζῶα, τὰ πουλιὰ, τὰ ποτάμια καὶ τ' ἀστέρια, δὲ θὰ εἶναι κόσμος αὐτός;»
 ✎ "Ὁχι:», ἀπάντησε ὁ χωρικός, «δὲ θὰ ἔχει μείνει κανεὶς γιὰ νὰ πεῖ: αὐτὸς εἶναι ὁ κόσμος».

8. Ἀναφερόμαστε στὸ μηχανεῖδιορισμὸ ὅπως μελετήθηκε στὸ δοκίμιο τοῦ John Beloff, «The Existence of Mind».

λι τους, δέ διαφοροποιούν τήν ειδίκευσή τους. Δέ μπορούν νά παράγουν ύποπροϊόντα. Ἡ επέμβασή τους στόν κόσμο δέ συνοδεύεται ἀπό ἀντικειμενοποίηση τῆς λείπει ὁ κριτικός στοχασμός πού χαρακτηρίζει τά ἔργα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνώ τά ζῶα προσαρμόζονται τόν ἑαυτό τους στόν κόσμο γιά νά ἐπιβιώσουν, οἱ ἄνθρωποι μεταβάλλουν τόν κόσμο μέ σκοπό νά εἶναι καί τι περισσότερο. Προσαρμόζοντας τόν ἑαυτό τους γιά χάρη τῆς ἐπιβίωσης, χωρίς νά ἔχουν νά πραγματοποιήσουν σκοπούς καί νά κάνουν ἐκλογές, τά ζῶα δέ μπορούν νά «ζωοποιήσουν» τόν κόσμο. Ὁ «ζωοποιεῖσμός» τοῦ κόσμου θά συνδεόταν στενά μέ τό «ζωοποιεῖσμός» τῶν ζῶων καί αὐτό θά προϋπόθετε στά ζῶα μιᾶ ἐπίγνωση ὅτι εἶναι ἀτελεῖ, πού θά τά ὠθοῦσε σέ μιᾶ μόνιμη ἀναζήτηση. Στήν πραγματικότητα ὁμοίως, ἐνῶ οἱ μέλισσες χτίζουν ἐπιδέξια τίς κυψέλες τους καί «κατασκευάζουν» μέλι, παραμένουν μέλισσες στήν ἐπαφή τους μέ τόν κόσμο· δέ γίνονται λιγότερο ἢ περισσότερο μέλισσες.*

Γιά τούς ἀνθρώπους, σάν ὄντα τῆς πρακτικῆς, μεταμόρφωση τοῦ κόσμου σημαίνει ἐξανθρωπισμό του· ἀκόμη καί ἂν ὁ ἐξανθρωπισμός τοῦ κόσμου ἴσως νά μή σημαίνει ἀκόμη τόν ἐξανθρωπισμό τῶν ἀνθρώπων. Ἴσως ἀπλῶς νά σημαίνει τή γονιμοποίηση τοῦ κόσμου μέ τήν περίεργη καί ἐφευρετική παρουσία τοῦ ἀνθρώπου, χιράζοντάς τον στά ἴχνη τῶν ἔργων του. Ἡ διαδικασία τῆς μεταμόρφωσης τοῦ κόσμου, πού ἀποκαλύπτει αὐτή τή διαδικασία τοῦ ἀνθρώπου, μπορεῖ νά ἐδηγήσει στόν ἐξανθρωπισμό του καθώς ἐπίσης καί στήν ἀποκτίνωσή του, στήν ἀνάπτυξή του ἢ στή μείωσή του. Αὐτές οἱ ἐναλλακτικές λύσεις ἀποκαλύπτουν στόν ἄνθρωπο τήν προβληματική του φύση καί θέτουν ἕνα πρόβλημα γι' αὐτόν, ἀπαιτώντας του νά διαλέξει τό ἕνα ἢ τό ἄλλο μονοπάτι. Συχνά, αὐτή καθεαυτή ἡ διαδικασία τῆς μεταμόρφωσης παγιδεύει τόν ἄνθρωπο καί τήν ἐλευθερία του νά διαλέξει. Παρόλα αὐτά, ἐπειδή οἱ ἄνθρωποι γονιμοποιεῖν τόν κόσμο μέ τή στοχαστική τους παρουσία, μόνο αὐτοί μπορούν νά ἐξανθρωπίσουν ἢ νά ἀποκτηνώσουν. Ὁ ἐξανθρωπισμός εἶναι ἡ οὐτοπία τους, τήν ὁποία ἀναγγέλλουν

9. «Ἡ τίγρις δέν "ἀποτιγροποιεῖ" τόν ἑαυτό της», λέει σ' ἕνα ἔργο του ὁ Ὁρτέγκα ὁ Γκκασέτ.

μέ την καταγγελία των διαδικασιών που αποκτηνώνουν.

Ἡ στοχαστικότητα καί ἡ ὀριστικότητα τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμον, δέ θά ἦταν δυνατές ἂν αὐτές οἱ σχέσεις δέ λειτουργοῦσαν τόσο σέ ἱστορικό ὅσο καί σέ φυσικό πλαίσιο. Χωρίς κριτικό στοχασμό δέν ὑπάρχει ὀριστικότητα, οὔτε ἔχει σημασία ἡ ὀριστικότητα ἔξω ἀπό μιᾶ ἀδιάκοπη σειρά γεγονότων. Γιά τούς ἀνθρώπους δέν ὑπάρχει ἓνα ἐδῶ σέ σχέση μέ κάποιον ἐκεῖ πού δέν εἶναι συνδεμένο μέ ἓνα τῶρα, ἓνα πρῖν καί ἓνα μετᾶ. Ἔτσι οἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμον εἶναι ἱστορικές, ὅπως εἶναι καί οἱ ἴδιοι οἱ ἄνθρωποι. Οἱ ἄνθρωποι ὄχι μόνο διαμορφώνουν τήν ἱστορία πού τούς διαμορφώνει ἀλλά μποροῦν νά καταμετρήσουν αὐτή τήν ἀμοιβαία διαμόρφωση. Μέ τό νά γίνουν «ἀνθρωποειδεῖς» — ὅπως τό θέτει ὁ Τιλάρντ ντέ Σαρντέν — στή διαδικασία τῆς ἐξέλιξης, οἱ ἄνθρωποι ἔγιναν ἱκανοί νά ἔχουν μιᾶ βιογραφία. Τά ζῶα ἀντίθετα, εἶναι θυθισμένα σέ ἓνα χρόνο πού δέν ἀνήκει σ' αὐτά ἀλλά στούς ἀνθρώπους.

Ἔπάρχει μιᾶ παραπέρα βασική διάκριση μεταξύ τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν κόσμον καί τῶν ἐπαφῶν τῶν ζώων μ' αὐτόν: μόνο οἱ ἄνθρωποι ἐργάζονται. Σ' ἓνα ἄλογο, γιά παράδειγμα, λείπει αὐτό πού εἶναι γνήσια ἀνθρώπινο, αὐτό στό ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Μάρξ στό παράδειγμά του μέ τίς μέλισσες: «Στό τέλος κάθε ἐργασιακῆς διαδικασίας, ἔχουμε ἓνα ἀποτέλεσμα πού ἤδη ὑπῆρχε στή φαντασία τοῦ ἐργάτη πρῖν νά τήν ἀρχίσει». (Βλέπε «Κεφάλαιο».) Δράση χωρίς αὐτή τή διάσταση δέν εἶναι ἔργο. Στούς ἀγρούς καθώς ἐπίσης καί στό τσίρκο, ἡ φαινομενική ἐργασία τῶν ἀλόγων ἀντικατοπτρίζει τήν ἐργασία τῶν ἀνθρώπων. Ἡ δράση εἶναι ἐργασία ὄχι ἐξαιτίας τῆς περισσότερο ἢ λιγότερο φυσικῆς προσπάθειας πού ἀναλώνεται σ' αὐτήν ἀπό τόν δρῶντα ὀργανισμό, ἀλλά ἐξαιτίας τῆς συνείδησης πού ἔχει τό ὑποκείμενο γιά τή δική του προσπάθεια, τῆς δυνατότητας τοῦ προγραμματισμοῦ τῆς δράσης, τῆς δημιουργίας ἐργαλείων καί τῆς χρησιμοποίησής τους γιά νά παρεμβάλλεται μεταξύ τοῦ ἑαυτοῦ του καί τοῦ ἀντικειμένου τῆς δράσης του, τοῦ νά ἔχει σκοπούς, τοῦ νά προσδοκῆ ἀποτελέσματα. Ἀκόμη περισσότερο, γιά νά εἶναι ἡ δράση ἐργασία, πρέπει νά ἔχει σάν ἀποτέλεσμα σημαντικά προϊόντα, πού ἐνώ εἶναι ξεχωρα ἀπό τόν δρῶντα φορέα, τόν ρυθμίζουν καί γίνονται τό ἀν-

τικείμενο του στοχασμού του.¹⁰ Καθώς οι άνθρωποι θρουν άποτελεσματικά πάνω στον κόσμο, μεταμορφώνοντάς τον με τήν εργασία τους, ή συνείδησή τους είναι με τή σειρά της Ιστορικά και πολιτιστικά ύποδεβλημένη μέσω της «άντιστροφής της πρακτικής». Σύμφωνα με τήν ποιότητα αυτής της ύποβολής, ή συνείδηση των ανθρώπων φτάνει σε διάφορα επίπεδα στο πλαίσιο της πολιτιστικο-Ιστορικής πραγματικότητας. Προτείνουμε να αναλύσουμε αυτά τά επίπεδα της συνείδησης σαν ένα παραπέρα βήμα προς τήν κατανόηση της διαδικασίας της «συνειδητοποίησης».

Ίστορική ύποβολή και επίπεδα συνείδησης

Γιά να κατανοήσουμε τά επίπεδα συνείδησης, πρέπει να κατανοήσουμε τήν πολιτιστικοϊστορική πραγματικότητα σαν ένα έποικοδόμημα σε σχέση με μιά ύποδομή. Θα προσπαθήσουμε λοιπόν να κάνουμε διάκριση, όχι και τόσο άπόλυτα, ανάμεσα στα βασικά χαρακτηριστικά της Ιστορικοπολιτιστικής διαίόρφωσης στην όποία ανταποκρίνονται αυτά τά επίπεδα.

Δέν έχουμε πρόθεση να προσπαθήσουμε να μελετήσουμε τήν προέλευση και τήν Ιστορική εξέλιξη της συνείδησης, αλλά να κάνουμε μιά συγκεκριμένη προκαταρκτική ανάλυση των επιπέδων συνείδησης στη Λατινοαμερικάνικη πραγματικότητα. Πράγμα που δέν καθιστά άκυρη μιά τέτοια ανάλυση για άλλες περιοχές του Τρίτου Κόσμου, ούτε για κείνες τίς περιοχές στις μητροπόλεις που

10. Πράγμα που άρμόζει στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων που προϋποθέτουν τή σχέση τους με τον κόσμο. Νά γιατί ο παραδοσιακός άριστοκρατικός διαχωρισμός πνευματική εργασία - χειρωνακτική εργασία δέν είναι παρά ένας μύθος. Κάθε εργασία δεσμεύει τον έλικό άνθρωπο σαν άδιαίρετη ένότητα. Ή εργασία ενός βιομηχανικού εργάτη δέ μπορεί να διαχωριστεί σε χειρωνακτική ή πνευματική εργασία περισσότερο απ' ό,τι ή δικιά μας δουλειά, τό γράψιμο αυτό του δοκίμιου. Ή μόνη διάκριση που μπορεί να γίνει μεταξύ αυτών των μορφών εργασίας άφορά τήν προτεραιότητα του είδους της προσπάθειας που άπαιτείται: μυϊκή - νευρική ή πνευματική προσπάθεια. Γι' αυτό τό θέμα έλεγε Antonio Gramsci, «Cultura y Literatura».

ταυτίζονται με τον Τρίτο Κόσμο σαν «περιοχές σιωπής».

Θά μελετήσουμε πρώτα την ιστορικοπολιτιστική διαμόρφωση που χαρακτηρίζουμε «κουλτούρα της σιωπής». Αυτός ο τρόπος κουλτούρας αποτελεί μία έκφραση του εποικοδομημάτος που υποβάλλει μία ειδική μορφή συνείδησης. Η κουλτούρα της σιωπής «υπερκαθορίζει» την ύποδομή μέσα στην οποία γεννιέται, όπως αποδείχνει ο Άλτουσέρ.

Η κατανόηση της κουλτούρας της σιωπής είναι δυνατή μόνο αν θεωρηθεί σαν ένα σύνολο που κι αυτό αποτελεί μέρος ενός μεγαλύτερου συνόλου. Σ' αυτό το μεγαλύτερο σύνολο πρέπει επίσης να αναγνωρίσουμε την κουλτούρα ή τις κουλτούρες που καθορίζουν τη φωνή της «κουλτούρας της σιωπής». Δεν έννοουμε ότι η «κουλτούρα της σιωπής» είναι μία οντότητα που δημιουργείται από τη μητρόπολη σε ειδικευμένα επιστημονικά εργαστήρια και κατόπιν μεταφέρεται στον Τρίτο Κόσμο. Ούτε όμως είναι αλήθεια ότι ξεπροβάλλει με ένα είδος «αυτογενείας». Η πραγματικότητα είναι ότι η «κουλτούρα της σιωπής» γεννιέται με βάση τη σχέση μεταξύ του Τρίτου Κόσμου και της μητρόπολης. «Δέν είναι ο κυρίαρχος που κατασκευάζει μία κουλτούρα και την επιβάλλει στους κυριαρχούμενους. Αυτή η κουλτούρα είναι το αποτέλεσμα των δομικών σχέσεων μεταξύ των κυριάρχων και των κυριαρχούμενων».¹¹ Έτσι, η κατανόηση της «κουλτούρας της σιωπής», προϋποθέτει μία ανάλυση της εξάρτησης σαν ένα φαινόμενο σχέσεων που προκαλεί διαφορετικές μορφές ύπαρξης, σκέψης, έκφρασης· τις μορφές της «κουλτούρας της σιωπής» και τις μορφές της κουλτούρας που «διαθέτει φωνή».

Πρέπει να αποφύγουμε και τις δύο θέσεις στις οποίες ασκήσαμε κριτική σ' αυτό το δοκίμιο: τον αντικειμενισμό που καταλήγει στο μηχανισμό και τον ιδεαλισμό που οδηγεί στο σολιπσισμό. Πρέπει επιπλέον να προφυλαχτούμε από την εξιδανίκευση του εποικοδομημάτος, διαχωρίζοντάς το από την ύποδομή. Αν υποτιμήσουμε τόσο το εποικοδομημα όσο και την ύποδομή θά είναι αδύνατο

11. Ο José Luis Fiori, σ' ένα γράμμα του στο συγγραφέα. Ο José Luis Fiori ήταν βοηθός του συγγραφέα στη χιλιανή του ομάδα, στο ICIRA, ένα από τα καλύτερα ένστιχτα του είδους του στον Τρίτο Κόσμο.

νά εξηγήσουμε τήν ίδια τήν κοινωνική δομή. Η κοινωνική δομή δέν είναι μιιά αφηρημένη, Ξνοιοι' ύπάρχει στή διαλεκτική μεταξύ έποικοδομήματος και ύποδομής. Μήν καταφέροντας νά κατανοήσουμε αὐτή τή διαλεκτική, δέ θά κατανοήσουμε τή διαλεκτική τῆς ἀλλαγῆς και τῆς μονιμότητας σάν τήν έκφραση τῆς κοινωνικῆς δομῆς.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ύποδομή δημιουργημένη ἀπό τίς σχέσεις μέ τίς ὁποῖες ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου μεταμορφώνει τόν κόσμο, προκαλεῖ τήν ἐμφάνιση τοῦ έποικοδομήματος. Ἄλλα εἶναι ἐπίσης ἀληθινό ὅτι τό έποικοδόμημα, μέ τήν παρεμβολή τῶν ἀνθρώπων πού ἐνδοβάλλον τούς μύθους του, στρέφεται ἐνάντια στήν ύποδομή και τήν «ύπερκαθορίζει». Χωρίς τή δυναμική αὐτῶν τῶν ἀδέβαιων σχέσεων στίς ὁποῖες οἱ ἀνθρωποι ύπάρχουν και ἐργάζονται στόν κόσμο, δέ θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε ὅτε γιά κοινωνική δομή, ὅτε γιά ἀνθρώπους, ὅτε γιά ἕναν ἀνθρώπινο κόσμο.

Ἄς ἐπιστρέψουμε στή σχέση μεταξύ τῆς μητροπολιτικῆς κοινωνίας και τῆς ἐξαρτώμενης κοινωνίας σάν τήν πηγή τῶν ἀντίστοιχων τρόπων ύπαρξης, σκέψης και έκφρασῆς τους. Τόσο ἡ μητροπολιτική κοινωνία ὅσο και ἡ ἐξαρτώμενη κοινωνία, σύνολα ἀπό μόνες τους, ἀποτελοῦν μέρος ἑνός μεγαλύτερου συνόλου, τοῦ οικονομικοῦ, ἱστορικοῦ, πολιτιστικοῦ και πολιτικοῦ πλαισίου στό ὁποῖο ἐξελισσονται οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις τους. Μολονότι τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο αὐτές οἱ κοινωνίες συνδέονται ἡ μιιά μέ τήν ἄλλη εἶναι τό ἴδιο, ἡ ποιότητα τῆς σχέσης εἶναι φανερά διαφορετική σέ κάθε περίπτωση, καθοριζόμενη ἀπό τό ρόλο πού παίζει καθεμιά στό ὅλο πλαίσιο τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τους. Ἡ ἐπέμβαση τῆς μητροπολιτικῆς κοινωνίας στήν ἐξαρτώμενη κοινωνία ἔχει διοικητικό χαρακτήρα, ἐνώ ἡ ἐπέμβαση (δράση) τῆς κοινωνίας ἀντικείμενο, εἴτε εἶναι ἀναπόκριση εἴτε πρωτοβουλία, ἔχει χαρακτήρα ἐξάρτησης.

Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στόν κυρίαρχο και στόν κυριαρχούμενο, ἀντανακλοῦν τό μεγαλύτερο κοινωνικό πλαίσιο, ἀκόμη και ὅταν εἶναι τυπικά προσωπικές. Αὐτές οἱ σχέσεις, συνεπάγονται τήν ἐνδοβολή τῶν πολιτιστικῶν μύθων τοῦ κυρίαρχου ἀπό τούς κυριαρχούμενους. Ὅμοια, ἡ ἐξαρτημένη κοινωνία, ἐνδοβάλλει τίς ἀξίες και

τόν τρόπο ζωής της μητροπολιτικής κοινωνίας μιά και ή δομή της τελευταίας διαμορφώνει την προηγούμενη. Πράγμα που έχει σαν αποτέλεσμα τό δυϊσμό της εξαρτημένης κοινωνίας, την αμφιλεγόμενη έκφρασή της, τό νά είναι και νά μήν είναι ό έαυτός της και την αμφιταλάντευση, πράγματα που χαρακτηρίζουν τή μακρόχρονη έμπειρία της από τήν εξάρτηση, ταυτόχρονα προσελκυόμενη και απορρίπτουσα τή μητροπολιτική κοινωνία.

Ή ύποδομή της εξαρτημένης κοινωνίας διαμορφώνεται από τή θέληση της διευθύνουσας κοινωνίας. Τό έποικοδόμημα λοιπόν που προκύπτει άντανακλά τή μή αυθεντικότητα της ύποδομής. Ένώ ή μητρόπολη μπορεί νά απορροφήσει τίς ιδεολογικές κρίσεις της μέσα από τούς μηχανισμούς οικονομικής έξουσίας και εξαιρετικά άναπτυγμένης τεχνολογίας, ή εξαρτημένη δομή είναι πολύ αδύναμη για νά ύποστηρίξει και τήν παραμικρότερη λαϊκή έκδήλωση. Πράγμα που έξηγεί τή συχνή άκαμψία της εξαρτημένης δομής.

Ή εξαρτημένη κοινωνία είναι έξ όριζιού μιά σιωπηλή κοινωνία. Ή φωνή της δέν είναι αυθεντική φωνή, αλλά άπλως άντήχηση της φωνής της μητρόπολης — μέ όποιονδήποτε τρόπο μιλάει ή μητρόπολη, ή εξαρτημένη κοινωνία άκούει.¹²

Ή σιωπή της κοινωνίας - άντικείμενο σέ σχέση μέ τή διευθύνουσα κοινωνία έπαναλαμβάνεται μέ τίς σχέσεις μέσα στην ίδια τήν κοινωνία άντικείμενο. Οί έξουσιαστικές έλίτ της κοινωνίας - άντικείμενο, σιωπηλές μπροστά στη μητρόπολη, άποσιωπούν μέ τή σειρά τους τούς δικούς τους άνθρώπους. Μόνο όταν οί άνθρωποι μιås εξαρτημένης κοινωνίας ξεφύγουν από τήν κουλτούρα της σιωπής και κατακτήσουν τό δικαίωμά τους νά μιλήσουν — δηλαδή, μόνο όταν κάποιες ριζοσπαστικές δομικές αλλαγές μεταμορφώσουν τήν εξαρτημένη κοινωνία — μπορεί μιά τέτοια κοινωνία σαν σύ-

12. Είναι ένδιαφέρον νά παρατηρήσει κανείς πώς γίνεται κάτι τέτοιο μέ τίς εκκλησίες. Ή άντίληψη που χρησιμοποιεί τόν όρο «ιεραποστολικές χώρες» προέρχεται από τή μητρόπολη. Για νά ύπάρχει μιά ιεραποστολική χώρα, πρέπει νά ύπάρχει μιά άλλη που νά τήν όρίζει: σαν τέτοια. Ή ύπάρχει μιά σημαντική συγχωρία μεταξύ έθνών που στέλνουν ιεραποστολές και μητροπόλεων, όπως ύπάρχει και μεταξύ ιεραποστολικών χωρών και Τρίτου Κόσμου. Άντίθετα, νομίζουμε πως όλες οί χώρες αποτελούν περιοχές ιεραποστολικής δραστηριότητας, σύμφωνα μέ τήν προοπτική του χριστιανισμού.

νολο νά πάψει νά είναι σιωπηλή ως πρός τή διευθύνουσα κοινωνία.

Ἐπίσης ἄλλη πλευρά, ἂν μιὰ ομάδα ἀρπάξει τήν ἐξουσία μέσα ἀπό ἕνα πραξικόπημα ὅπως στήν πρόσφατη περίπτωση τοῦ Περού καί ἀρχίζει νά ἐφαρμόζει ἐθνικιστικά, οικονομικά καί πολιτιστικά ἀμυντικά μέτρα, ἡ πολιτική της δημιουργεῖ μιὰ νέα ἀντίφαση, μέ μιὰ ἀπό τίς ἀκόλουθες συνέπειες. Πρῶτο, τό νέο καθεστῶς ἴσως ὑπερβεί τίς ἴδιες τίς προθέσεις του καί ὑποχρεωθεῖ νά σπάσει ὀριστικά τοὺς δεσμούς μέ τήν «κουλτούρα τῆς σιωπῆς» τόσο ἐσωτερικά ὡς καί ἐξωτερικά. Ἡ, φοβούμενο τήν ἀνάπτυξη, τοῦ λαοῦ, μπορεῖ νά ὀπισθοδρομήσει καί νά ξαναεπιβάλλει τή σιωπή. Τρίτο, ἡ κυβέρνηση μπορεῖ νά ὑποστηρίξει: μιὰ νέα μορφή λαϊκισμού. Ἐρεθισμένες ἀπό τά πρῶτα ἐθνικιστικά μέτρα οἱ βυθισμένες στή σιωπή μάζες θά ἔχουν τήν ψευδαίσθηση ὅτι παίρνουν μέρος στίς μεταμορφώσεις τῆς κοινωνίας τους, ὅταν στήν πραγματικότητα χειραγωγοῦνται. Στό Περού, καθώς ἡ στρατιωτική ομάδα πού πῆρε τήν ἐξουσία τό 1968 ἀσχολεῖται μέ τοὺς πολιτικούς ἀντικειμενικούς σκοπούς της, πολλές ἀπό τίς πράξεις της θά προξενήσουν τήν ἐμφάνιση «ρηγμάτων» στοὺς πιό κλειστοὺς τομείς τῆς περουβιανῆς κοινωνίας. Μέσα ἀπό αὐτά τά ρήγματα, οἱ μάζες θά ἀρχίσουν νά ξεφεύγουν ἀπό τή σιωπή τους μέ ὀλοένα πιό ἀπαιτητικές θέσεις. Στό βαθμό πού οἱ ἀπαιτήσεις τους ἐκπληρώνονται, οἱ μάζες θά τείνουν ὄχι μόνο νά αὐξήσουν τή συχνότητά τους, ἀλλά νά ἀλλάξουν ἐπίσης καί τή φύση τους.

Ἔτσι ἡ λαϊκιστική μέθοδος θά καταλήξει νά δημιουργήσει σοβαρές ἀντιφάσεις γιά τήν ομάδα πού κατέχει τήν ἐξουσία. Θά βρεῖ τόν ἑαυτό της ὑποχρεωμένο ἢ νά καταργήσει τήν κουλτούρα τῆς σιωπῆς ἢ νά τήν ἀναστηλώσει. Νά γιατί φαίνεται σέ μᾶς δύσκολο, στήν τωρινή ἱστορική στιγμή τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, γιά ὅποιαδήποτε κυβέρνηση νά διατηρήσει μιὰ σχετικά ἐπιθετική ἀνεξάρτητη πολιτική ὡς πρός τή μητρόπολη, ἐνῶ ἐσωτερικά θά διατηρεῖ τήν κουλτούρα τῆς σιωπῆς.

Τό 1961, ὁ Janio Quadros ἀνέλαβε τήν ἐξουσία στή Βραζιλία, μέ μιὰ ἐκλογική νίκη πού θεωρήθηκε ἡ μεγαλύτερη στήν ἱστορία τοῦ ἔθνους. Προσπάθησε νά ἐφαρμόσει μιὰ παράδοση πολιτική ἀνεξαρτησίας ὡς πρός τή μητρόπολη καί ἐξουσίας πάνω στό λαό. Μετά ἀπό προεδρία ἑπτὰ μηνῶν, ἀνάγκη εἶπε ἀναπάντεχα στό ἔ-

θνος ότι ήταν υποχρεωμένος να παραιτηθεί από την προεδρία κάτω από την πίεση των Ισπων σκοτεινών δυνάμεων που έσπρωξαν τον Πρόεδρο Getulio Vargas να αυτοκτονήσει. Και έτσι έκανε μία μελαγχολική έξοδο και κίνησε για το Λονδίνο.

Η βραζιλιάνικη στρατιωτική ομάδα που ανέτρεψε την κυβέρνηση Goulart το 1964, χαρακτηρίζοντας παραστατικά την πράξη της σαν επανάσταση, έχει ακολουθήσει λογική πορεία σύμφωνα με την προηγούμενη ανάλυσή μας: συνεπή πολιτική δουλοπρέπειας ως προς τη μητρόπολη από τη μία και μία βίαιη επιβολή σιωπής στους δικούς της ανθρώπους από την άλλη. Μία πολιτική δουλοπρέπειας ως προς τη μητρόπολη και ένα ρήγμα στον έσω-εξωτερικό μας πολιτισμό δε θα ήταν βιώσιμα. Ούτε και θα ήταν βιώσιμη μία πολιτική ανεξαρτησίας ως προς τη μητρόπολη εφόσον έσω-εξωτερικά διατηρείται η κουλτούρα της σιωπής.

Οι λατινοαμερικάνικες κοινωνίες θεμελιώθηκαν σαν κλειστές κοινωνίες από την εποχή της κατάκτησής τους από τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους, όταν διαμορφώθηκε η κουλτούρα της σιωπής. Σήμερα, με την εξαίρεση της μετεπαναστατικής Κούβας, αυτές οι κοινωνίες παραμένουν ακόμη κλειστές κοινωνίες.¹³ Είναι εξαρτημένες κοινωνίες γιατί μόνο οι πόλοι των αποφάσεων των όποιων αυτές είναι το αντικείμενο, έχουν αλλάξει σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές: Η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Αγγλία, ή οι Ηνωμένες Πολιτείες.

Οι λατινοαμερικάνικες κοινωνίες είναι κλειστές κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από άκαμπτη ιεραρχική κοινωνική δομή από την έλλειψη έσω-εξωτερικών αγαθών, μία και η οικονομία τους ελέγχεται από το εξωτερικό από την εξαγωγή πρώτων ύλων και την εισαγωγή βιομηχανικών αγαθών, χωρίς καμιά γνώμη είτε στη μία είτε στην άλλη διαδικασία από ένα αθέτατο και ελιτίστικο εκπαιδευτικό σύστημα του οποίου τα σχολεία αποτελούν όργανο για τη διατήρηση του κατεστημένου από ύψηλο ποσοστό αναλφαριθμητισμού και ασθένειας, συμπεριλαμβανόμενων των άπλοϊκά όνομα-

13. Για τις «κλειστές κοινωνίες» βλέπε στο βιβλίο του Henri Bergson «The Two Sources of Morality and Religion», και στο βιβλίο του Karl Popper «The Open Society and its Enemies».

ζόμενων «τροπικῶν ἀσθενειῶν» πού εἶναι στήν πραγματικότητα ἀσθένειες ὑπανάπτυξης καί ἐξάρτησης· ἀπό ἀνησυχητικούς ρυθμούς νηπιακῆς θνησιμότητας· ἀπό ὑποσιτισμό, πού συχνά ἔχει ἀθεράπευτες συνέπειες στίς διανοητικές λειτουργίες, ἀπό μικρή διάρκεια ζωῆς· καί ἀπό ἕνα ὑψηλό ποσοστό ἐγκληματικότητας.

Ἐπάρχει ἕνας τρόπος συνείδησης πού ἀνταποκρίνεται στή συγκεκριμένη πραγματικότητα αὐτῶν τῶν ἐξαρτημένων κοινωνιῶν. Πρόκειται γιά μιᾶ συνείδηση ἱστορικά ὑποβεβλημένη ἀπό τίς κοινωνικές δομές. Τό κυριότερο χαρακτηριστικό αὐτῆς τῆς συνείδησης σάν ἐξαρτημένης ὅπως ἡ κοινωνία στῆς ὁποίας τῆ δομή ὑποτάσσεται, εἶναι ἡ φαινομενική προσκόλλησή της στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ἡ τό φαινομενικό δύθισμα στήν πραγματικότητα.¹⁴

Ὅπως δείχνω καθαρά στήν «Παιδαγωγική τῶν Καταπιεσμένων», ἡ κυριαρχούμενη συνείδηση δέν ἔχει ἀρκετή ἀπόσταση ἀπό τήν πραγματικότητα γιά νά τήν ἀντικειμενοποιήσει μέ σκοπό νά τή γνωρίσει μέ κριτικό τρόπο. Καλοῦμε αὐτό τόν τρόπο συνείδησης «μiso - ἀμετάβατο» (βλέπε τό βιβλίο μου, *Educacão como Prática da Liberdade*).

Ἡ μiso - ἀμετάβατη συνείδηση εἶναι τυπική τῶν κλειστῶν δομῶν. Στό φαινομενικό της δύθισμα στή συγκεκριμένη πραγματικότητα, αὐτή ἡ συνείδηση δέν καταφέρνει νά ἀντιληφθεῖ πολλές ἀπό τίς ἀμφισβητήσεις της πραγματικότητας, ἡ τίς ἀντιλαμβάνεται μέ παραμορφωμένο τρόπο. Ἡ μiso - ἀμεταδατικότητά της εἶναι ἕνα εἶδος ἐξάλειψης πού ἐπιβάλλεται ἀπό ἀντικειμενικές συνθήκες. Ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἐξάλειψης, τά μόνα στοιχεῖα πού κατανοεῖ ἡ κυριαρχούμενη συνείδηση εἶναι τά στοιχεῖα πού δρῖσκονται μέσα στήν τροχιά τῶν ἐμπειριῶν της. Αὐτός ὁ τρόπος συνείδησης δέ ἴσως νά ἀντικειμενοποιήσει τά γεγονότα καί τίς προβληματικές καταστάσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Οἱ ἄνθρωποι πού ἡ συνείδησή τους ὑπάρχει σ' αὐτό τό ἐπίπεδο τῆς φαινομενικῆς δύθισης στεροῦνται αὐτό πού καλοῦμε «δομική ἀντίληψη», πού μᾶς

14. Αὐτός ὁ τρόπος συνείδησης ἐξακολουθεῖ νά ἐπικρατεῖ στίς λατινοαμερικάνικες ἀγροτικές περιοχές ὅπου ἀποτελοῦν κανόνα τά λατιφόντια. Οἱ ἀγροτικές περιοχές ἀποτελοῦν «κλειστές κοινωνίες» πού διατηροῦν ἀνεπάφη τήν «κουλτούρα τῆς σιωπῆς».

διαμορφώνει και αναδιαμορφώνει τόν έαυτό της από τή συγκεκριμένη πραγματικότητα μέ τή σύλληψη τών γεγονότων και τών προβληματικών καταστάσεων. Στερούμενοι δομική αντίληψη, οι άνθρωποι αποδίδουν τήν αίτια αυτών τών γεγονότων και καταστάσεων στή ζωή τους ή σέ κάποια υπερβατική πραγματικότητα ή σέ κάτι μέσα τους¹⁵ και στίς δυο περιπτώσεις σέ κάτι έξω από τήν αντικειμενική πραγματικότητα. Έδω δέν είναι δύσκολο νά ανάγουμε τήν άπαρχή τών μοιρολατρικών στάσεων πού υιοθετούν οι άνθρωποι σέ όρισμένες καταστάσεις. "Αν ή εξήγηση γιά κείνες τίς καταστάσεις θρίσκειται σέ μιá ανώτερη δύναμη, ή στή «φυσική» ανικανότητα τών ανθρώπων, είναι φανερό ότι ή δράση τους δέ θά προσανατολίζεται πρός τή μεταμόρφωση τής πραγματικότητας, αλλά πρός εκείνες τίς ανώτερες ύπάρξεις πού είναι υπεύθυνες γιά τήν προβληματική κατάσταση, ή πρός εκείνη τήν τεκμηριωμένη ανικανότητα. Η πράξη τους λοιπόν έχει τό χαρακτήρα τής άμυντικής μαγείας ή τής θεραπευτικής μαγείας. Πρίν από τήν έποχή τού θερισμού ή πρίν από τή σπορά, οι Λατινοαμερικάνοι χωρικοί και γενικά οι χωρικοί τού Τρίτου Κόσμου, έκτελούν μαγικές τελετουργίες πού συχνά έχουν θρησκευτική φύση. Ακόμη και όταν αυτές οι τελετουργίες κατανοούν άπλές πολιτιστικές παραδόσεις, παραμένουν όργανικές γιά τή ζωή γιά κάμποσο χρονικό διάστημα¹⁶ ή μεταμόρφωση μιás μαγικής τελετουργίας σέ έκφραση τής παράδοσης δέ γίνεται ξαφνικά. Είναι μιá διαδικασία πού συνεπάγεται ακόμη μιá φορά τή διαλεκτική μεταξύ αντικειμενικότητας και ύποκειμενικότητας.¹⁷

15. Είναι σημαντικό νά αποβάλλει ο έκσυγχρονισμός τών όπισθοδρομικών δομών τίς πηγές τών μαγικών τελετουργιών πού αποτελούν άναπόσπαστο μέρος τών δομών. "Αν δέ γίνει κάτι τέτοιο, ένw ένδέχεται νά εξαλείψει τό φαινόμενο αυτών καθ αυτών τών μαγικών τελετουργιών, ο έκσυγχρονισμός θά προσέει στή μυθοποίηση τής τεχνολογίας. Ο μύθος τής τεχνολογίας θά αντικαταστήσει τίς μαγικές όντότητες πού προηγούμενα έξηγοσαν τίς προβληματικές καταστάσεις. Έπιπλέον, ο μύθος τής τεχνολογίας μπορεί νά γίνει αντίληπτός όχι σάν τό όποκατάστατο τών καλών δυνάμεων πού σ' αυτή τήν περίπτωση εξακολουθούν νά ύπάρχουν, αλλά σάν κάτι ανώτερο άκόμη και άπ' αυτές. Η τεχνολογία λοιπόν θά προβάλλεται σάν πανίσχυρη, πέρα άπ' όλες τίς δομές, προσιτή μόνο σέ μερικούς προνομιούχους ανθρώπους.

Μέ βάση τις υποδομικές αλλαγές που δημιουργήσαν τα πρώτα «ρήγματα», οι λατινοαμερικάνικες κοινωνίες εισήλθαν στο τωρινό στάδιο της ιστορικής και πολιτιστικής μετάβασης — μερικές πιό έντονα από άλλες. Ίδιαίτερα στην περίπτωση της Βραζιλίας, αυτή η διαδικασία ξεκίνησε με την κατάργηση της δουλείας στο τέλος του 19ου αιώνα.¹⁶ Έπιταχύνθηκε στη διάρκεια του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου και ξανά μετά την οικονομική κρίση του 1929, εντάθηκε στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και συνεχίστηκε σπασμωδικά τό 1964, όταν τό στρατιωτικό πραξικόπημα γύρισε θίαια τό έθνος στη σιωπή.

Παρόλα αυτά, τό σπουδαιο είναι πώς όταν αρχίζουν νά εμφανίζονται τά ρήγματα στη δομή και όταν οι κοινωνίες εισέλθουν στην περίοδο της μετάβασης, άμέσως αρχίζουν νά εκδηλώνονται οι πρώτες κινήσεις των μέχρι τώρα σιωπηλών μαζών. Πράγμα όμως που δέ σημαίνει πώς οι κινήσεις για μία γενική ανάδυση των μαζών καταργούν αυτόματα τή σιωπή. Στίς σχέσεις τους με τή μητρόπολη, οι μεταβατικές κοινωνίες συνεχίζουν νά είναι σιωπηλές δόλοτητες. Μέσα τους όμως, τό φαινόμενο των μαζών που ξεπροβάλλουν έξαναγκάζει τίς έξουσιαστικές έλίτ νά πειραματιστούν με νέες μορφές διατήρησης των μαζών στη σιωπή, μία και οι δομικές αλλαγές που προκαλούν τήν ανάδυση των μαζών αλλάζουν επίσης ποιοτικά τή φαινομενικά βυθισμένη και μισο-άμετάδατη συνείδησή τους.

Τό αντικειμενικό δεδομένο μιας κλειστής κοινωνίας, ένα από τά δομικά της συστατικά, είναι ή σιωπή των μαζών, μία σιωπή που άναιρείται μόνο από σποραδικές επαναστάσεις χωρίς καμιά έπιρροή. "Όταν αυτή ή σιωπή συμπίπτει με τή μοιρολατρική αντίληψη της πραγματικότητας από μέρος των μαζών, σπάνια άμφισβητούνται οι έξουσιαστικές έλίτ που επιβάλλουν τή σιωπή στις μάζες."¹⁷ "Όταν όμως ή κλειστή κοινωνία αρχίζει νά παρουσιάζει

16. Η κατάργηση της δουλείας στη Βραζιλία προξένησε τήν άντιστροφή του κεφάλαιου στις δημιουργούμενες βιομηχανίες και παρακίνησε τά πρώτα κόματα της γερμανικής, ιταλικής και ιαπωνικής μεταμόστευσης στις νοτιοκεντρικές και νοτιότερες πολιτείες της Βραζιλίας.

17. "Αν και δέν έχουμε μελετήσει λεπτομερειακά τήν εμφάνιση της συνείδησης των μαζών στις Ήνωμένες Πολιτείες, θελεζόμαστε νά δηλώσου-

ρήγματα, τό νέο δεδομένο γίνεται ή άπαιτητική παρουσία τών μαζών. Δέ θεωρούν τή σιωπή ένα δοσμένο πού δέ μπορεί νά μεταβληθεί, αλλά άποτέλεσμα μιās πραγματικότητας πού μπορεί και πρέπει νά μεταμορφωθεί. Αύτή ή Ιστορική μετάβαση πού θιώνουν οί λατινοαμερικάνικες κοινωνίες σέ μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, άντιστοιχεί σέ μιá νέα φάση τής λαϊκής συνείδησης, στή φάση τής «άπλοϊκής μεταβατικότητας». Προηγουμένως, ή λαϊκή συνείδηση ήταν μισο-άμετάβατη, περιορισμένη στό επίπεδο νά άντιμετωπίζει τίς διεκδικήσεις πού άφορούσαν τίς καθαρά βιολογικές ανάγκες. Μέ τή διαδικασία άνάδυσης από τή σιωπή, ή Ικανότητα τής λαϊκής συνείδησης διευρύνεται τόσο πού οί άνθρωποι άρχίζουν και μπορούν νά συλλαμβάνουν νοερά και νά διακρίνουν ό,τι προηγουμένως δέν ήταν σαφώς τοποθετημένο.

Μολονότι ή ποιοτική διαφορά άνάμεσα στή μισο-άμετάβατη συνείδηση και τήν άπλοϊκή μεταβατική συνείδηση μπορεί νά εξηγηθεί από τό φαινόμενο τής άνάδυσης από τή σιωπή πού όφειλεται στίς δομικές μεταμορφώσεις τής κοινωνίας, δέν ύπάρχουν άύστηρά καθορισμένα όρια μεταξύ τών Ιστορικών στιγμών πού προκαλούν ποιοτικές αλλαγές στήν επίγνωση τών ανθρώπων. Άπό πολλές άπόψεις, ή μισο-άμετάβατη συνείδηση παραμένει παρούσα στήν άπλοϊκή μεταβατική συνείδηση. Στή Λατινική Άμερική για παράδειγμα, σχεδόν όλόκληρος ο πληθυσμός τής ύπαίθρου βρίσκεται ακόμα στό στάδιο τής φαινομενικής δύθισης στή σιωπή, ένα στάδιο μέ πολύ πιό μακρόχρονη Ιστορία από ό,τι τό τωρινό τής άνάδυσης. Ή μισο-άμετάβατη συνείδηση του χωρικού ένδοξάλλε στό προηγούμενο στάδιο πολυάριθμους μύθους πού εξακολουθούν νά λειτουργούν παρόλο πού έγινε κάποια αλλαγή τής επίγνωσης πρός τήν κατεύθυνση τής μεταβατικότητας. Ή μεταβατική συ-

με ό,τι, ειδικά στίς νότιες περιοχές, ύπάρχουν διαφορές μεταξύ τών νεότερων και τών παλιότερων γενεών πού δέ μπορούν νά εξηγηθούν μέ ψυχολογικά κριτήρια, αλλά μάλλον μέ μιá διαλεκτική κατανόηση τής διαδικασίας πού αναφέρεται στήν εμφανιζόμενη συνείδηση. Ή νεότερη γενιά, λιγότερο επηρεασμένη από τό φαταλισμό απ' ό,τι ή παλιότερη, πρέπει λογικά νά πάρει θέσεις ποιοτικά διαφορετικές από τίς θέσεις τής παλιές γενιάς, όχι μόνο όσο άφορά τήν παθητική σιωπή, αλλά και όσο άφορά τίς μεθόδους πού χρησιμοποιούνται από τά κινήματα διαμαρτυρίας.

νειδση λοιπόν προβάλλει σαν άπλοϊκή συνείδηση, τό ίδιο κυριαρχούμενη όσο και ή προηγούμενη. Τώρα πιά έχει όπωσδήποτε μεγαλύτερη διάθεση νά άντιληφθεί τήν πηγή τής άμφιλεγόμενης ύπαρξής της στίς άντικειμενικές συνθήκες τής κοινωνίας.

Ή εμφάνιση τής λαϊκής συνείδησης συνεπάγεται, άν όχι τό ξεπέραςμα τής κουλτούρας τής σιωπής, τουλάχιστο τήν παρουσία τών μαζών στήν Ιστορική διαδικασία πού άσκει πίεση στήν εκάστοτε έξουσιαστική έλίτ. Μπορεί νά κατανοηθεί μόνο σαν μιά διάσταση ενός πολυπλοκότερου φαινομένου. Ή εμφάνιση δηλαδή τής λαϊκής συνείδησης, μολονότι είναι άπλοϊκά άμετάβατη, αποτελεί επίσης μιά στιγμή στήν αναπτυσσόμενη συνείδηση τής έξουσιαστικής έλίτ. Σέ μιά δομή κυριαρχίας, ή σιωπή τών λαϊκών μαζών δέ θά ύπήρχε άν δέν ύπήρχαν οι έλίτ τής έξουσίας πού τίς σιωπούν' ούτε θά ύπήρχε μιά έλίτ έξουσίας χωρίς τίς μάζες. Άκριβώς όπως ύπάρχει μιά στιγμή εκπληξης ανάμεσα στίς μάζες όταν αρχίζουν νά βλέπουν δ,τι δέν έδλεπαν προηγουμένως, ύπάρχει μιά αντίστοιχη εκπληξη ανάμεσα στίς έξουσιαστικές έλίτ όταν ανακαλύπτουν ότι οι μάζες έχουν αποκαλύψει τό ρόλο τους. Αύτή ή διπλή αποκάλυψη προκαλεί άνησυχίες τόσο στίς μάζες όσο και στίς έλίτ. Οι μάζες άνησυχούν για τήν κατάκτηση τής ελευθερίας, άνησυχούν για τό ξεπέραςμα τής σιωπής μέσα στήν όποία ύπήρξαν πάντα. Οι έλίτ άνησυχούν για τή διατήρηση του κατεστημένου επιτρέποντας μόνο επιφανειακές μεταμορφώσεις πού άποσκοπούν στήν παρεμπόδιση όποιασδήποτε αυθεντικής άλλαγής όσο άφορά τή δύναμή τους νά διατάζουν.

Στή μεταβατική διαδικασία, ό πρωταρχικός στατικός χαρακτήρας τής «κλειστής κοινωνίας» ύποχωρεί μπροστά σ' ένα δυναμισμό σέ όλες τίς διαστάσεις τής κοινωνικής ζωής. Έρχονται στήν επιφάνεια άντιφάσεις πού προκαλούν συγκρούσεις στίς όποιες ή λαϊκή συνείδηση γίνεται όλο και περισσότερο άπαιτητική, προξενώντας όλο και μεγαλύτερη άνησυχία στίς έξουσιαστικές έλίτ.

Καθώς οι γραμμές αύτης τής Ιστορικής μετάβασης χαράζονται όλο και πιο καθαρά, αποκαλύπτοντας τίς άντιφάσεις πού είναι έγγενεις σέ μιά έξαρτημένη κοινωνία, διάφορες ομάδες διανοούμενων και φοιτητών πού κι αυτοί άνήκουν στήν έλίτ τών προνομιούχων, επιζητούν μιά συμμετοχή στήν κοινωνική πραγματικότητα, έχον-

τας τήν τάση νά ἀπορρίπτουν τά Ξερόφερτα προγράμματα καί τίς προκατασκευασμένες λύσεις. Ἡ τέχνη παύει σταδιακά ν' ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἔκφραση τῆς μπουρζουαζίας τῆς ἀφθονίας καί ἀρχίζει νά ἐμπνέεται ἀπό τή γεμάτη μόχθο ζωή τοῦ λαοῦ. Οἱ ποιητές ἀρχίζουν νά γράφουν γιά διαφορετικά πράγματα καί δέν περιορίζονται στό χαμένο τους ἔρωτα μολονότι ἀκόμα καί τό θέμα τοῦ χαμένου ἔρωτα γίνεται λιγότερο δακρύβρεχτο, περισσότερο ἀντικειμενικό καί λυρικό. Τώρα μιλοῦν γιά τόν ἀγρότη καί τόν ἐργάτη ὄχι σάν νά πρόκειται γιά ἀφηρημένες καί μεταφυσικές ἔνοιες, ἀλλά σάν αὐτό πού εἶναι: συγκεκριμένοι ἄνθρωποι μέ συγκεκριμένη ζωή.¹⁸

Στήν περίπτωση τῆς Βραζιλίας, αὐτές οἱ ποιητικές ἀλλαγές ἀφῆσαν τή σφραγίδα τους σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς δημιουργικῆς ζωῆς. Μέ τήν ἐντατικοποίηση τῆς μεταβατικῆς φάσης αὐτές οἱ δραστηρίες ομάδες ἀπιδιώθηκαν ὅλο καί περισσότερο στήν ἐθνική τους πραγματικότητα, μέ σκοπό νά τή γνωρίζουν καλύτερα καί νά δημιουργήσουν τρόπους γιά νά ξεπεράσουν τήν κατάσταση ἐξάρτησης τῆς κοινωνίας τους.

Ἡ μεταβατικὴ φάση δημιουργεῖ κι ἕνα καινούργιο στυλ πολιτικῆς ζωῆς, μιά καί τά παλιά πολιτικά πρότυπα τῶν κλειστῶν κοινωνιῶν δέν ἐπαρκοῦν πιά ὅπου οἱ μάζες ἀποτελοῦν μιά νέα ἱστορική παρουσία. Στήν κλειστή κοινωνία, οἱ σχέσεις μεταξύ τῆς ἑλίτ καί τῶν φαινομενικά θυθισμένων ἀνθρώπων διακανονίζονται ἀπό πολιτικά ἀφεντικά, πού ἀντιπροσωπεύουν τίς διάφορες ἐλιτίστικες φατρίες. Στή Βραζιλία, τά μόνιμα πατερναλιστικά πολιτικά ἀφεντικά δέν κατέχουν μόνο τήν ἔγγειο ἰδιοκτησία, ἀλλά ἐλέγχουν καί τίς σιωπηλές καί ὑπάκουες λαϊκές μάζες. Στό βαθμό πού οἱ ἀγροτικές περιοχές τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς δέν ἦρθαν ἀπό τήν ἀρχή σέ ἐπαφή μέ τό ξεπέραςμα τῆς σιωπῆς πού προξενήθηκε ἀπό τά κοινωνικά ρήγματα, παρέμειναν βασικά κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν πολιτικῶν ἀφεντικῶν.¹⁹ Ἀντίθετα, στά ἀστρικά κέν-

18. Βλέπε στή συλλογή *Africa Today* τήν ἐξαιρετικὴ μελέτη «The Role of Poetry in the Mozambican Revolution».

19. Στή Λατινικὴ Ἀμερική, οἱ ἐπαναστάσεις τοῦ Μεξικοῦ, τῆς Βολιβίας καί τῆς Κούβας ἀνοῖξαν τίς κλειστές δομές τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν. Μόνο ἡ Κούβα, ὅμως, κατάφερε νά κάνει διαρκή αὐτὴ τήν ἀλλαγὴ. Τό Μεξικό μεταίωσε τήν ἐπανάστασή του καί τό Βολιβιανό ἐπαναστατικὸ κίνημα ἤττη-

τρα, εμφανίστηκε ένα νέο είδος ήγερσίας για να παρεμβληθεί μεταξύ των εξουσιαστικών ελίτ και των μαζών που αναδύονται από τη σιωπή: η λαϊκιστική ήγερσία. Υπάρχει ένα χαρακτηριστικό της λαϊκιστικής ήγερσίας που αξίζει την ιδιαίτερη προσοχή μας: αναφερόμαστε στο χειραγωγητικό χαρακτήρα της.

Μολονότι η ανάδυση των μαζών από τη σιωπή δεν επιτρέπει να συνεχιστεί το πολιτικό στυλ των προηγούμενα κλειστών κοινωνιών, αυτό δε σημαίνει ότι οι μάζες είναι ικανές να μιλήσουν για τον εαυτό τους. Έχουν άπλωσ περάσει από το φαινομενικό βύθισμα σε μία άπλοϊκή μεταβατική κατάσταση επίγνωσης. Μπορεί έτσι να ειπωθεί ότι η λαϊκιστική ήγερσία είναι μία έπαρκής ανταπόκριση στην νέα παρουσία των μαζών στην ιστορική διαδικασία. Άλλά είναι μία ήγερσία που χειραγωγεί τις μάζες μία και δε μπορεί να χειραγωγήσει την ελίτ.

Η λαϊκιστική χειραγωγήση των μαζών πρέπει να θεωρηθεί από δύο διαφορετικές προοπτικές. Από τή, μία πλευρά, είναι αναντίρρητα ένα είδος πολιτικού ναρκωτικού που διατηρεί όχι μόνο την άπλοϊκότητα της συνείδησης που αναδύεται από τη σιωπή, αλλά και τή συνήθεια που έχουν οι άνθρωποι να διευθύνονται. Από τήν άλλη πλευρά, στο μέτρο που χρησιμοποιεί τή μαζική διαμαρτυρία και τά μαζικά αίτήματα, η πολιτική χειραγωγήση επιταχύνει παράδοξα τή διαδικασία μέ τήν όποια οι άνθρωποι αποκαλύπτουν τήν πραγματικότητα. Αυτό τό παράδοξο, συνοψίζει τό διαφορούμενο χαρακτήρα του λαϊκισμού: είναι χειραγωγητικός και ταυτόχρονα αποτελεί παράγοντα για τή δημοκρατική κινητοποίηση.²⁰

θηκε. Παρόλα αυτά, η παρουσία του χωρικού στην κοινωνική ζωή τόσο του Μεξικού όσο και της Βολιβίας είναι ένα αδιαφιλονίκητο γεγονός λόγω αυτού του άρχικού ανέγματος.

20. Ο Francisco Weffort στην εισαγωγή του στο δοκίμιο μου «Educação como Prática da Liberdade», υπογραμμίζει ότι η άσάφεια είναι τό πρωταρχικό χαρακτηριστικό του λαϊκισμού. Ο Weffort πού είναι καθηγητής της κοινωνιολογίας, είναι σήμερα από τους καλύτερους αναλυτές του λαϊκισμού. Τό «Center for the Study of Development and Social Change» στο Καμπρίτζ της Μασαχουσέτης, έχει πρόσφατα δημοσιεύσει μία μετάφραση της εισαγωγής του, σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων. Τή μετάφραση έκανε η Loretta Slover.

Ἐπομένως, τὸ νέο στύλ πολιτικῆς ζωῆς πού θρίσκειται στίς μεταβατικῆς κοινωνίες δέν περιορίζεται στό χειραγωγητικό ρόλο τῶν ἡγετῶν τῆς, πού παρεμβάλλονται μεταξύ τῶν μαζῶν καί τῆς ἑλίτ. Πράγματι, τὸ λαϊκιστικό στύλ τῆς πολιτικῆς δράσης καταλήγει στή δημιουργία τῶν κατάλληλων συνθηκῶν γιά τίς ομάδες τῶν νέων καί τῶν διανοομένων ὥστε νά ἀσκήσουν τήν πολιτική συμμετοχή, μαζί μέ τὸ λαό. Μολονότι ἀποτελεῖ παράδειγμα ἐνός χειραγωγητικοῦ πατερναλισμοῦ, ὁ λαϊκισμός προσφέρει τή δυνατότητα μιᾶς κριτικῆς ἀνάλυσης αὐτῆς καθεαυτῆς τῆς χειραγωγῆσης. Μέσα σ' ἐλόκληρο τὸ παιχνίδι τῶν ἀντιφάσεων καί τῶν ἀμφιλογιῶν, ἡ ἐμφάνιση τῶν λαϊκῶν μαζῶν στίς μεταβατικῆς κοινωνίες προετοιμάζει τὸ δρόμο γιά νά ἀποκτήσουν οἱ μάζες συνείδηση τῆς ἐξάρτησής τους.

Ὅπως εἴπαμε, τὸ πέρασμα τῶν μαζῶν ἀπὸ τή, μισο-ἀμετάβατη στήν ἀπλοϊκὴ μεταβατικὴ κατάσταση συνείδησης εἶναι ἐπίσης ἡ στιγμὴ μιᾶς ἀφυπνισμένης συνείδησης ἀπὸ μέρους τῆς ἑλίτ, μιᾶ ἀποφασιστικῆς στιγμῆς γιά τήν κριτικὴ συνείδηση τῶν προοδευτικῶν ομάδων. Ἀρχικὰ ἐμφανίζεται μιᾶ εὔθραυστη ἐπίγνωση ἀνάμεσα σέ μικρὲς ομάδες διανοομένων πού εἶναι ἀκόμα σημαδεμένοι ἀπὸ τήν πολιτιστικὴ ἀλλοτρίωση τῆς κοινωνίας σάν σύνολο, μιᾶ ἀλλοτρίωση πού ἐνισχύθηκε ἀπὸ τή «διαμόρφωσή» τους στό πανεπιστήμιο. Καθὼς οἱ ἀντιφάσεις πού χαρακτηρίζουν μιᾶ μεταβατικὴ κοινωνία ἐμφανίζονται σαφέστερα, οἱ ομάδες αὐτῆς πολλαπλασιάζονται καί εἶναι ἱκανές νά διακρίνουν ὄλο καί μέ περισσότερη ἀκρίβεια τήν ὀργανικὴ σύνθεση τῆς κοινωνίας τους. Τείνουν ὄλο καί περισσότερο νά συνδέονται μέ τίς λαϊκῆς μάζες μέ διάφορους τρόπους: μέσα ἀπὸ τή φιλολογία, τή γλυπτικὴ, τὸ θέατρο, τή μουσικὴ, τήν ἐκπαίδευση, τὸν ἀθλητισμὸ καί τή λαϊκὴ τέχνη. Αὐτὸ πού εἶναι σπουδαῖο εἶναι ἡ ἐπικοινωνία μέ τοὺς ἀνθρώπους πού μερικῆς ἀπ' αὐτῆς τίς ομάδες μποροῦν νά πετύχουν.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἡ αὐξανόμενα κριτικὴ συνείδηση αὐτῶν τῶν προοδευτικῶν ομάδων πού πηγάζει ἀπὸ τήν ἀπλοϊκὴ μεταβατικὴτητα τῶν μαζῶν πού ἀναδύονται ἀπὸ τή σιωπῆ, ἀμφισβητεῖ τή συνείδηση τῶν ἐξουσιαστικῶν ἑλίτ. Οἱ κοινωνίες πού θρίσκονται σ' αὐτὴ τήν ἱστορικὴ φάση, πού δέ μπορεῖ νά κατανοηθεῖ καθαρά ἔξω ἀπὸ τήν κριτικὴ ἀντίληψη τοῦ συνόλου στό ὁποῖο ἀνήκουν,

ζουν σέ ένα προ-έπαναστατικό κλίμα τοῦ ὁποῖου διαλεκτική ἀντίφαση εἶναι τό πραξικόπημα.

Στή Λατινική Ἀμερική τό πραξικόπημα ἔχει γίνει ἡ μόνιμη ἀπάντηση τῶν οἰκονομικῶν καί στρατιωτικῶν ἐλλείψεων κρίσεις τῆς λαϊκῆς ἀνάδυσσης ἀπό τή σιωπή. Αὐτή ἡ ἀντίδραση διαφέρει ἀνάλογα μέ τή σχετική ἐπιρροή τῶν στρατιωτικῶν. Ἀνάλογα μέ τό βαθμό τῆς διαισθητικῆς του καί τῆς συνακόλουθης καταστολῆς τοῦ λαοῦ, τό πραξικόπημα «ζανα-ἐνεργοποιεῖ» στούς ἀνθρώπους παλιά πρότυπα συμπεριφορᾶς, πρότυπα πού ἀνήκουν στήν προηγούμενη κατάσταση τῆς μισο-βύθσης στή σιωπή. Μόνο αὐτή ἡ «ἐπανεργοποίηση» τῆς «κουλτούρας τῆς σιωπῆς» μπορεῖ νά ἐξηγήσει τήν παθητικότητα τῶν ἀνθρώπων μπροστά στή βία καί τήν αὐθαίρετη ἐξουσία τῶν λατινοαμερικάνικων στρατιωτικῶν πραξικοπημάτων (μέ μοναδική ἐξαίρεση μέχρι στιγμῆς, τό Περού).²¹

Πρέπει νά τονιστεῖ τό γεγονός διὰ τὰ πραξικοπήματα στή Λατινική Ἀμερική δέ μποροῦν νά κατανοηθοῦν χωρῆς ἓνα διαλεκτικό δράμα τῆς πραγματικότητας ὁποιαδήποτε προσπάθεια νά κατανοηθοῦν μηχανιστικά θά καταλήξει σέ μιά διαστρεβλωμένη εἰκόνα. Ἐντονα προβληματικές, ἀποκαλύπτοντας ὄλο καί περισσότερο τήν ἐξάρτησή τους, οἱ λατινοαμερικάνικες μεταβατικές κοινωνίες ἀντιμετωπίζουν δυό ἀντιφατικές δυνατότητες: ἐπανάσταση ἢ πραξικόπημα. Ὅσο πιό ἐφικτή εἶναι ἡ ἰδεολογική θεμελίωση ἑνός πραξικοπήματος, τόσο περισσότερο εἶναι ἀδύνατο γιά μιά κοινωνία νά ἐπιστρέψει κατόπιν στό ἴδιο πολιτικό στυλ πού δημιούργησε αὐτές καθεαυτές τίς συνθήκες γιά τό πραξικόπημα. Ἐνα πραξικόπημα ἀλλάζει ποιοτικά τή διαδικασία τῆς ἱστορικῆς μετάβασης μιᾶς κοινωνίας καί σημαδεύει τήν ἀρχή μιᾶς νέας μετάβασης. Στό ἀρχικό μεταβατικό στάδιο, τό πραξικόπημα ἦταν ἡ ἀντιθετική ἐναλλακτική λύση στήν ἐπανάσταση· στό νέο μεταβατικό στάδιο, τό πραξικόπημα ὀρίζεται καί ἐπιβεβαιώνεται σάν μιά αὐθαίρετη καί ἀντιλαϊκή ἐξουσία, πού τείνει, μπροστά στή συνεχή πιθανότητα μιᾶς ἐπανάστασης, νά γίνεται ὄλο καί περισσότερο ἀκαμπτη.

21. Μέ βάση τό ἴδιο φαινόμενο τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἀνθρώπων στή σιωπή, ὁ Ἀλφουέρ ἐξηγεῖ πῶς ἦταν δυνατό γιά τό ρωσικό λαό νά ὑπομένει τὰ ἐγκλήματα τῆς στανινικῆς καταστολῆς.

Στή Βραζιλία ή μετάβαση σημαδεμένη από τό πραξικόπημα παρουσιάζει μιá τάση έπιστροφής στην ιδεολογία τής ανάπτυξης πού βασίζεται στην παράδοση τής εθνικής οικονομίας στά ξένα συμφέροντα, μιá ιδεολογία στην όποια «ή ιδέα τής μεγάλης διεθνούς επιχείρησης αντικαθιστά τήν ιδέα του κρατικού μονοπώλιου σάν βάση για τήν ανάπτυξη», όπως λέει ο Καρντόζο. Μιά από τίς βασικές προϋποθέσεις για μιá τέτοια ιδεολογία, είναι απαραίτητα ή άποσιώπηση τών λαϊκών μαζών και ή μετέπειτα απομάκρυνσή τους από τή διαδικασία λήψης αποφάσεων. Έτσι, οι λαϊκές μάζες πρέπει νά αποφύγουν τήν άπλοική ψευδαίσθηση ότι αυτό τό μεταβατικό στάδιο ίσως προσφέρει «άνοιγματα» πού θά τίς καταστήσει ικανές νά εδραιώσουν πάλι τό ρυθμό του προηγούμενου μεταβατικού σταδίου, του όποιου τό πολιτικό πρότυπο ταίριαζε σέ μιá εθνικιστική λαϊκιστική ιδεολογία ανάπτυξης.

Τά «άνοιγματα» πού προσφέρει ή νέα μεταβατική φάση έχουν τή δική τους σημασιολογία. Τά τέτοια άνοιγματα δέ συμβολίζουν μιá έπιστροφή σέ ό,τι ύπήρχε, αλλά ένα πάρε - δώσε μέσα στό παιχνίδι τών συμβιδιασμών πού απαιτείται από τήν κυρίαρχη ιδεολογία. Όποια και άν είναι ή ιδεολογία τής, ή καινούργια μεταβατική φάση προκαλεί τίς λαϊκές δυνάμεις νά θρούν ένα έντελώς νέο τρόπο προσέγγισης, ξέχωρο από τή δράση τους στην προηγούμενη περίοδο όπότε άγωνιζόντουσαν έναντίον τών δυνάμεων πού κατέλαβαν τήν έξουσία μέ πραξικόπημα.

Μιά από τίς αίτιες τής άλλαγής είναι αρκετά φανερή. Λόγω τής καταστολής πού επέβαλε τό πραξικόπημα, οι λαϊκές δυνάμεις πρέπει νά δράσουν σιωπηλά και ή σιωπηλή δράση άπαιτεί δύσκολη μαθητεία. Έπιπλέον, οι λαϊκές δυνάμεις πρέπει νά αναζητήσουν τρόπους για νά αντικρούσουν τά άποτελέσματα τής επανεργοποίησης τής κουλτούρας τής σιωπής πού από ιστορική άποψη γέννησε τήν κυριαρχούμενη συνείδηση.

Σ' αυτές τίς συνθήκες, πια είναι ή δυνατότητα επιβίωσης τής αναδυόμενης συνείδησης πού έχει φτάσει στην κατάσταση τής άπλοϊκής μεταβατικότητας; Η άπάντηση σ' αυτή τήν έρώτηση πρέπει νά δροθεί μέ μιá βαθύτερη άνάλυση τής μεταβατικής φάσης πού ή έναρξή τής έγκαινιάστηκε μέ τό στρατιωτικό πραξικόπημα. Μιά και ή επανάσταση άποτελεί άκόμη δυνατότητα σ' αυτή τή

φάση, ή ανάλυσή μας θά συγκεντρώσει τήν προσοχή της στή δια-
λεκτική αντιπαράσταση μεταξύ του επαναστατικού προγράμματος
(ή, δυστυχώς, προγραμμάτων) και του νέου καθεστώτος.

Πολιτιστική δράση και πολιτιστική επανάσταση

Δέ θά ήταν άπαραίτητο νά ειπωθεί στις επαναστατικές ομάδες ότι
αυτές αποτελούν τήν ανταγωνιστική αντίθεση της Δεξιάς. Δέ θά
ήταν όμως άχρηστο νά τονιστεί ότι αυτός ο ανταγωνισμός, πού ο-
φείλεται στήν αντίθεση των σκοπών τους, πρέπει νά έκφραστεί μέ
μιά συμπεριφορά πού είναι έξίσου ανταγωνιστική. Θά πρέπει νά
ύπάρχει μιá διαφορά ανάμεσα στήν πρακτική της Δεξιάς και στήν
πρακτική των επαναστατικών ομάδων πού τίς προσδιορίζει ως
πρός τό λαό, άποσαφηνίζοντας τίς δυνατότητες έκλογής της κάθε
ομάδας. Η διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων πηγάζει από τήν ού-
τοπική φύση των επαναστατικών ομάδων και τήν αδυναμία της
Δεξιάς νά είναι ούτοπική. Δέν πρόκειται για άσθαίρετη διάκριση,
άλλά για διάκριση πού είναι άρκετή για νά διαχωρίσει ριζικά
τούς αντικειμενικούς σκοπούς και τίς μορφές δράσης πού αναλαμ-
βάνουν οι επαναστατικές ομάδες και οι ομάδες της Δεξιάς.²²

Στό μέτρο πού ή πραγματική ούτοπία συνεπάγεται τήν καταγ-
γελία μιáς άδικης πραγματικότητας και τήν αναγγελία ενός προ-
προγράμματος, ή επαναστατική ήγεςία δέ μπορεί:

1. Νά καταγγέλει τήν πραγματικότητα χωρίς νά τή γνωρί-
ζει.
2. Νά αναγγέλει μιá νέα πραγματικότητα χωρίς νά έχει ένα
προσχέδιο πού, αν και έμφανίζεται μέ τήν καταγγελία, γίνεται
βιώσιμο σχέδιο μόνο μέ τήν πρακτική.
3. Νά γνωρίζει τήν πραγματικότητα χωρίς νά βασίζεται στούς

²² Για τή ριζοσπαστικοποίηση και τό αντίθετό της, τό σεχταρισμό, βλέπε
στό έθλιό μου «Η Παιδαγωγική των Καταπιεσμένων».

άνθρώπους καθώς επίσης και σέ αντικειμενικά γεγονότα γιά τήν πηγή τής γνώσης της.

4. Νά καταγγέλει και νά αναγγέλει από μόνη της.

5. Νά κατασκευάζει καινούργιους μύθους από τήν καταγγελία και τήν αναγγελία — ή καταγγελία και ή αναγγελία πρέπει νά είναι αντι-ιδεολογικές στό μέτρο πού απορρέουν από κάποια επιστημονική γνώση τής πραγματικότητας.

6. Νά αποκηρύσσει τήν επικοινωνία μέ τούς ανθρώπους, όχι μόνο κατά τή διάρκεια του χρονικού διαστήματος μεταξύ τής διαλεκτικής τής καταγγελίας και τής αναγγελίας και τής συγκεκριμενοποίησης ενός διώσιμου σχεδίου, αλλά και κατά τή διάρκεια τής πρακτικής πού κάνει: συγκεκριμένη πραγματικότητα αυτό τό σχέδιο.

Έτσι, ή επαναστατική ήγεςία υπόκειται σέ έσωτερικές αντιφάσεις πού συμβιδάζουν τό σκοπό της, όταν, όντας θύμα μιας φασταλιστικής αντίληψης γιά τήν ιστορία, προσπαθει νά εξακριβώσει μηχανικά τούς ανθρώπους σέ ένα μέλλον πού ή ήγεςία γνωρίζει εκ των προτέρων, αλλά πού νομίζει ότι οι άνθρωποι είναι άνίκανοι νά τό γνωρίζουν. Σ' αούτή τήν περίπτωση, ή επαναστατική ήγεςία παύει νά είναι ουτοπική και καταλήγει νά ταυτίζεται μέ τή Δεξιά. Η Δεξιά δέν κάνει καταγγελία ή αναγγελία, εκτός, όπως έχουμε πει, γιά νά καταγγείλει όποιον τήν καταγγέλει και γιά νά αναγγείλει τούς δικούς της μύθους.

Άπ' τήν άλλη πλευρά, ένα άληθινό επαναστατικό σχέδιο, στό όποιο ή ουτοπική διάσταση είναι φυσική, αποτελεί διαδικασία σύμφωνα μέ τήν όποία οι άνθρωποι συμμετέχουν σάν ύποκείμενα στην άδέσπαιη περιπέτεια τής μεταμόρφωσης και αναδημιουργίας του κόσμου. Η Δεξιά θρίσκαται άπαραίτητα αντίθετη, σέ ένα τέτοιο σχέδιο και προσπαθει νά τό άκίνητοποιήσει. Έτσι, γιά νά μιλήσω μέ τούς όρους του Έριχ Φρόμ, ή επαναστατική ουτοπία είναι βιοφιλική, ενώ ή Δεξιά μέ τήν άκαμψία της είναι νεκροφιλική, όπως και μία επαναστατική ήγεςία πού έχει γίνει γραφειοκρατική."

23. Γιά τή βιοφιλία και τή νεκροφιλία βλέπε στό βιβλίο του Έριχ Φρόμ «Η Καρδιά του Άνθρώπου».

Ἡ ἐπαναστατική οὐτοπία τείνει νά εἶναι δυναμική καί ὄχι στατική· τείνει πρὸς τὴ ζωὴ καί ὄχι πρὸς τὸ θάνατο· πρὸς τὸ μέλλον σάν πρόκληση γιὰ τὴ δημιουργικότητα τοῦ ἀνθρώπου, καί ὄχι σάν ἐπανάληψη τοῦ παρόντος· στὴν ἀγάπη σάν ἀπελευθέρωση τῶν ὑποκειμένων καί ὄχι σάν παθολογική κτητικότητα· στὴ συγκίνηση τῆς ζωῆς καί ὄχι στὶς ψυχρὲς ἀφηρημένες ἔννοιες· στὴν ἀρμονική συμβίωση τῶν ἀνθρώπων καί ὄχι στὴν ἐξωστρεφῆ συναναστροφή· στὸ διάλογο καί ὄχι στὴ βουβαιάρα· στὴν πρακτική καί ὄχι στὸ «νόμο καί στὴν τάξη»· στοὺς ἀνθρώπους πού ὀργανώνονται συνειδητὰ μὲ σκοπὸ τὴ δράση καί ὄχι στοὺς ἀνθρώπους πού ὀργανώνονται μὲ σκοπὸ τὴν παθητικότητα· στὴ δημιουργική καί ἐπικοινωνιακή γλώσσα καί ὄχι στὰ σήματα διαταγῶν· στὶς συνειδητὲς ἀμφισβητήσεις καί ὄχι στὴν ἐξημέρωση τῶν συνθημάτων· στὶς ἀξίες πού βιώνονται στὴ ζωὴ καί ὄχι στοὺς μύθους πού ἐπιβάλλονται.

Ἡ Δεξιὰ μὲ τὴν ἀκαμψία τῆς προτιμᾷ τοὺς νεκροὺς ἀπὸ τοὺς ζωντανούς· τὸ στατικό καί ὄχι τὸ δυναμικό· τὸ μέλλον σάν ἐπανάληψη τοῦ παρελθόντος καί ὄχι σάν δημιουργικό τόλμημα· τίς παθολογικὲς μορφὲς ἀγάπης καί ὄχι τὴν ἀληθινὴ ἀγάπη· τὴν παγερὴ σχηματοποίηση καί ὄχι τὸ συναίσθημα τῆς ζωῆς· τὴν ἐξωστρεφῆ συναναστροφή καί ὄχι τὴν αὐθεντικὴν συμβίωση τῶν ἀνθρώπων· τοὺς ἀνθρώπους τῆς ὀργάνωσης καί ὄχι τοὺς ἀνθρώπους πού ὀργανώνονται· τοὺς ἐπιβεβλημένους μύθους καί ὄχι τίς ἐνσάρκωμένες ἀξίες· τίς ἐντολὲς καί ὄχι τὴν δημιουργική καί ἐπικοινωνιακή γλώσσα· τὰ συνθήματα καί ὄχι τίς ἀμφισβητήσεις.

Εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες νά διατυμπανίζουν ὄλο καί περισσότερο τὴ ριζικὴ διαφορὰ πού τοὺς χωρίζει ἀπὸ τὴν ἀντιδραστικὴν ἐλίτ. Δέν εἶναι ἀρκετὸ νά καταδικάζουν τὴ βία τῆς Δεξιᾶς, τὴν ἀριστοκρατικὴν τῆς ἐπιτήδευση, τοὺς μύθους τῆς. Οἱ ἐπαναστάτες πρέπει νά ἀποδείξουν τὸ σεβασμὸ τους γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, τὴν πίστη καί τὴν ἐμπιστοσύνη τους σ' αὐτούς, ὄχι σάν ἀπλὴ στρατηγική, ἀλλὰ σάν ἀξίωση πού ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ νά εἶναι κανεὶς ἐπαναστάτης. Αὐτὴ ἡ ἀνάληψη ὑποχρέωσης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους εἶναι βασικὴ ὀποιαδήποτε στιγμή, ἀλλὰ εἰδικὰ στὴ μεταβατικὴ περίοδο πού δημιουργεῖται ἀπὸ ἓνα πραξικόπημα.

Τὸ πραξικόπημα, καθιστώντας τοὺς ἀνθρώπους θύματα μὲ τὴν

βία του, επιβάλλει όπως είπαμε, το παλιό κλίμα της «κουλτούρας της σιωπής». Οι άνθρωποι, μπροστά στην καινούργια εμπειρία τους σαν υποκειμένα και σαν όντα που συμμετέχουν στην κοινωνία χρειάζονται «σημεία» που θα τους βοηθήσουν να αναγνωρίσουν ποιοί είναι μαζί τους και ποιοί έναντιόν τους. Αυτά τά «σημεία» ή μαρτυρίες, προσφέρονται μέσα από σχέδια που προτείνονται από τους ανθρώπους που έχουν διαλεκτική σχέση με την κοινωνική δομή. Κάθε σχέδιο αποτελεί μία αλληλενεργούσα ολότητα αντικειμενικών σκοπών, μεθόδων, διαδικασιών και τεχνικών μεθόδων. Το επαναστατικό σχέδιο διακρίνεται από το αντιδραστικό σχέδιο όχι μόνο από τους αντικειμενικούς του σκοπούς, αλλά από την ολική του πραγματικότητα. Η μέθοδος ενός σχεδίου δε μπορεί να διαχωριστεί από το περιεχόμενο και τους αντικειμενικούς σκοπούς του, σαν να ήταν οι μέθοδοι ουδέτερες και εξίσου ταιριαστές για απελευθέρωση ή κυριαρχία. Μιά τέτοια αντίληψη αποκαλύπτει έναν άπλοϊκό ιδεαλισμό που ικανοποιείται με την υποκειμενική πρόθεση του προσώπου που δρα.

Τό επαναστατικό σχέδιο μετέχει σε μία πάλη έναντιόν των καταπιεστικών και απανθρωποποιητικών δομών. Στο μέτρο που επιζητεί την επιβεβαίωση των συγκεκριμένων ανθρώπων σαν ανθρώπων που απελευθερώνονται, οποιαδήποτε απερίσκεπτη παραχώρηση στις μεθόδους του καταπιεστή αποτελεί πάντα κίνδυνο και απειλή για τό ίδιο τό επαναστατικό σχέδιο. Οι επαναστάτες πρέπει να άπαιτούν από τόν έαυτό τους επιτακτική συνοχή. Σάν άνθρωποι, μπορούν να κάνουν λάθη, να υπόκεινται στην άοριστολογία, αλλά δε μπορούν να δρουν σαν αντιδραστικοί και να άποκαλούν τόν έαυτό τους επαναστάτη. Πρέπει να προσαρμόσουν τή δράση τους στις ιστορικές συνθήκες, έπωφελούμενοι των πραγματικών και μοναδικών δυνατοτήτων που υπάρχουν. Ό ρόλος τους είναι να γυρεύουν τά πιο άποτελεσματικά και διώσιμα μέσα έσθθειας προς τους ανθρώπους για να μετακινήθουν από τό επίπεδο της μισο-άμετάβατης ή φαινομενικά μεταβατικής συνείδησης στο επίπεδο της κριτικής συνείδησης. Αυτή ή άποκλειστική ένασχόληση, που είναι από μόνη της άυθεντικά άπελευθερωτική, άποτελεί προϋπόθεση του ίδιου του επαναστατικού σχεδίου. Έχοντας τήν άπαρχή του στην πρακτική τόσο της ήγεσίας όσο και του

λαού, κάθε επαναστατικό σχέδιο αποτελεί βασικά «πολιτιστική δράση» που τείνει να γίνει «πολιτιστική επανάσταση».

Η επανάσταση είναι μιά κριτική διαδικασία μή πραγματώσιμη, χωρίς την επιστήμη και τον κριτικό στοχασμό. Στη διάρκεια της συνειδητής επέμβασης στον κόσμο που πρόκειται: να μεταμορφωθεί, οι άνθρωποι καταλήγουν να αναγνωρίζουν ότι ο κόσμος μεταμορφώνεται δυνως. Ο κόσμος που μεταμορφώνεται είναι ο μεσολαβητής του διάλογου μεταξύ των ανθρώπων, στον ένα πόλο της πράξης της γνώσης και της επαναστατικής ήγερσίας στον άλλο. Αν αντικειμενικές συνθήκες δέν επιτρέπουν πάντα αυτό τό διάλογο, ή ύπαρξή του μπορεί να επαληθευτεί από τή μαρτυρία της ήγερσίας.

Ο Τσέ Γκουεβέρα είναι ένα παράδειγμα της ακατάπαυστης μαρτυρίας που ή επαναστατική ήγερσία προσφέρει στό διάλογο μέ τούς ανθρώπους. Όσο περισσότερο μελετάμε τό έργο του, τόσο περισσότερο αντιλαμβάνομαστε τήν πεποίθησή του ότι οποιοσδήποτε θέλει να γίνει αληθινός επαναστάτης πρέπει να βρίσκεται σέ «επικοινωνία» μέ τούς ανθρώπους. Ο Γκουεβέρα δέ δίστασε να αναγνωρίσει τήν Ικανότητα για αγάπη σάν απαραίτητη προϋπόθεση για τούς αυθεντικούς επαναστάτες. Ένώ διαπίστωνε συνέχεια τό γεγονός ότι οι χωρικοί δέ συμμετείχαν στό αντίρτικο, όταν αναφερόταν σ' αυτός στό «Ημερολόγιο της Βολιβίας» δέν εξέφραζε καμιά δυσαρέσκεια. Μέ τό ίδιο πνεύμα επικοινωνίας τό αντίρτικο του Γκουεβέρα χρησιμοποιήθηκε σάν «θεωρητικό πλαίσιο» στό οποίο αυτός και οι σύντροφοί του ανέλυσαν μαζί τά συγκεκριμένα γεγονότα που ζούσαν και σχεδίασαν τή στρατηγική της δράσης τους.

Ο Γκουεβέρα δέν έκανε κανένα διαχωρισμό ανάμεσα στίς μεθόδους, τό περιεχόμενο και τούς αντικειμενικούς σκοπούς των σχεδίων του. Παρά τούς κινδύνους που διέτρεχε ή ζωή του και ή ζωή των συντρόφων του, δικαίωσε τον ανταρτοπόλεμο σάν μιά πορεία προς τήν έλευθερία, σάν ένα κάλεσμα για ζωή σέ κείνους που είναι οι ζωντανοί νεκροί. Σάν τον Καμίλο Τορές, έγινε αντίρτικος όχι επειδή ήταν απελπισμένος, αλλά επειδή, σάν λάτρης των ανθρώπων, ονειρευόταν τή γέννηση ενός καινούργιου ανθρώπου μέσα από τήν εμπειρία της απελευθέρωσης. Μ' αυτή τήν έννοια, ο Γκουεβέρα ενάρκωσε τήν αυθεντική επαναστατική ουτοπία όπως έλά-

χιστοι άλλοι. Ήταν ένας από τους μεγάλους προφήτες των σιωπηλών του Τρίτου Κόσμου. Γνωστός με πολλούς απ' αυτούς, μιλούσε για λογαριασμό όλων τους.

Αναφέροντας τον Γκουεβέρα και τη μαρτυρία του σαν αντίρρηση, δε θέλουμε να ποθμε ότι οι επαναστάτες σε άλλα μέρη του κόσμου είναι υποχρεωμένοι να επαναλάβουν την ίδια μαρτυρία. Αυτό που έχει ουσία είναι να αγωνιστούν για την επίτευξη μιας επικοινωνίας με τους ανθρώπους όπως αυτός, υπομονετικά και άσταμάτητα. Η επικοινωνία με τους ανθρώπους — προσιτή μόνο σε κείνους που έχουν κάποιο ουτοπικό δράμα, με την έννοια που αναφέρεται σ' αυτό τό δοκίμιο — είναι ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτιστικής δράσης για την κατάκτηση της ελευθερίας. Η αυθεντική επικοινωνία συνεπάγεται συνεννόηση μεταξύ των ανθρώπων με μεσολαβητή τον κόσμο. Μόνο η πρακτική με την έννοια της επικοινωνίας κάνει τη «συνειδητοποίηση» βιώσιμο σχέδιο. Η «συνειδητοποίηση» αποτελεί συλλογικό σχέδιο επειδή λειτουργεί σε έναν άνθρωπο ανάμεσα σε άλλους ανθρώπους, ανθρώπους ενωμένους από τη δράση τους και από τη σκέψη τους για αυτή τη δράση και τον κόσμο.

Οι άνθρωποι λοιπόν κατορθώνουν από κοινού την κατάσταση της αντίληπτικης καθαρότητας που ο Γκολντινάν ονομάζει: «μάξιμουμ της δυναμικής συνείδησης» πέρα από την «πραγματική συνείδηση».

Η «συνειδητοποίηση» είναι κάτι περισσότερο από μία απλή «prise de conscience». Ένώ προϋποθέτει τό ξεπέραςμα της «ψευδοος συνείδησης», τό ξεπέραςμα μιας μισο-άμετάβκτης ή άπλοϊκής μεταβατικής κατάστασης συνείδησης, συνεπάγεται επιπλέον την κριτική είσαγωγή του συνειδητοποιημένου ανθρώπου σε μία άπομυθοποιημένη πραγματικότητα. Νά γιατί ή «συνειδητοποίηση» αποτελεί μή πραγματώσιμο σχέδιο για τη Δεξιά. Η Δεξιά είναι από τη φύση της άνίκανη να είναι ούτοπική και έπομένως δε μπορεί να αναπτύξει μία μορφή πολιτιστικής δράσης που θά προκαλέσει «συνειδητοποίηση». Δέ μπορεί να ύπάρξει «συνειδητοποίηση» των ανθρώπων χωρίς μία ριζική καταγγελία των άπανθρωποποιητικών δομών, και άναγγελία μιας νέας πραγματικότητας, που πρόκειται να δημιουργηθεί από τους ανθρώπους. Η

Δεξιά δέ μπορεί νά ἀποκαλυφθεῖ ἀπό μόνη της οὔτε μπορεί νά ὑποστηρίξει τά μέσα ἐκεῖνα πού θά ἐπιτρέφουν στούς ἀνθρώπους νά τήν ἀποκαλύψουν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θέλει ἡ Ἰδία. Μέ τήν αὐξανόμενη καθαρότητα τῆς λαϊκῆς συνειδησης, ἡ δικιά της συνειδηση τείνει νά αὐξηθεῖ, ἀλλά αὐτή ἡ μορφή «συνειδητοποίησης» δέ μπορεί νά μετατραπῆ σέ πρακτική πού κλίνει πρός τή «συνειδητοποίηση» τῶν ἀνθρώπων. Δέ μπορεί νά ὑπάρξει «συνειδητοποίηση» χωρίς καταγγελία τῶν ἀδικῶν δομῶν, πράγμα πού δέ μπορεί νά ἀναμένεται: ἀπό τή Δεξιά. Οὔτε μπορεί νά ὑπάρξει λαϊκή «συνειδητοποίηση» πού νά εἶναι ὑπέρ τῆς κυριαρχίας. Ἡ Δεξιά ἐφευρίσκει νέες μορφές πολιτιστικῆς δράσης μόνο καί μόνο γιά τήν κατάκτηση τῆς κυριαρχίας.

Ἐπομένως, οἱ δύο μορφές πολιτιστικῆς δράσης εἶναι ἀνταγωνιστικές μεταξύ τους. Ἐνώ ἡ πολιτιστική δράση γιά τήν ἐλευθερία χαρακτηρίζεται ἀπό τό διάλογο, καί ὁ ὀλοφάνερος στόχος της εἶναι ἡ συνειδητοποίηση τοῦ λαοῦ, ἡ πολιτιστική δράση γιά τήν κυριαρχία ἐναντιώνεται στό διάλογο καί χρησιμεύει γιά τήν ἐξήμερωση τοῦ λαοῦ. Ἡ πρώτη προβληματίζει, ἡ δευτέρα συνθηματολογεῖ.²⁴

Μιά καί ἡ πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας ἔχει ἀναλάβει τήν ὑποχρέωση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀποκάλυψης τῆς πραγματικότητας, τῆς ἀποκάλυψης δηλαδή τῶν μύθων καί τῶν ἰδεολογιῶν, πρέπει νά διαχωρίσει τήν ἰδεολογία ἀπό τήν ἐπιστήμη. Ὁ Ἄλτουσέρ στό βιβλίον του *Para Leer el Capital* ἐπιμένει στήν ἀναγκαιότητα αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ. Ἡ πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας δέ μπορεί νά ἱκανοποιηθεῖ οὔτε μέ τίς παραπλανήσεις τῆς ἰδεολογίας ὅπως τίς ὀνομάζει, οὔτε μέ μιᾶ ἀπλή ἠθική καταγγελία τῶν μύθων καί τῶν λαθῶν ἀλλά πρέπει νά ἀναλάβει μιᾶ «ὀρθολογική καί αὐστηρή κριτική τῆς ἰδεολογίας».

Ὁ θεμελιώδης ρόλος ἐκείνων πού ἔχουν ἀναλάβει τήν ὑποχρέωση τῆς πολιτιστικῆς δράσης γιά τήν κατάκτηση τῆς συνειδητοποίησης δέν εἶναι νά κατασκευάσουν τήν ἀπελευθερωτική ἰ-

24. Στό βιβλίον μου «Ἡ Παιδαγωγική τῶν Καταπιεσμένων», ἐξετάζω καί τίς δύο μορφές πολιτιστικῆς δράσης.

δέα, αλλά νά καλέσουν τούς ανθρώπους νά κατανοήσουν μέ τό μυαλό τους τήν ἀλήθεια τῆς πραγματικότητάς τους.

Συνεπῆς μ' αὐτό τό πνεῦμα γνώσης, ἡ ἐπιστημονική γνώση δέ μπορεῖ νά εἶναι γνώση πού ἀπλῶς μεταδίδεται, γιατί θά γίνονταν ἡ ἴδια ἰδεολογικός μύθος, ἀκόμη καί ἂν μεταδίδονταν μέ τήν πρόθεση νά ἀπελευθερωθοῦν οἱ ἄνθρωποι. Ἡ ἀσυμφωνία μεταξύ πρόθεσης καί τακτικῆς θά ἐπιλύονταν ὑπέρ τῆς πρακτικῆς.

Ἡ μόνη αὐθεντική ἀφετηρία γιά τήν ἐπιστημονική γνώση τῆς πραγματικότητας εἶναι οἱ διαλεκτικές σχέσεις μεταξύ ἀνθρώπων καί κόσμου, εἶναι ἡ κριτική κατανόηση τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο αὐτές οἱ σχέσεις ἐξελίσσονται καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὑποβάλλουν τήν ἀνθρώπινη ἀντίληψη τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητας.

Ἐκεῖνοι πού χρησιμοποιοῦν τήν πολιτιστική δράση σάν στρατηγική γιά νά διατηρήσουν τήν κυριαρχία τους πάνω στους ἀνθρώπους δέν ἔχουν ἄλλη ἐκλογή ἀπό τό νά κατηχήσουν τούς ἀνθρώπους σέ μιά ψεύτικη ἐρημνεία τῆς πραγματικότητας. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἡ Δεξιά ὑποτάσσει τήν ἐπιστήμη καί τήν τεχνολογία στήν ἰδεολογία τῆς, χρησιμοποιοῦντας τες γιά νά διαδώσει πληροφορίες καί ἐντολές μέ στόχο νά προσαρμόσει τούς ἀνθρώπους στήν πραγματικότητα πού τά μέσα «ἐπικοινωνίας» ὀρίζουν σάν σωστή. Ἀντίθετα γιά κείνους πού ἀναλαμβάνουν πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἐπιστήμη εἶναι τό ἀναντικατάστατο ὄργανο γιά τήν καταγγελία τῶν μύθων πού δημιουργοῦνται ἀπό τή Δεξιά, καί ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ μήτρα τῆς ἀναγγελίας μιᾶς καινούργιας πραγματικότητας.

Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ φιλοσοφία μαζί προσφέρουν τήν ἀφετηρία τῆς δράσης γιά τήν ἐπίτευξη τῆς συνειδητοποίησης. Ἡ πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τῆς συνειδητοποίησης εἶναι πάντοτε οὐτοπικό ἐγχείρημα.

Νά γιατί χρειάζεται τή φιλοσοφία, χωρίς τήν ὁποία ἀντί νά καταγγέλει τήν πραγματικότητα καί νά ἀναγγέλει τό μέλλον, θά ἐπεφτε στή μυθοποίηση τῆς ἰδεολογικῆς γνώσης. Ἡ οὐτοπική φύση τῆς πολιτιστικῆς δράσης γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐτό πού τή διακρίνει πάνω ἀπ' ὅλα ἀπ' τήν πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τῆς κυριαρχίας. Ἡ πολιτιστική δράση γιά τήν

κατάκτηση της κυριαρχίας, βασιζόμενη σέ μύθους, δέ μπορεί νά θέσει στους ανθρώπους προβλήματα σχετικά μέ τήν πραγματικότητα, ούτε νά τούς προσανατολίζει στήν αποκάλυψη της πραγματικότητας, μιά καί τά δύο αὐτά σχέδια θά συνεπάγονταν καταγγελία καί ἀναγγελία. Ἀντίθετα, γιά τόν προβληματισμό καί τή συνειδητοποίηση τῆς πολιτιστικῆς δράσης γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἀναγγελία μιᾶς νέας πραγματικότητας εἶναι τό ἱστορικό σχέδιο πού προτείνεται: γιά νά ἐπιτευχθεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο. Μέ βάση μιᾶ μισο-ἀμετάβατη ἢ ἀπλοϊκή κατάσταση συνειδησης ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους ἡ «συνειδητοποίηση» δραματίζεται τήν πραγματοποίηση τῆς κριτικῆς συνειδησης, ἡ τό μᾶξιμουμ τῆς δυνατικῆς συνειδησης. Αὐτός ὁ ἀντικειμενικός σκοπός δέ μπορεί νά λήξει ὅταν ἡ ἀναγγελία γίνεται συγκεκριμένη. Ἀντίθετα, ὅταν ἡ ἀναγγελία γίνεται συγκεκριμένη πραγματικότητα ἡ ἀνάγκη γιά κριτική συνείδηση γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερη ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους τόσο ὀριζόντια ὅσο καί κάθετα.

Ἔτσι ἡ πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας πού χαρακτηρίζει τό κίνημα πού ἀγωνίζεται γιά τήν πραγματοποίηση ἐκείνου πού ἀναγγέλθηκε, πρέπει μετά νά μεταμορφώσει τόν ἑαυτό τῆς σέ διαρκή πολιτιστική ἐπανάσταση.

Πρὶν συνεχίσουμε τή λεπτομερειακή ἀνάπτυξη τῶν διαφορετικῶν ἀλλά οὐσιαστικά συνδεδεμένων στιγμῶν τῆς πολιτιστικῆς δράσης καί τῆς πολιτιστικῆς ἐπανάστασης, ἄς ἀνακεφαλαιώσουμε τίς προηγούμενες ἀπόψεις μας σχετικά μέ τά ἐπίπεδα συνειδησης. Ἔχει θεμελιωθεῖ μιᾶ ἀρκετά ξεκάθαρη σχέση ἀνάμεσα στήν πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τῆς ἐλευθερίας μέ τή συνειδητοποίηση σάν τό κύριο ἐγχείρημά της καί τό ξεπέραςμα τῆς μισο-ἀμετάβατης καί ἀπλοϊκά-μεταβατικῆς κατάστασης συνειδησης ἀπό τήν κριτική συνείδηση. Ἡ κριτική συνείδηση δημιουργεῖται ὄχι μόνο μέσα ἀπό μιᾶ διαγνωστική προσπάθεια ἀλλά μέσα ἀπό τήν πράξη — μέσα ἀπό τήν αὐθεντική ἐνότητα δράσης καί σκέψης. Αὐτή τή συνειδητή δράση δέν μπορεί κανεὶς νά τήν ἀρνηθεῖ στους ἀνθρώπους. Ἄν αὐτό συνέβαινε, οἱ ἄνθρωποι δέ θά ἦταν τίποτα περισσότερο ἀπό ἐνεργά στελέχη-πιόνια σά χέρια μιᾶς ἡγεσίας πού κρατάει γιά τόν ἑαυτό τῆς τό δικαίωμα τῆς λύψης τῶν ἀποφάσεων. Ἡ αὐθεντική ἀριστερά δέ μπορεί νά μὴν

καταφέρει να παρακινήσει το ξεπέραςμα της ψευδούς συνείδησης των ανθρώπων, σε οποιοδήποτε επίπεδο κι αν υπάρχει, ακριβώς όπως η Δεξιά είναι ανίκανη να λειτουργήσει έτσι. Για να διατηρήσει τη δύναμή της η Δεξιά χρειάζεται μια έλιτ που να σκέφτεται προς όφελός της, να τη βοηθήσει να πραγματοποιήσει τα σχέδιά της. Η επαναστατική ήγεςία δέ χρειάζεται τους ανθρώπους για να κάνει πραγματικότητα το επαναστατικό σχέδιο, αλλά τους ανθρώπους που μέσα από κάποια απελευθερωτική διαδικασία γίνονται δλο και περισσότερο κριτικά συνειδητοί.

Μετά τη θεμελίωση της επαναστατικής πραγματικότητας η συνείδηση συνεχίζει να είναι αναντικατάστατη. Είναι το όργανο για την αποβολή των πολιτιστικών μύθων που οι άνθρωποι διατηρούν παρά την καινούργια πραγματικότητα. Έπιπλέον είναι μια δύναμη που αντικρούει τη γραφειοκρατία, η οποία απειλεί να νεκρώσει το επαναστατικό δράμα και να κυριαρχήσει πάνω στους ανθρώπους στο όνομα της ελευθερίας τους.²⁵

Τελικά, η συνειδητοποίηση είναι μια άμυνα εναντίον κάποιας άλλης απειλής, εκείνης της δυνητικής μυθοποίησης της τεχνολογίας που η καινούργια κοινωνία άξιώνει για να μεταμορφώσει τις καθυστερημένες δομές της (Βλέπε Παιδαγωγική των Καταπιεσμένων).

Υπάρχουν δύο πιθανές κατευθύνσεις πρόσφορες για τη μεταβατική λαϊκή συνείδηση. Η πρώτη είναι η ανάπτυξη από μια άπλοϊκή κατάσταση συνείδησης στο επίπεδο της κριτικής συνείδησης — στο «μάξιμουμ της δυνητικής συνείδησης» του Γκολντμάν. Η δεύτερη είναι η διαστρέβλωση του μεταβατικού στάδιου της συνείδησης στην παθολογική της μορφή — φανατική ή «παράλογη» συνείδηση — όπως περιέγραψε ο Γκαμπριέλ Μαρσέλ στο διβλίο του, «Ο άνθρωπος εναντίον της Μαζικής Κοινωνίας». Λύτη ή μορφή έχει ένα μυθικό χαρακτήρα που αντικαθιστά το μαζικό χαρακτήρα των μισο-άμετάβωτων και άπλοϊκά-μεταβατικών κα-

25. Πρέπει να απορρίψει κανείς το μύθο ότι οποιαδήποτε κριτική των νεοφροδικών γραφειοκρατιών που καταδροχθίζουν επαναστατικές προκηρύξεις ενισχύει τη Δεξιά. Άπεναντίας. Η σιωπή και όχι η κριτική, σ' αυτή την περίπτωση, θά αποκήρυσσε την έννοια της αναγγελίας και θά ήταν μια συνθηκολόγηση με τη Δεξιά.

ταστάσεων συνειδησης. «Μαζικοποίηση» — τό φαινόμενο τῶν μαζικῶν κοινωνιῶν — ἀρχίζει σ' αὐτό τό ἐπίπεδο. Ἡ μαζική κοινωνία δέν πρέπει νά συνδέεται μέ τήν ἐμφάνιση τῶν μαζῶν στήν ἱστορική διαδικασία ὅπως θ' ἀντιμετώπιζε ἴσως ἕνα ἀριστοκρατικό μάτι τό φαινόμενο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἐμφάνιση τῶν μαζῶν μέ τίς διεκδικήσεις τους καί τίς ἀπαιτήσεις τους ἐπιβεβαιώνει τήν παρουσία τους στήν ἱστορική διαδικασία, ὅσο καί ἂν εἶναι ἀπλοϊκή ἡ συνειδησή τους — φαινόμενο πού συνοδεύει τό ἀνοιγμα τῶν κλειστῶν κοινωνιῶν κάτω ἀπό τόν ἀντίτυπο τῶν πρώτων ὑποδομικῶν ἀλλαγῶν. Ἡ μαζική κοινωνία ὁμως παρουσιάζεται πολύ ἀργότερα. Ἐμφανίζεται σέ ὕψηλά τεχνολογικές, πολυσύνθετες κοινωνίες. Γιά νά λειτουργήσουν αὐτές οἱ Κοινωνίες ἀπαιτοῦν εἰδικότητες πού γίνονται εἰδικεύσεις καί ὀρθολογισμό πού ἐκφυλίζεται σέ μυθοποιητικό ἀνορθολογισμό.

Διαφορετικές ἀπό τίς εἰδικότητες, στίς ὁποῖες δέν ἐναντιωνόμαστε, οἱ εἰδικεύσεις περιορίζουν τήν περιοχή τῆς γνώσης μέ τέτοιο τρόπο πού οἱ ἀποκαλούμενοι «εἰδικοί» γίνονται γενικά ἀνίκανοι νά σκέφτονται. Ἐπειδή ἔχουν χάσει τό θέαμα τοῦ ὅλου τοῦ ὀποίου ἡ εἰδικότητά τους εἶναι μόνο μιά διάσταση, φτάνουν στό σημείο νά μή μποροῦν νά σκεφτοῦν ἀκόμη καί στό χῶρο τῆς εἰδικειότητός τους.

Ὅμοια, ὁ ὀρθολογισμός πού εἶναι ἡ βάση τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τεχνολογίας, ἐξαφανίζεται κάτω ἀπό τά καταπληκτικά ἀποτελέσματα τῆς ἴδιας τῆς τεχνολογίας καί τῆ θέση του παίρνει ὁ μυθοποιητικός ἀνορθολογισμός. Ἡ προσπάθεια νά ἐξηγηθεῖ ὁ ἄνθρωπος ὡς ἕνας ἄνωτερος τύπος ρομπότ δημιουργεῖται χάρη σ' ἕνα τέτοιο ἀνορθολογισμό.²⁶

Στή μαζική κοινωνία, οἱ τρόποι σκέψης γίνονται τό ἴδιο τυποποιημένοι ὅπως οἱ τρόποι ντυσίματος καί τά γούστα στό φαγητό. Οἱ ἄνθρωποι ἀρχίζουν νά σκέφτονται καί νά δρῶν σύμφωνα μέ τίς συνταγές πού δέχονται καθημερινά ἀπό τά μέσα ἐπικοινων-

26. Σέ μιά πρόσφατη συνομιλία τοῦ μαζί μου, ὁ ψυχχαναλύτης Michael Maccoby, βοηθός τοῦ Ἐριχ Φρόμ, δήλωσε ὅτι ἡ ἐπιστημονική του ἐρευνα ὑποδεικνύει μιά σχέση μεταξύ τῆς μυθοποίησης τῆς τεχνολογίας καί τῶν νεοκροφικῶν στάσεων.

νίας και όχι σύμφωνα με τις διαλεκτικές τους σχέσεις με τον κόσμο. Στις μαζικές κοινωνίες, όπου τα πάντα προκατασκευάζονται και η συμπεριφορά είναι σχεδόν αυτοματοποιημένη, οι άνθρωποι είναι χαμένοι επειδή δε χρειάζεται να «ρισκάρουν». Δε χρειάζεται να σκεφτούν ακόμη και για τα πιο μικρά πράγματα: υπάρχει πάντοτε ένας οδηγός που λέει τι να κάνουν στην κατάσταση «Α» ή «Β». Σπάνια χρειάζεται να σταματήσουν οι άνθρωποι σε μία γωνιά του δρόμου για να σκεφτούν ποιά κατεύθυνση να πάρουν. Υπάρχει πάντοτε ένα βέλος που αποπροβληματοποιεί την κατάσταση. Μολονότι αυτές καθαυτές οι πινακίδες στους δρόμους δεν είναι κακές και είναι απαραίτητες στις κοσμοπολιτικές πόλεις, συγκαταλέγονται μαζί με χιλιάδες κατευθυντήρια σήματα σε μία τεχνολογική κοινωνία, τα όποια ενδοβαλλόμενα από τους ανθρώπους εμποδίζουν την ικανότητά τους για κριτική σκέψη.

Έτσι η τεχνολογία παύει να γίνεται αντιληπτή από τους ανθρώπους σαν μία από τις μεγαλύτερες εκφράσεις της δημιουργικής τους δύναμης και αντί γι' αυτό γίνεται ένα είδος καινούργιας θεότητας για την όποια δημιουργούν ένα σύστημα θρησκευτικής πίστης και λατρείας. Η αποτελεσματικότητα παύει να ταυτίζεται με τη δύναμη των ανθρώπων να σκέφτονται, να φαντάζονται, να ρισκάρουν τον εαυτό τους στη δημιουργία και φτάνει να σημαίνει την εκτέλεση διαταγών που προέρχονται από τα πάνω με ακρίβεια και στην ώρα τους.²⁷

Άς αποσαφηνιστεί όμως ότι η τεχνολογική ανάπτυξη πρέπει να είναι ένα από τα μελήματα του επαναστατικού προγραμματισμού. Θά ήταν υπεραπλούστευση να αποδώσουμε ευθύνη για

27. «Οι επαγγελματίες που επιχειρούν την αυτοπραγμάτωσή τους μέσα από τη δημιουργική και αυτόνομη συμπεριφορά χωρίς να δίνουν σημασία στους καθορισμένους στόχους, τις ανάγκες και τους αγωγούς των αντίστοιχων δικαιοδοσιών τους δεν έχουν περισσότερη θέση σε μία μεγάλη εταιρεία ή κυβερνητική υπηρεσία απ' ό,τι οι λεπτεπίλεπτοι φαντάροι στο στρατό. Η κοινωνική οργάνωση της νέας Τεχνολογίας, άρνούμενη συστηματικά στο γενικό πληθυσμό εμπειρίες που είναι ανάλογες με εκείνες των ανώτερων διευθυντικών στρωμάτων, συνεισφέρει πάρα πολύ στην αύξηση του κοινωνικού άνορθολογισμού στην κοινωνία μας», όπως λέει ο John MacDermott.

αυτές τις παρεκκλίσεις στην τεχνολογία και μόνο. Θά ήταν κι αυτό ένα άλλο είδος ανορθολογισμού: θά θεωρούσαμε έτσι την τεχνολογία σαν μιά δαιμονική οντότητα πάνω από τους ανθρώπους και σέ αντίθεση μ' αυτούς. "Όταν τή δούμε κριτικά, ή τεχνολογία δέν είναι τίποτα περισσότερο ή τίποτα λιγότερο από μιά φυσιολογική φάση τής δημιουργικής διαδικασίας πού δέσμιευσε τόν άνθρωπο από τή στιγμή πού σφυρηλάτησε τό πρώτο του έργαλειο και άρχισε νά μεταμορφώνει τόν κόσμιο γιά νά τόν έξανθρωπίσει.

Θεωρώντας ότι ή τεχνολογία δέν είναι μόνο απαραίτητη άλλα και μέρος τής φυσιολογικής ανάπτυξης του ανθρώπου, τό ζήτημα πού αντιμετωπίζουν οι επαναστάτες είναι πώς νά αποφύγουν τίς μυθοποιητικές παρεκκλίσεις τής τεχνολογίας. Οι μέθοδοι των «άνθρώπινων σχέσεων» δέν είναι ή απάντηση, γιατί σέ τελική, άνάλυση είναι μόνο ένας άλλος τρόπος γιά νά έκπολιτίζονται και νά άλλοτριώνονται: οι άνθρωποι ακόμα περισσότερο γιά χάρη μεγαλύτερης παραγωγής. Γι' αυτόν και άλλους λόγους πού έχουμε αναπτύξει στην πορεία αυτού του δοκίμιου, επιμένουμε στην πολιτιστική δράση γιά τήν κατάκτηση τής ελευθερίας. Δέν αποδίδουμε όμως στην «συνειδητοποίηση» καμιά μαγική δύναμη, πράγμα πού θά οδηγούσε μόνο στην μυθοποίησή της. 'Η «συνειδητοποίηση» δέν είναι ένα μαγικό φυλαχτό γιά επαναστάτες, αλλά μιά βασική διάσταση τής συνειδητής τους δράσης. "Αν οι άνθρωποι δέν ήταν «συνειδητά σώματα» Ικανά νά δρουν και νά αντιλαμβάνονται, νά γνωρίζουν και νά αναδημιουργούν, αν δέν είχαν συνείδηση των έαυτών τους και του κόσμου, ή ιδέα τής «συνειδητοποίησης» δέ θά είχε κανένα νόημα — αλλά τότε, δέ θά είχε ούτε και ή ιδέα τής επανάστασης. Οι αυθεντικές επαναστάσεις αναλαμβάνονται μέ σκοπό νά απελευθερώσουν τους ανθρώπους άκριδώς επειδή οι άνθρωποι μπορούν νά γνωρίζουν ότι καταπιέζονται και νά έχουν συνείδηση τής καταπιεστικής πραγματικότητας μέσα στην όποια υπάρχουν.

'Αλλά μιά και, όπως έχουμε δει, ή συνείδηση των ανθρώπων υποβάλλεται από την πραγματικότητα, ή «συνειδητοποίηση» είναι πρώτα απ' όλα ή προσπάθεια νά διαφωτιστούν οι άνθρωποι σχετικά μέ τους φραγμούς πού τους έμποδίζουν νά έχουν καθαρή

αντίληψη της πραγματικότητας. Μ' αυτό τό ρόλο, ή «συνειδητοποίηση» έχει σάν αποτέλεσμα τήν αποβολή των πολιτιστικών μύθων πού συγχέουν τήν επίγνωση των ανθρώπων και τούς μετατρέπουν σέ άμφίρροπα όντα.

Έπειδή οι άνθρωποι είναι ιστορικά όντα άτελείς και μέ συνείδηση του γεγονότος ότι είναι άτελείς, ή επανάσταση είναι μία τόσο φυσική και μόνιμη διάσταση όπως είναι και ή εκπαίδευση. Μόνο μία μηχανιστική νοοτροπία πιστεύει ότι ή εκπαίδευση σταματάει κάπου ή ότι ή επανάσταση μπορεί νά σταματήσει όταν άποκτήσει δύναμη. Για νά είναι αυθεντική, ή επανάσταση πρέπει νά είναι ένα συνεχές γεγονός. Άλλιώς θά πάψει νά είναι επανάσταση και θά γίνει όλοκληρωτική γραφειοκρατία.

Ή επανάσταση είναι πάντοτε πολιτιστική τόσο στη φάση της καταγγελίας μιας καταπιεστικής κοινωνίας και της άναγγελίας μιας δίκαιης κοινωνίας, όσο και στη φάση της νέας κοινωνίας πού θεμελιώθηκε από τήν επανάσταση.

Τελικά, ως ξεκαθαρίσουμε γιατί μιλάμε για πολιτιστική δράση και για πολιτιστική επανάσταση σάν ξεχωριστές στιγμές στην επαναστατική διαδικασία. Κατά πρώτο λόγο, ή πολιτιστική δράση για τήν κατάκτηση της έλευθερίας πραγματοποιείται σέ αντίθεση μέ τις κυριαρχούσες έλίτ της εξουσίας, ενώ ή πολιτιστική επανάσταση λαμβάνει χώρα σέ άρμονία μέ τό επαναστατικό καθεστώς — αν και αυτό δέ σημαίνει ότι είναι κατώτερη από τήν επαναστατική δύναμη. Κάθε πολιτιστική επανάσταση προτείνει σάν στόχο της τήν κατάκτηση της έλευθερίας. Ή πολιτιστική δράση αντίθετα, αν υποστηρίζεται από τό καταπιεστικό καθεστώς, μπορεί νά είναι μία στρατηγική για κυριαρχία πού σ' αυτή τήν περίπτωση δέ μπορεί ποτέ νά γίνει πολιτιστική επανάσταση.

Τά όρια της πολιτιστικής δράσης τίθενται από τήν ίδια τήν καταπιεστική πραγματικότητα και από τή σιωπή πού επιβάλλεται από τήν έλίτ της εξουσίας. Έτσι, ή φύση της καταπίεσης καθορίζει τις τακτικές, πού είναι άπαραίτητα διαφορετικές από κείνες πού χρησιμοποιούνται στην πολιτιστική επανάσταση. Ένώ ή πολιτιστική δράση για τήν κατάκτηση της έλευθερίας αντιμετώπιζει τή σιωπή τόσο σάν έξωτερικό γεγονός όσο και σάν ένδοβιολόγηνη πραγματικότητα, ή πολιτιστική επανάσταση τήν αντιμε-

τωπίζει μόνο εάν ένδοβαλλόμενη πραγματικότητα. Τόσο ή πολιτιστική δράση για έλευθερία όσο και ή πολιτιστική επανάσταση είναι μιά προσπάθεια νά καταργηθεί πολιτιστικά ο κυρίαρχος πολιτισμός, πρίν ακόμα πραγματοποιηθεί ο νέος πολιτισμός πού θ' άπορρέει από κείνη τήν κατάργηση. Αύτή καθαυτή ή καινούργια πολιτιστική πραγματικότητα είναι συνέχεια ύποκειμενο κατάργησης για χάρη τής αυξανόμενης επιβεβαίωσης τών ανθρώπων. Στην πολιτιστική επανάσταση όμως, αύτή ή κατάργηση θά συμβαίνει ταυτόχρονα μέ τή γέννηση του νέου πολιτισμού στη μήτρα του παλιού.

Και ή πολιτιστική δράση και ή πολιτιστική επανάσταση προϋποθέτουν επικοινωνία μεταξύ τών ήγετών και τών ανθρώπων, εάν ύποκειμενα πού μεταμορφώνουν τήν πραγματικότητα. Στην πολιτιστική επανάσταση όμως, ή επικοινωνία είναι τόσο συμπαγής πού οι ήγέτες και ο λαός γίνονται ένα σώμα, πού έλέγχεται από μιά μόνιμη διαδικασία λεπτομερούς αυτοελέγχου.²⁸ Και ή πολιτιστική δράση και ή πολιτιστική επανάσταση είναι θεμελιωμένες πάνω στην επιστημονική γνώση τής πραγματικότητας, αλλά στην πολιτιστική επανάσταση, ή επιστήμη δέν είναι πιά στην ύπηρεσία τής κυριαρχίας. Σέ δύο σημεία όμως δέν υπάρχει διαφορά μεταξύ πολιτιστικής δράσης για τήν κατάκτηση τής έλευθερίας και πολιτιστικής επανάστασης. Και οι δύο έχουν αναλάβει κάποια ύποχρέωση για «συνειδητοποίηση» και ή αναγκαιότητα για τήν καθεμιά έξηγγείται από τή «διαλεκτική του υπερχαθορισμού».

Έχουμε μιλήσει για τήν πρόκληση πού αντιμετώπιζει ή Λατινική Άμερική σ' αύτή τήν περίοδο τής Ιστορικής μετάβασης. Πιστεύουμε ότι οι άλλες περιοχές του Τρίτου Κόσμου δέν αποτελούν εξαίρεση, σέ ό,τι έχουμε περιγράψει, μολονότι ή καθεμιά θά παρουσιάζει τίσ δικές τής ιδιομορφίες. Άν οι δρόμοι πού ακολουθούν

28. Άκόμη κι αν αυτές οι θέσεις για τήν πολιτιστική επανάσταση μπορούν νά χρησιμοποιηθούν σέ μιά ανάλυση τής κινέζικης πολιτιστικής επανάστασης και πιά πέρα, δέν έχουμε τέτοια πρόθεση. Περιορίζουμε τή μελέτη μας σέ μιά σκιαγράφηση τής σχέσης μεταξύ πολιτιστικής επανάστασης και πολιτιστικής δράσης τήν οποία προτείνουμε έμετε.

πρόκειται να οδηγήσουν στην απελευθέρωση δέ μπορούν να παρακάμψουν την πολιτιστική δράση για την κατάκτηση της συνειδητοποίησης. Μόνο μέσα από μια τέτοια διαδικασία μπορεί να επιτευχθεί τό «μάξιμουμ τής ευνητικῆς συνείδησης» από τῖς ἀναδυόμενες καί μῆ κριτικές μάζες καί να πραγματοποιηθῆ τό πέρασμα ἀπό τῆ θύθιση στή μισο-ἀμεταβατικότητα, στήν πλήρη ἀνάδυση. Ἐν ἔχουμε πίστη στούς ἀνθρώπους, δέ μπορούμε να ἀρκεστούμε να ποῦμε δι εἶναι ἀνθρώπινα πρόσωπα ἐνῶ δέν κάνουμε τίποτα συγκεκριμένο για να τούς κάνουμε να ζήσουν σάν τέτοιοι.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Θά περιγράψουμε σ' αυτό τό παράρτημα πώς μιá παραγωγική λέξη από μιá συλλαβική γλώσσα αποσυντίθεται: και πώς νέες λέξεις σχηματίζονται απ' αυτήν.

Π α ρ α γ ω γ ι κ ή λ έ ξ η Μία τρισυλλαβική λέξη διαλεγμένη από τό «γλωσσολογικό σύμπαν» κατά τή διάρκεια επιστημονικής έρευνας πού διεξάχθηκε πρίν από τή σειρά μαθημάτων επίμóρφωσης αναλφάβητων. Παράδειγμα: FAVELA (ΦΑΒΕΛΑ) («φτωχογειτονιά»).

Κ ω δ ι κ ο π ο ί η σ η : Ἡ ἀπεικόνιση μιᾶς σημαντικῆς πλευρᾶς τῆς ύπαρξιακῆς κατάστασης ἑνός ἀνθρώπου σέ μιá φτωχογειτονιά. Ἡ παραγωγική λέξη εἰσάγεται: σ' αὐτή τήν κωδικοποίηση. Ἡ κωδικοποίηση, λειτουργεῖ σάν τό κατανοήσιμο ἀντικείμενο πού παρεμβάλλεται μεταξύ τῶν ὑποκειμένων πού ἀποκτοῦν γνώση. Τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ καί τῶν μαθητῶν — στήν πράξη τῆς γνώσης πού ἀποκτοῦν μέ τό διάλογο.

Π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ ἦ σ υ γ κ ε κ ρ ι μ ἔ ν ο π λ α ί σ ι ο. Ἡ πραγματικότητα τῆς φτωχογειτονιάς σάν πλαίσιο γιά τά ἀντικειμενικά γεγονότα πού ἄμεσα ἀφοροῦν τοῦς κατοίκους στίς φτωχογειτονιές.

Θ ε ω ρ η τ ι κ ὸ π λ α ί σ ι ο. Ἡ ομάδα συζήτησης (circulo de cultura) στήν ὁποία οἱ ἐκπαιδευτικοί καί οἱ μαθητές — μέ μέσο τήν κωδικοποίηση, τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας τῆς φτωχοσυνοικίας μετέχουν σέ διάλογο γύρω ἀπό τήν «αἰτία» τῆς πραγματικότητας τῆς φτωχογειτονιάς. Ὅσο περισσότερο ἐμβαθύνει αὐτή ἡ πράξη τῆς γνώσης τόσο περισσότερη πραγματικότητα ἀποκαλύπτεται: ἀπό τοῦς μαθητές ἀκριβῶς ὅπως εἶναι: ἀπορρίπτον-

τας τούς μύθους πού τήν περιβάλλουν. Αὐτή ἡ γνωστική λειτουργία καθιστᾶ ἱκανούς τούς μαθητές νά μεταμορφώσουν τήν ἐρμηγεία τους τῆς πραγματικότητας ἀπό ἀπλή γνώμη σέ μιά πιά κριτική γνώση. Ἔτσι, σάν θεωρητικό πλαίσιο, ἡ ομάδα συζήτησης εἶναι τό εἰδικευμένο περιβάλλον ὅπου ὑποβάλλουμε τά γεγονότα πού βρίσκονται στό συγκεκριμένο πλαίσιο, τή φτωχογειτονιά, γιά κριτική ἀνάλυση. Ἡ κωδικοποίηση, πού ἀναπαριστᾶ ἐκεῖνα τά γεγονότα, εἶναι τό κατανοήσιμο ἀντικείμενο. Ἡ ἀποκωδικοποίηση, ἀναλύοντας τήν κωδικοποιημένη, δλότητα καί ξανασυναρμολογώντας τήν εἶναι ἡ διαδικασία μέ τήν ὁποία τά ὑποκείμενα προσπαθοῦν νά ἀποκτήσουν γνώση. Ἡ διαλογική σχέση εἶναι ἀναντικατάστατη σ' αὐτή τήν πράξη.

Στάδια ἀποκωδικοποίησης

1. Τά ὑποκείμενα πού ἀποκτοῦν γνώση ἀρχίζουν τή λειτουργία τῆς ἀνάλυσης τῆς κωδικοποιημένης δλότητας. Αὐτό τά καθιστᾶ ἱκανά νά διεισδύσουν στό ὅλο ὅσο ἀφορᾶ τίς σχέσεις μεταξύ τῶν μερῶν του, πού μέχρι τότε οἱ θεατές δέν ἀντιλαμβάνονταν.
2. Μετά ἀπό μιά ἐμπεριστατωμένη μελέτη, τῆς ὑπαρξιακῆς κατάστασης τῆς φτωχικῆς συνοικίας, ἐδραιώνεται ἡ σημασιολογική σχέση μεταξύ τῆς παραγωγικῆς λέξης καί αὐτοῦ πού σημαίνει.
3. Ἀφοῦ ἡ λέξη ἔχει γίνει ἀντιληπτή στήν κατάσταση, ἀλλή, μιά διαφάνεια προβάλλεται στήν ὁποία ἐμφανίζεται μόνο ἡ λέξη, χωρίς τήν εἰκόνα τῆς κατάστασης: FAVELA.
4. Ἡ παραγωγική λέξη χωρίζεται ἀμέσως στίς συλλαβές τῆς: FA - VE - LA.
5. Δείχεται ἡ «οἰκογένεια» τῆς πρώτης συλλαβῆς: FA, FE, FI, FO, FU.
Ἐντιμέτωποι μ' αὐτή τή συλλαβική οἰκογένεια, οἱ μαθητές ἀναγνωρίζουν μόνο τή συλλαβή FA, τήν ὁποία γνωρίζουν ἀπό τήν

παραγωγική λέξη. Ποιό είναι το επόμενο βήμα για ένα εκπαιδευτικό που πιστεύει ότι η εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής είναι μια πράξη γνώσης (που επίσης γνωρίζει ότι αυτή δεν είναι, όπως είναι για τον Πλάτωνα, μια πράξη ενθάρμυνσης όλων των ανθρώπων); Κατανοεί ότι πρέπει να προσφέρει στους μαθητές καινούργιες πληροφορίες, αλλά επίσης γνωρίζει ότι πρέπει να παρουσιάσει το υλικό σαν ένα πρόβλημα. Έτσι θέτει δύο ερωτήματα,

α) Έχουν αυτά τα «κομμάτια» (οι Βραζιλιάνοι μαθητές ονόμασαν τις συλλαβές «κομμάτια» και δεν υπήρχε λόγος που θα έπρεπε να τους κάνουν να τις ονομάζουν συλλαβές) κάτι που τα κάνει ίδια και κάτι που τα κάνει διαφορετικά; Μετά από μερικές στιγμές στις οποίες η ομάδα κοιτάζει σιωπηλά τη διαφάνεια, κάποιος θα πει «Άρχίζουν όλα το ίδιο, αλλά τελειώνουν διαφορετικά».

β) Σ' αυτή τη στιγμή, ο εκπαιδευτικός κάνει μια άλλη ερώτηση: «Αν όλα αρχίζουν το ίδιο, αλλά τελειώνουν διαφορετικά, μπορούμε να τα ονομάσουμε όλα FA»;

Πάλι μια σύντομη σιωπή μετά, «Όχι!» Μόνο σ' αυτό το σημείο, άφωτος ο εκπαιδευτικός έχει προτοιμάσει κριτικά τους μαθητές για την πληροφορία, τους τη δίνει. Μια και προηγήθηκε ένα πρόβλημα, η πληροφορία δεν είναι ένα απλό δωρο.

6. Μετά έρχεται η «οικογένεια» της δεύτερης συλλαβής της λέξης:

VA, VE, VI, VO, VU.

Ο εκπαιδευτικός επαναλαμβάνει τη διαδικασία. Μερικοί μαθητές λένε άμεσως VA, VE, VI, VO, VU.

7. Η «οικογένεια» της τρίτης συλλαβής:

LA, LE, LI, LO, LU.

Αυτή η διαφάνεια καλείται η «διαφάνεια της ανακάλυψης» μια φράση που επινοήθηκε από τον καθηγητή Aurenice Cardoso, τον βοηθό μας, όταν διευθύνουμε το Έθνικό Πρόγραμμα ενάντια στον Αναλφαβητισμό στη Βραζιλία.

Ο εκπαιδευτικός προτείνει μια οριζόντια και μια κάθετη ανάγνωση της διαφάνειας. Αυτό ενισχύει την κατανόηση των μα-

θητών σχετικά με τους ήχους των φωνηέντων α, ε, ι, ο, ου. Κατόπιν, ό εκπαιδευτικός ρωτά τους μαθητές: Νομίζετε ότι μπορούμε (ποτέ, νομίζετε ότι «μπορείτε») να δημιουργήσουμε κάτι μ' αυτά τά κομμάτια;

Αυτή είναι ή άποφασιστική στιγμή για τή μάθηση. Είναι ή στιγμή όπου εκείνοι πού μαθαίνουν νά διαβάζουν και νά γράφουν άνακαλύπτουν τή συλλαβική σύνδεση των λέξεων στη γλώσσα τους.

Μετά από μιά σιωπή, πού μερικές φορές φέρνει άμηχανία στον άπειρο εκπαιδευτικό, οι μαθητές αρχίζουν, ένας ένας, νά άνακαλύπτουν τίς λέξεις τής γλώσσας τους μέ τό νά συναρμολογούν τίς συλλαβές σέ διάφορους συνδιασμούς: FAVELA λέει κάποιος, FAVO κάποιος άλλος· FIVELA· LUVA· LI· VALE· VALA· VIVA· FALO· FALE· FE· FAVA· VILA· LAVA· VELE· VELA· VIVE· VIVO· FALAVA· κτλ.

Μέ τή δεύτερη παραγωγική λέξη, οι μαθητές συνδιάζουν τίς συλλαβές της όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και μέ κείνες τής πρώτης λέξης. Έτσι, ξέροντας πέντε ή έξη παραγωγικές λέξεις, οι μαθητές μπορούν νά αρχίζουν νά γράφουν σύντομα σχόλια. Ταυτόχρονα, όμως, συνεχίζουν νά συζητούν και νά αναλύουν κριτικά, τό πραγματικό γενικό πλαίσιο όπως παρουσιάζεται στίς κωδικοποιήσεις.

Αυτό είναι εκείνο πού δέ μπορούν νά κάνουν τά άλφαθητάρια. Οι συγγραφείς των άλφαθητάριων, όπως έχουμε τονίσει, διαλέγουν παραγωγικές λέξεις σύμφωνα μέ ό,τι τους άρέσει· τίς άποσυνθέτουν οι ίδιοι· οι ίδιοι συνδιάζουν ξανά τίς συλλαβές για νά σχηματίσουν νέες λέξεις και μ' αυτές τίς λέξεις οι ίδιοι άναπτύσσουν τίς φράσεις πού γενικά άντηχούν εκείνες πού έχουμε ήδη αναφέρει:

Eva viu a uva («Η Εύα είδε τό σταφύλι»).

A asa é da ave («Τό φτερό τού πουλιού»).

BIBLIOΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- AFRICA TODAY, 'The role of poetry in the Mozambican revolution', vol. 16, no. 2, April-May, 1969.
- SYLVIA ASHTON-WARNER (1966), *Teacher*, Penguin.
- LOUIS ALTHUSSER (1970), *For Marx*, trans. B. Brewster, Allen Lane, The Penguin Press.
- LOUIS ALTHUSSER and ETIENE BALIBAR (1969), *Para Leer el Capital*, Siglio XXI, Mexico.
- JOHN BELOFF (1964), *The Existence of Mind*, MacGibbon & Kee.
- HENRI BERGSON (1954), *The Two Sources of Morality and Religion*, trans R. A. Audra and C. Brereton, Doubleday.
- FERNANDO HENRIQUE CARDOSO (1968), 'Hegemonia burguesa e independencia ecconomica raizes estruturias da crise politica brasileira', *Revista Civilização Brasileira*, no. 17, January.
- PIERRE TEILHARD DE CHARDIN (1965), *The Appearance of Man*, trans. J. M. Cohen, Collins.
- NOAM CHOMSKY (1966), *Cartesian Linguistics*, Harper & Row.
- FRANTZ FANON (1968), *The Wretched of the Earth*, Penguin.
- PAULO FREIRE (1970), 'Cultural freedom in Latin America', in *Human Rights and the Liberation of Man in the Americas*, edited by Louis M. Colonese, University of Notre Dame Press, Indiana.
- PAULO FREIRE (1969), 'La alfabetizacion de adultos, critica de su vision ingenua, comprension de su vision crítica', *Introducion a la Accion Cultural*, ICIRA Santiago, Chile.
- PAULO FREIRE (1972), *Pedagogy of the Oppressed*, Sheed & Ward; Penguin.

- PAULO FREIRE (1969), *Annual Report: Activities for 1968*, ICIRA, Santiago, Chile. Trans. John Davitt, Center for Study of Development and Social Change, Cambridge, Massachusetts (mimeo).
- PAULO FREIRE (1917), *Educação como Prática da Liberdade*, Paz e Terra, Rio de Janeiro.
- ERICH FROMM (1965), *The Heart of Man*, Routledge & Kegan Paul.
- LUCIEN GOLDMANN (1969), *The Human Science and Philosophy*, Cape.
- ANTONIO GRAMSCI (1967), *Cultura y Literatura*, Ediciones Peninsula, Madrid.
- LESZEK KOLAKOWSKI (1969), *Towards a Marxist Humanism*, Grove Press.
- KAREL KOSIK (1967), *Dialectica de lo Concreto*, Grjalbo, Mexico.
- JOHN MACDERMOTT (1969), 'Technology: the opiate of intellectuals', *New York Review of Books*, vol. 13, no. 2, July.
- GABRIEL MARCEL (1962), *Man Against Mass Society*, trans. G. S. Fraser, Regnery Gate.
- KARL MARX (1946), *Capital*, ed. Frederick Engels, Allen & Unwin.
- KARL MARX (1964), *Karl Marx, Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, trans. T. B. Bottomore, McGraw-Hill.
- ALBERT MEMMI (1965), *Colonizer and the Colonized*, Orion Press.
- KARL POPPER (1962), *The Open Society and Its Enemies*, Routledge & Kegan Paul.
- ALBERTO GUERREIRO RAMON (1965), *A Redução Sociologica*. Instituto Superior de Estudos Brasileiros, Rio de Janeiro.
- DARIO SALAS (1968), 'Algumas experiencias vividadas na Supervisao de Educacao basica', in *A Alfabetizao Funcional oro Chile*, introduction by Paulo Freire, report to UNESCO, November.
- JEAN-PAUL SARTRE (1947), *Situatlons I*, Librairie Gallimard, Paris.
- JEAN-PAUL SARTRE (1968), *Search for a Method*, trans. Hazel E. Barnes, Vintage Books.
- UNESCO (1960) *La Situación Educativa en América Latina*, cuardo no. 20, Paris.

Στήν Ελλάδα και ο τομέας της εκπαιδευτικής βιβλιογραφίας χαρακτηρίζεται έκδοτικά από σαφή έλλειψη συστηματικής παρουσίας.

Οι εκδόσεις ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ με τη νέα σειρά ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ έχουν σά στόχο νά προσφέρουν στό έλληνικό άναγνωστικό κοινό έγκυρες μεταφράσεις κλασικών αλλά και πρωτοποριακών έργων σχετικά μέ τά εκπαιδευτικά προβλήματα.

Ή σειρά αυτή πρόκειται νά ολοκληρωθεί μέ μιά τρίτομη άνθολογία: 1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, μέ κλασικά μεταρρυθμιστικά κείμενα από τήν περίοδο 1850 - 1950. Περιλαμβάνονται κείμενα τών Ζ. Ζ. Ρουσσώ, Μάξ Στίρνερ, Κάρλ Μάρξ, Λ. Τολστόυ, Φρ. Φερρέρ, Μπ. Ράσελ, Χόμερ Λέην, Πρεσταλότζι, Α. Σ. Νήλ, Μοντεσσόρι, κ.ά. 2. Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΕΤΘΥΝΣΗ, μέ ντοκουμέντα από τίς προσπάθειες εφαρμογής του Θεσμού τής αυτοδιεύθυνσης σέ διάφορα πειραματικά σχολεία άπ' όλο τόν κόσμο. 3. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΧΩΡΙΣ ΣΧΟΛΕΙΑ, μέ σύγχρονα κείμενα τών Ίβάν Ίλλιτς, Έβερετ Ράμερ, Κέν Κόουτς, Κόλιν Γουόρντ, Τζό Ράβετς, κ.ά. Έργο πού πιστεύουμε ότι θά παρουσιάσει άντιπροσωπευτικά όλη τήν εξέλιξη τής εκπαιδευτικής σκέψης στή διάρκεια τών τελευταίων 150 χρόνων.

ΤΖΩΝ ΧΟΛΤ
«ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΕΠΕΚΕΙΝΑ»

«Ἡ τυραννία πού τά σχολεῖα καί οἱ ἄνθρωποι τους ἀσκοῦν στή νεολαία εἶναι κατά πολύ ἀπαλότερη... ἀπό τήν τυραννία πού περιγράφεται καί στά πιά σκοτεινά μυθιστορήματα τοῦ Ντοστογιέφσκι. «Τά σχολεῖα δέν ἔχουν δικαιοδοσία ζωῆς καί θανάτου πάνω στά παιδιά. Ἄλλά ἔχουν τή δύναμη νά τούς προκαλέσουν ψυχικό καί σωματικό πόνο, νά τά ἀπειλήσουν, νά τά τρομάξουν, νά τά ταπεινώσουν, καί νά καταστρέψουν τή μελλοντική τους ζωή. Ἡ δύναμη αὐτή ὑπῆρξε ἄρκετή γιά νά διαφθείρει σέ βάθος πολλά σχολεῖα καί πολλούς ἐκπαιδευτικούς, γιά νά μετατρέψει σέ σκληρό καί μικρόπρεπο τύραννο τό συνηθισμένο δάσκαλο πού δέν ξεκίνησε μ' αὐτό τό σκοπό καί πού ἐνδέχεται νά μή θέλει πιά νά παίξει αὐτό τό ρόλο. Ἄν δέν ὑπῆρχε κανένας ἄλλος λόγος γιά νά ἀπαλλαγοῦν ἀπ' αὐτή τή δύναμη, ἓνας μόνο θά ἦταν ἄρκετός: μόνο μ' αὐτό τόν τρόπο μποροῦν τά σχολεῖα νά "σώσουν τήν ψυχή τους"».

**ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΣΕΙΡΑ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ»**

Δ. Τ. ΝΗΣ, ΣΑΜΕΡΣΙΔ

Το Έλεύθερο σχολείο

(Μετ. Σπ. Τσίμης)

ΠΑΣΥΛΟ ΦΡΕΪΡΕ:

Πολιτιστική Δράση γιά την

Κατάσταση της Έλευθερίας

(Μετ. Σπ. Τσίμης)

ΠΡΩ ΓΚΟΥΝΤΜΑΝ

Μεγαλύνοντας μέσα στην παραλογιά

Η φρενός ιδεολογία του Σχολείου

(Ανθολόγηση κειμένων,

εισαγωγή και μετάφραση:

Ν. Μπαλής)

ΤΣΟΝ ΧΟΛΤ:

Έλευθερία και Έπικρατο

(Μετάφραση: Γιώργος Ντολάνης)

ΠΡΩ ΓΚΟΥΝΤΜΑΝ:

Ψυχολογική Διερευνάση

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ

ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ (1850-1950)

Ανθολόγηση κειμένων,

εισαγωγή, και μετάφραση:

Ν. Μπαλής

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Η λειτουργία της αυτοδιεύθυνσης

στί σύγχρονα έλεύθερα σχολεία

Ανθολόγηση κειμένων,

εισαγωγή και μετάφραση: Ν. Μπαλής

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΕΙΑ

Το έλεπτοπιο των εκπαιδευτικών θεσμών

και ή έναλλαγή της έλευθερίας

Ανθολόγηση κειμένων,

εισαγωγή και μετάφραση:

Ν. Μπαλής

Ἡ «Πολιτιστική Δράση γιὰ τὴν Κατάρτιση τῆς Ἐλευθερίας» εἶναι καθαρὴ ἢ ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, καὶ πῶς συγκεκριμένα, ἡ διδασκαλία τῶν ἀναλφάβητων. Σύμφωνα μὲ τὸν ὀρισμὸ αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἀπὸ τὸν συγγραφέα, οἱ μαθητὲς ἀναλαμβάνουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ ρόλο τῶν δημιουργικῶν ὑποκειμένων. Ἡ μάθηση δὲν εἶναι θέμα ἀποστήθισης καὶ ἐπανάληψης δεδομένων λέξεων, συλλαβῶν καὶ φράσεων, ἀλλὰ ἕνας κριτικὸς διαλογισμὸς ὅσον ἀφορᾷ αὐτῇ καθαρῇ τῇ διαδικασίᾳ τῆς ἀνάγνωσης καὶ τῆς γραφῆς καὶ τὴν πρωταρχικὴ σημασία τῆς γλώσσας. Σὰν ὁ σημαντικότερος φορέας πολιτιστικῆς μετάδοσης, ἡ γλώσσα, κι ἐπομένως ἡ μάθηση τῶν βασικῶν τῆς στοιχείων ὅπως τὸ ἀλφάβητο, πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ, νὰ ἀναπτυχθεῖ καὶ νὰ τῆς δοθεῖ ἕνα νόημα ἀπὸ κείνους τῶν ὁποίων τῇ θέληση πρέπει νὰ ἐκφράζει.

Ὁ Πάουλο Φρέιρε προτείνει μιὰ θεώρηση τῆς ἐκπαίδευσης σὰν κάτι θετικὸ καὶ ριψοκίνδυνο, σὰν ἕνα μέσο γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἀνθρώπων καὶ γιὰ τὴν ὥθησή τους νὰ συμμετάσχουν στὴν ἱστορικὴ διαδικασία.